

ВІННИЧЕНКО

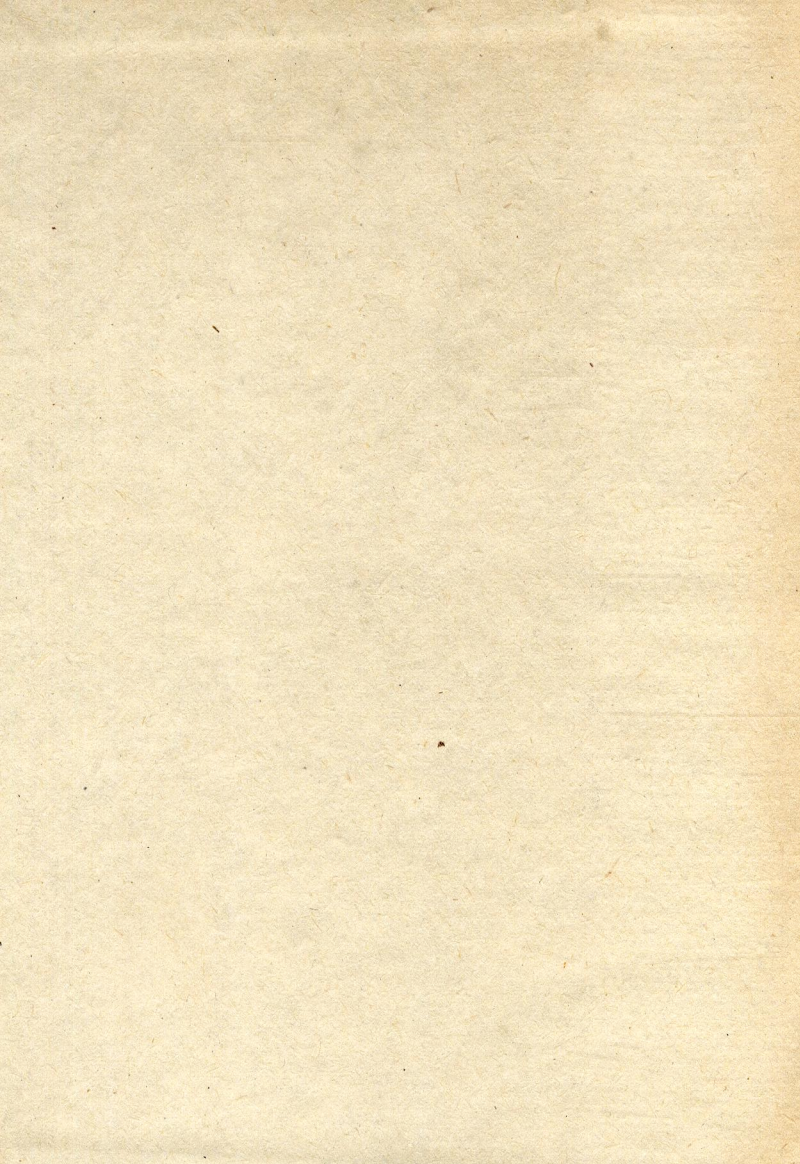

ДРАМАТИЧНІ

ТВОРИ

ДУХ

В. ВИННИЧЕНКО

Т В О Р И

Том XV

Видання друге

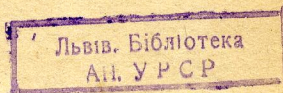
КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО

9610
В. ВИННИЧЕНКО

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ПАННА МАРА
ГРІХ
ЗАКОН

9401

42601/25

Авт. Стасюк В. Русс 1946

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО

(208u) 56844
Бібліографічний опис
цього видання вміщено
в „Літоп. Укр. Друку“,
„Картковому реперт.“
та інших покажчиках
Укр. Книжк. Палати.

Київ. 1929.

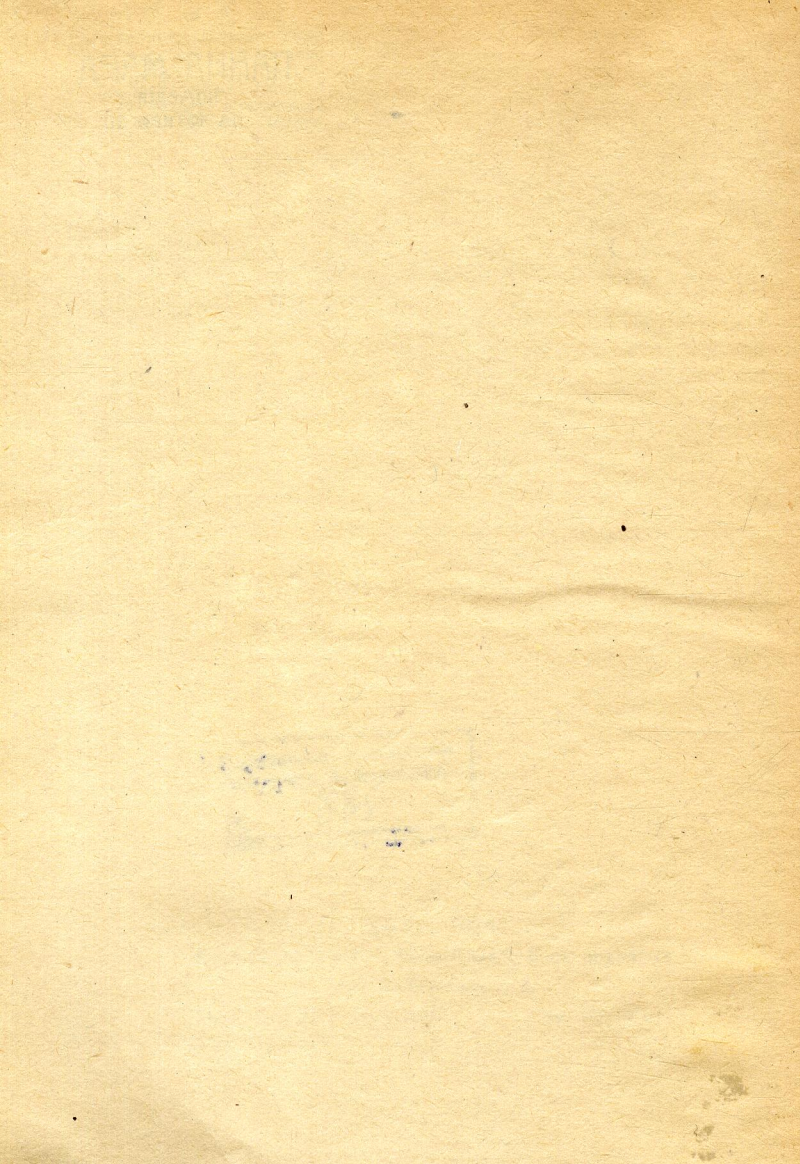
Державний Трест „Київ-Друк“, 8-ма друкарня
вул. Л. Толстого, ч. 5.

Київськ. Окрліт. 19—к (50).

Зам. 379.—700)

ПАННА МАРА

КОМЕДІЯ
НА ЧОТИРИ ДІЇ

ДІЄВІ ОСОБИ:

Віталій Борисович Чубчик-Чубківський.

Мінодора Маркіянівна—його жінка.

Мара—їхня дочка.

Ромчик—їхній син.

Андрій Матвієвич—приятель Віталія Борисовича.

Єлеонський—домашній учитель.

Срібний—студент.

Калістрат—прикажчик.

Прися—покоївка.

Мойсей Абрамович—купець.

Столяр.

Салдат.

Юхим.

Молода.

Дружка.

Молодий.

Парубок у калошах.

Парубок у студентському картузі.

Селяни, хлопці, дітвора, музика.

ИСТОРИЯ

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История древней Руси

История

История

История

История

История

История

История

История

История

ДІЯ ПЕРША.

Ідальня. На стінах картини в коштовних рямцях. Двері: в передпокій, інші хати, в кабінет.

М а р а хутко входить у кімнату, підбіга до вікна й дивиться на вулицю. Зараз же одхитується і з задовolenим обуренням про себе скрикує. **От нахаба.** Чепуриться перед дзеркалом, знов обережно дивиться на вулицю й перебігає в другу кімнату.

М а р а—молода дівчина, год дев'ятнадцяти, смуглява, тонка, гнучка, подібна до циганки, любить яркі кольори. Вдача свавільна, нестримана, палка.

Ромчик вбігає з дерев'яним червоним полумиском в одній руці і шоколадом у другій. Ховається за канапу й хапливо їсть з миски квашену капусту, заїдаючи шоколадом.

Р о м ч и к—хлопчина год п'ятнадцяти, одгодований, з жіночою будовою тіла.

Єлеонський шукає Ромчика.

Єлеонський—худорлявий; дуже чорне, довге волосся, ріденька цупина борідка, чорні, ніжні, гарні очі. Дуже м'яка, лагідна людина. В розмові на вустах раз-у-раз ніжна ласкава посмішка. Услужливий і ввічливий надзвичайно. Через лагідність і м'якість вдачі ні з ким не може змагатись, зо всіма згоджується й з усіма співчуває.

Ромцю!.. Ромчику!.. Ідіть сюди, я вам кажу! Де ви? Побачивши Ромчика, швидко йде до нього. Бачачи, як той їсть з миски капусту, жахається. **Що ви їсте? Боже мій,—капусту з шоколадом! З оцієї миски? Та ви сказались?**

Ромчик. Нум Нумович, страшенно смачно... Покуштуйте!

Єлеонський. Ви, значить, були в кухні? Ну, знаєте, після цього я категорично одмовляюсь бути вашим учителем. Я не можу відповідати за ваші вчинки. Категорично не можу.

Ромчик. І не треба. Тепер свобода. І я буду свободний.

Єлеонський. Я мушу все сказати Мінодорі Маркіянівні. А потім, слухайте, Ромцю, що ж це таке: ви знов чіпляєтесь до Присі. Вона жалілась мені знов. Соромтесь, ви ще хлопчик!

Ромчик. Я зовсім не чіплявся до неї. Це ви до мене чіпляєтесь...

Єлеонський. Дайте сюди капусту!

Ромчик. Овва!

Єлеонський. Ромчик!

Ромчик. Овва! Одбігає у бік і, сміючись, їсть.

Єлеонський. Ну, в такому разі, я вже категорично мушу сказати Мінодорі Маркіянівні.

Ромчик. Овва, не скажете категорично. А я скажу категорично мамі, що ви пишете Марі любовні листи. Ага, злякались, ага! А лист ваш ось-о-ось-о! А що? Ану, спробуйте тепер щонебудь сказати? Мама зараз же категорично розщитає вас і в село завтра з нами не поїдете.

Єлеонський. Ах, як же це негарно, Ромчику! Як неблагогородно, не...

Мара входячи, бачить полумисок в руках у Ромчика злякано. Це що таке в тебе? Де ти взяв цю миску?

Ромчик. Це... Це мені Нум Нумович дав.

Мара. Навіщо? Ви даєте йому їсти цю страшну капусту? Та в ній же мільйон усяких мікробів. Викинь зараз же! Я не розумію, Наум Наумович...

Єлеонський ніжно, в замішанню. Бачите, Марино Віталівно, це... власне, не зовсім так. Я йому не давав....

Ромчик. А я скажу-у...

Мара. Що ти скажеш?

Ромчик. Щось.

Мара. Ну, дурниці вигадуєш. Дай сюди миску. А сам піди скажи Ганні Петрівні, щоб зараз же зробила дезинфекцію твоїм рукам. Марш! Одбирає в нього полумисок, ставить на стіл.

Ромчик. Пхі!

Мара. От я тобі дам „пхі“!

Ромчик. ідучи до дверей, озирнувшись. Задавака!
Хоче вибігти.

Мара. Що ти сказав? Іди сюди! Ромцю, сюди зараз же мені! Романе!

Ромчик вертаючись. Ну, що-о?

Мара. Ставай навколюшки, прохай прощення!

Ромчик. Ну-да-а...

Єлеонський. Марино Віталівно, простіть його.

Мара. А ви не мішайтеся. Ставай! Погано буде, Ромчику. Краще ставай!

Ромчик. Я прохаю прощення.

Мара. Ні, навколюшки!

Ромчик. Я більше не буду...

Мара. Романе!

Ромчик стає на коліна.

Мара підбіга до нього, підводить, цілує. Ну й дурний, і дурний, і дурний. Нащо став? Ех, ти! Не мужчина, а кваша, марш.

Ромчик. А ти, коли так... свиня! Вибігає.

Мара. Бачите, який! Фе, вся пропахлась тою капустою. І мікробів на руках у мене, мабуть, мілльйони. Ну й нехай! І нехай! Не буду ні мить, ні дезинфекції робить. Підходить до вікна. От дивний нахаба. Цілу годину вже швендяє під вікнами.

Єлеонський. Хто, Марино Віталівно?

Мара відходить і сіда на канапу. Якийсь „товариш“, студент з червоною пов'язкою на руці. Витріщив очі на наші вікна, не можна й підійти до вікна.

Приставляється, що шукає якийсь номер дома. Не ходіть, не дивіться, а то подума, що ним цікавляться! Сідайте тут! Можете дивитись на мене, але мовчіть, я читать хочу. Бере з канапи книжку й трохи читає, але зараз же злісно шпурляє на землю. Не хочу! Неправда! Схоплюється й топче книгу ногами. От, от, от!

Елеонський. Марино Віталівно! Що таке? Хоче підняти книжку.

Мара. Не чіпайте! Так їй і треба! Хай не бреше. „Любов, любов“! Ніякої любови ніде нема, все брехня!.. Не займайте, кажу, а то й вам таке саме буде.

Елеонський. Палітурки шкода, Марино Віталівно: дорога, художня палітурка.

Мара. Так і треба! Сядьте, хай лежить!.. Господи, ну чого в нас усі вікна забиті? Май місяць, а ми запечатані сидимо.

Елеонський. Порох з вулиці, Марино Віталівно. І значить, можуть в квартиру мікроби, міязми з вулиці...

Мара. Мікроби, мікроби! У нас тільки й є на світі, що мікроби. Там революція, свобода, всякий дурень ходить собі з червоною пов'язкою, а в нас мікроби. Ну й хай летять, і хай нас усіх поїдять к чорту! От біда велика!

Елеонський. Ви сьогодні в якомусь чудному настрою.

Мара. А я вам що сказала! Сидіть і мовчіть. Раптово схоплюється; підніма книжку й цілує її. Ну, вибачай, я—поганка! Зразу злякано. Ой, що я зробила? Одкида книжку на канапу. Швидше дезинфекцію! Там, у папи в кабінеті. Швидше! Витира губи, стоїть з роззявленим ротом.

Елеонський. Ах-ах, боже мій! Біжить у кабінет.

Мара стоїть в тій же позі і тримає руки осторонь од тіла, немов мокрі. Не затуляючи рота, кричить. Швидше!

Єлеонський вбігає з пульверизатором. Ах, яка ви необережна! Позвольте, я зараз. Я обережно. Заплюште, будь ласка, очі!.. Спринцує їй лице. Нічого, нічого, от так!

Мара. Ой, незграбний! Годі! Тепер руки. Ну? Підставляє руки, потім утирається хусткою і хустку одкидає. Дякую!

Єлеонський. Ах-ах, яка ж ви!

Мара. „Ах-ах“! Закудкудакав уже. Ну, й наплювати! От візьму і ще раз поцілую, і не боюсь ніяких ваших мікробів. От вам, нате! Цілує книжку й кидає на канапу. І ніяких дезинфекцій не хочу. Можете казати навіть татові. Ходить по хаті, свистить. Раптом. Слухайте! Що значить „сладострастний поцілунок“? Який це?

Єлеонський в замішанню. Гм! Так, взагалі... палкий поцілунок.

Мара нетерпляче. Ай, господи! Коли б палкий, то автор так і сказав би. А то ще крім того „сладострастний“. Ну, ви, наприклад, умієте сладострастно цілуватись?

Єлеонський. Не знаю... Взагалі, бачите...

Мара. „Взагалі, взагалі“. У вас усе взагалі й ви нічого не знаєте. Ви—не мужчина, а кваша. А я вам серйозно кажу, що втечу й поступлю в театр. Хочете вкрати мене! Га? Вкрадете? Їй-богу? А я вас за те палко-палко і навіть „сладострастно“ поцілую. Я хочу бути актрисою. Я хочу, щоб мене на руках носили. Актрис носять на руках, правда?

Єлеонський. Іноді носять.

Мара. Мене завжди носитимуть. Я буду славіша за всіх. Вмить ухкає, танцює й співає: „Ой, ви-пила, вихилила, сама себе похвалила...“

Єлеонський боязко подивляючись на двері. Тихше, Марино Віталівно!

Мара. Гарно? Правда? Підбігає до Єлеонського, обнімає, вертить ним. Ух-ух-ух!

Єлеонський. Марино Віталівно!.. Марино Віталівно!

Мара. Ну, що, „Марино Віталівно“? Ну що? Я нікого не боюсь. Прошу, тепер революція, з якої речі мене держать у хаті, нікуди не пускають? Я хочу на сцену, от і все.

Єлеонський. Вони так роблять, Марино Віталівно, тому, що хочуть вам добра, люблячи вас.

Мара. А я не хочу їхньої любови. Я хочу, щоб ненавиділи. І вони таки возненавидять мене. От побачите. Я доб'юсь цього. Ого, якби вони мене не любили, я б давно тут не була. Ото й усе горенько моє, що люблять. А от, як возненавидять, от тоді інша річ. От, Нум Нумович, заживем ми тоді. Насамперед так: мить руки буду тільки один раз у день. Більше ні за що. Потім: буду їсти огірки, капусту, оселедці. Скільки схочу. Вранці, вночі, раз-у-раз. Потім: абсолютно не буду конфузиться людей, буду собі говорити з чужими і ні трішки не буду соромитись. Потім: буду ходити пішки й не боятимуся коней. Мікробів не буде. Балакать буду отак: о-о! Кричить. Йй-богу! І потім у мене буде тисяча поклонників. І один самий любимий: і перш усього, щоб був кучерявий і страшенно нахабний, це неодмінно. І щоб у той же час боязкий, як кузочка. Це мій ідеал. Боже мій: мені дев'ятнадцять літ уже, а в мене всього один поклонник і то... ви. Ну, скажіть, ради бога, по правді: ви хороший поклонник, чи бувають кращі? Тільки по совісті, Нум Нумович!

Єлеонський. Бачите, Марино Віталівно...

Мара. Ну, от ви зараз: „бачите, Марино Віталівно“. А що тут бачити: ви так само, як тато, всього чисто боїтесь: коней, мікробів, людей, собак і демонстрацій.

Єлеонський. Ви помиляєтесь, Марино Ві-

талівно. Для вас я нічого не боюсь. Я вам казав. .

Мара. І неправда. Ну, от спалить для мене свою шапину бороду. От візьміть сірника, запалить і стійте так, нехай горить. І не смійте гасити. Ану?

Єлеонський. Гм!. Запах негарний буде, Марино Віталівно.

Мара. Нічого!—кватирку одчинимо. Зате „сладострастно“ поцілую вас. Ну?.. Ага, боїтесь? Ба-чите?

Єлеонський. Ви справді хочете?

Мара. Розуміється, хочу.

Єлеонський. Ну, добре! Виймає сірника, запалює. Так хочете?

Мара. Та хочу, хочу! Швидше! Ну?

Єлеонський. Добре! Запалює бороду, якийсь момент стоїть так, потім здригується і швидко гасить рукою, шипучи від болю.

Мара. Не чіпайте, не чіпайте!.. Ну, геть собі од мене, геть! Який ви поклонник? Геть!

Єлеонський. Держиться рукою. Болить дуже, Марино Віталівно.

Мара. Хай болить. Ви повинні всього себе дати спалити для мене. Оце поклонник! „Болить“! Фе! Забирайтесь.

Єлеонський. І пахне паленим. Чуєте? Нюха.

Мара. Все одно, забирайтесь, не треба мені таких! Я піду до того студента, що на вулиці. Господи, ну, чого в нас вікна забиті? Що це таке, справди? Я хочу дивиться на двір. Я хочу кричать. Почина ходить по хаті, високо підіймаючи ноги, тупаючи, і кричить. А-ла-ла-ла! Трам-там-та-ра-рам! Я йду на вулицю. Рам-там-ті-та-там.

Єлеонський злякано. Марино Віталівно! Що ви робите?

Мара. Я хочу кричать. Е-ей!

Поспішно входить Мінодора Маркіянівна.
Вона—висока, дуже худорлява, одягнена в темне, тримається дуже поважно, гордовито; жмуриць очі, наче не добача, з лорнетом.

Мінодора Маркіянівна здивовано обурено.
Що тут таке? Що за крик?

Мара. Я йду на вулицю. Рам-там-рі-та-там!
Демонстративно виходить.

Мін. Марк. Боже мій, що з нею? Маро!.. Зупиніть її! Маро! Швидко йде за Марою. За нею Єлеонський, закриваючи бороду рукою.

П а в з а.

Входять: Прися, столяр і Калістрат.
Прися і столяр несуть круглий, червоного дерева, стіл. Обое в білих рукавичках. Ноги обом поверх чобіт обмотано білими ганчірками.

Прися—молода дівчина, років 18, гарненька, довірлива й весела. Вираз довірливости й лагідности навіть тоді, коли її лають.

Калістрат—років 35. Широкий, кирпатий ніс. Очі маленькі, хитрі. Рухи м'які, кошачі.

Столяр—обшарпаний, маленький, п'яненький.

Калістрат погляда на двері кабінета. Осторожней, осторожней! Вещ дорога. Та не дихай ти на його, не дихай! У сторону голову свою необразовану держи, одверни, кажу, вбік.

Столяр. І дихать ніззя! Хорошая мені процедура. Що ж у мене і в диханні тоже ця... мікроба, чи как?.. Куди ж його ставлять?

Калістрат. Та не рявкай ти, тобі кажу! Не можеш глотку свою придержати? Ну, народ безпонятливий. Сюди, сюди несіть! Ти ж не в майстерській у себе. Не помагається тут громко кричати, сказано? Становіть сюди! Раптом до Присі. Ну, а ти чого?.. Та куди ж ти в стол плачеш, анахтемо ти? Сльози ж прямо на стол капають, що ти робиш? Чи єсть же в тебе понятіє в мозку, чи нема? Одтяга Прися на бік. Парчатки їм дали, щоб... а вона

онщо. Ну, й паршивий, наївний народ! Такий уже наївний, що гірше нікуди.

Столяр. Нічого. Витира стіл рукою. Ето процедура небольшая, витерти можна.

Калістрат. Куди? Куди? Що ти робиш?

Столяр. А що таке?

Калістрат. Одійди! Одійди от стола! Стань там. Ну, та й наївний же ідіотський народ, хай ви покажитесь. Ну, а ти чого слини розпустила?

Прися. Порятуйте мене хоч ви, дядечку!.. Хлипає.

Калістрат. Знов ти, деревенщина, свої не-образовані слова виражаєш? Півгода вже в городі живеш, а недоуменіє, як у свинопаса. Ну, який я тобі дядечко, дурело ти?

Столяр. Калістрат Митрохванович, а не дядечко, голова ти з вухами. Нікаторої процедури не понімаєш. Або по-теперешньому: громадянин-товариш. Поняла?

Прися плачучи. По-ня-ла!..

Калістрат. Ну, чого ж сльози ллєш? Одвічай по свіданню! Ну?

Прися. Не хочуть мене в село брати. Тут покидають. У городі. Скажіть за мене панові, вони вас послухаються. Бо мені так сумно, що я... умру-у... Дядечку, чи той... Калістрат Митрохванович... Сама сміється.

Калістрат зирка на столяра, одводить Присю вбік і бере за підборіддя. А в тебе в голові соображеніє єсть?

Прися. Єсть, дядь... Калістрат Митрохванович...

Калістрат. А ввечері до мене забігати будеш? Га?

Прися. А-я, які! Та ви ж старі?

Калістрат. Який же я старий? Глупі слова виражаєш.

Прися. А візьмете мене додому?

Калістрат. Візьму.

Прися. Ну, то там і будемо балакати. Уперед візьміть!

Калістрат бачачи, як столяр, скинувши рукавичку з одної руки, пробує міцність шафи, злякано біжить до нього. Що ти робиш? Одійди зараз же!

Столяр. Та я ж нічого. А вещь безошибочна, процедура суцельная.

Калістрат. Стань посередині! Не соприкасайся! Ну, до чого ж наївний народ, так просто отвратительно. Ну, яка в тебе рука, яка? Чи ти маєш об тетом какоесь воображеніє?

Столяр. Та яка ж? Обнаковенна.

Калістрат. „Обнаковенна“. Та ти ж цією рукою за всяку нечистоплотность брався. Для чого ж тобі й перчатки дадено? Щоб ти наївною рукою своєю тут мікробу розсаджував? Га?

Столяр. Та що ж вона в мене в руках чи що ота ваша мікроба?

Калістрат. Скрозь. Ти рукою махнеш, а вона з тебе сипеться. Тут долі з тебе он скільки її, мабуть, лежить та тільки не видно її. А ти ще на стіл її руками.

Столяр. Так яка ж шкода од неї, коли вона з мене сипеться? Отже я, слава богу, ходжу здоров!

Калістрат. Ти ходиш. Ти—мужик, простонародний організм, тебе хоч в яму з червою утокмач, то тобі байдуже, обтерся та й пішов. Ти миєшся, може, раз-два на весь свій вік, як родишся та помираєш, а господь по два рази на день ванну приймають, а вже що руки миють—так і не перещитать.

Прися скинувши рукавички, бере з буфету рушника й ним бере стільці, які приставля до столу. Пані сидять у ванні по п'ять часів, аж шкіра ім позбігається та така стане потім блискуча, як патрет під шклом. Он як!

Калістрат. Да-а. А ти з собою рівняєш. До їх як приходять чужі гості, хоч би такі ж самі господа, як і вони, так січас, як поздоровкаються, біжать руки мить або потихеньку, щоб гості не бачили, візьмуть і витруть платочком. От зараз тут чай питимуть. Так ти думаєш—стульці до столу можна будлі як приставить? Он вона бере їх рушниками, а не голими руками.

Столяр. От яка процедура!

Калістрат. Да, мікроба в неї на руках. А з рук перелізе на стульці, а з стульців на когось з господ. От вони й опасуються.

Столяр. Чудасія!

Калістрат. Не чудасія, а образованість і делікатність. Ти от з собою рівняєш. А твоя кака точка зренія: чуть посіріє на дворі, ти зараз же, як був, зараз же за струменти свої, під ногами нечистоплотність, усяка отвратительність. Їсте ви всі з одної миски, харкаєте, плюєтеся. Так?

Столяр. Та так! Процедура обнаковенна.

Калістрат. То ж то. І вам нічого, бо шкура у вас груба, товста, її й сокирою не врубаєш, не то що мікроба прокусить. А господа—в них організми ніжні, на їх подуй, вони вже й кашляють. Ти вже обідаєш, а вони ще в постелі лежать. Прися, доложи барину, що стол принесли. Живо!

Прися. Зараз! Виходить.

Столяр. Ну, тепер усі рівні. Тепер, как сказать, свобода мнень: хочеш лежи, хочеш работай.

Калістрат. І тето тоже тупое недоумение і більш нічого. Ану, спробуй ти лежать до обіда! Улежиш?

Столяр. Ви, между прочим, Калістрат Митроханович, без надобності міне ти виражаєте. Я хоч і лишився щастя, но, как сказать, гражданин-товариш...

Калістрат з насмішкою. Як?!

Столяр. Тепер свобода..

Калістрат. Ну, кому свобода, а кому й зась. Ти мені благодарить должен, що я тобі роботу дав. Хто б тобі, такому п'яниці, такий стол поручив? „Свобода“. Ти лучче от що послухай. Як спитає мене барин, скільки за роботу, то я, може, ошибусь трохи, то ти мовчи. Поняв?

Столяр. Ето я понимаю. Процедура обнаковенна.

Калістрат. То ж то! Гляди ж!

Входить Віталій Борисович.

Він год 45, товстий, червоний, з маленькими, туповатими очима, ходить обережно, немов боячись щось розтрусити в собі, вираз лиця страдницький, сумний, тримає руку коло серця, часом мацає собі пульс.

Віталій Борисович тихим безнадійним голосом: Драстуйте, голубчики! Стіл?

Столяр уклоняється.

Калістрат ніжно, угодливо. Так точно, столик, Віталій Борисович! Із подчиненія принесли.

Віт. Борис. Якого „подчиненія“? Нюха повітря, озирається, кривиться.

Калістрат. Лагодили, значиться.

Віт. Борис. Ага, так так! Скільки ж йому?

Оглядає стіл, обережно обходячи, щоб не доторкнутись до нього.

Калістрат строго зирка на столяра. Тридцять рублів, Віталій Борисович.

Віт. Борис. Тридцять? А не двадцять? Мені здається...

Калістрат. Ні, ми ж, пам'ятаєте, согласились, що тридцять недорого.

Віт. Борис. Ага, так-так? Добре, добре! А його дезинфецирували? Вийма гроші.

Калістрат. А як же, Віталій Борисович. От і парчатка, як приказано.

Віт. Борис. Так так, я пам'ятаю: дійсно, тридцять рублів. Передайте йому, будь ласка.

Калістрат беручі гроші. Ще б ви не пам'ятали! У вас така пам'ять, що за десять літ пригадаєте.

Віт. Борис. Так-так! Ну, і на чай йому там що небудь.

Столяр. Покорно благодарим, господін гражданін...

Калістрат. Ну, марш, марш, гражданін! Випихає, виходить.

Віталій Борисович сам; нюха повітря, поспішно бере пульверизатор і оприскує стіл з усіх боків. Те ж саме робить по слідах столяра.

Входить Мінодора Маркіянівна.

Мін. Марк. Ця дівчина зажене мене в могилу! Уяви собі: в одному шарфику, без швайцара, без Ганни Петрівни, як якась горнічна пішла на вулицю. Ну?

Віт. Борис злякано. А як же ти пустила її?

Мін. Марк. А як її не пустить? Тепер революція, свобода, товариші, граждани. Кожний має робить, що хоче. Швидко й сюди прийдуть „товариші“, заберуть усе, виженуть нас, ще й у тюрму посадять, — свобода. Нюха повітря, озирається.

Віт. Борис. Куди ж вона пішла?

Мін. Марк. А я знаю? На вулицю, каже. От і все! Дивиться в вікна.

Віталій Борисович сідає, береться за серце, заплющує очі.

Входить Андрій Матвієвич.

Він год 40, з черевцем, лице голе, брови густі, чорні очі веселі, живі, губи товсті, баки до половини щок, Одягнений по-європейському, на голові циліндер, в рукавичках, в руках пакуночок.

Андрій Матвієвич з порогу весело, впевнено, голосно: Ол-райт! Вітаю! Руки не подаю, не бійтесь, хоч мив їх так, що всі мікроби захлинулись, мабуть. Ху, спека африканська! Навіть у нас в

Америці так не буває. Ну, коли на село? Завтра? Я готов! А ви як? Як здоров'я сьогодні?

Віт. Борис. Та поганенько. Щось серце сьогодні. Треба буде сьогодні до лікаря сердечних хвороб.

Андрій Матв. Плюнь ти на всіх лікарів. Учора до нервового, сьогодні до сердечного, кладе пакуночок на стіл завтра до печіночного. Бери холодні душі і всі твої хвороби пройдуть. Ол-райт!

Віт. Борис. тривожно дивиться на пакуночок, переглядається з Мінодорою Маркіянівною. Вибачай, Андрію Матвієвичу, ти поклав пакуночок на стіл.

Андрій Матв. Цілком справедливо. Ол-райт! А що?

Віт. Борис. Бачиш, голубчику: прикажчики завертали його своїми руками, потім ти ніс його по вулиці, а в нас скрізь така неохайність, некультурність. Ти вибач, серце... Позволиш? Кінчиками пальців бере пакуночок і кладе на тарілку.

Андрій Матв. О, прошу, прошу! Вибачай! Ол-райт! Але уявіть собі, яка удача: трохи-трохи не попав під автомобіль. Ще б один момент і... Ол-райт! Я вам говорю, панове: я родився в сорочці.

Мін. Марк. Господи! Чим це тут пахне так?

Андрій Матв. теж нюха. Пізнаю. Мої улюблені пахощі: Убіган. Так так! Убіган, без всякого сумніву. Флякон тепер коштує рублів сто.

Мін. Марк. Який там Убіган? Паленим пір'ям, чи ганчіркою.

Андрій Матв. Хіба? Гм! Можливо! В цих пахощах є щось таке... палене. Ну, панове, дозвольте вам заявить: єсть комбінація.

Мін. Марк. зацікавлено. А-а! Цікаво!

Андрій Матв. запалює сигару. Дозволите? Чистокровна гавана, ол-райт!

Віт. Бор. Справді, є комбінація?..

Андрій Матв. Розуміється! Я, брат, сказав тобі: не журись! Діловому чоловікові ніяка революція не страшна. Ми їм покажемо таку дулю з їхніми конфіскаціями та „без викупамі“, що вони тільки оближуться. Сміється.

Мін. Марк. Та в чому ж річ, скажіть, не тягніть!

Андрій Матв. Ага, буржуазне серце заграло? Хе - хе - хе! Робить таємну фізіономію, тихим голосом: Євреї!

Мін. Марк. Що євреї?

Андрій Матв. Все! Це геніяльний народ. Недурно вони, каналиї, умудрялись у пустині манну й перепелів їсти. Ол-райт! Євреї й американці...

Віт. Борис. Позволь, голубчику, що ж саме євреї й американці?

Андрій Матв. Все, говорю вам. І земля буде з викупом, і ліс. Скільки у вас лісу?

Віт. Борис. Двісті десятин.

Андрій Матв. Ол-райт! Матимеш добрі гроші. І за землю, і за ліс.

Мін. Марк. Як—тепер же?

Андрій Матв. В любий момент. Тільки треба мовчать. А з товаришами мужичками дозвольте вже мені й моїм євреям упоратись. Ми зробимо по-американськи. У нас в Америці...

Віт. Борис радісно, схвильовано, встаючи. Та не-вже правда? Я навіть схвилювався. Боюсь, щоб серце... Як же ти зробиш?

Андрій Матв. А от як. Слухай! Ми зараз же...

Віт. Борис. Вибачай, я зачиню квартиру, звідти протяг. Я зараз. Одну хвилинку. Обмотує руку хусткою й зачиня квартиру.

Андрій Матв. Що, хіба така гаряча вона?

Віт. Борис. Ні, але знаєш, порох з вулиці, мікроби всякі...

Андрій Матв. Ага, так! Кгм!.. Так от, значить, ми зробимо так... Вийжджаємо завтра до тебе на село. Ол-райт! Я, значить, твій новий управляючий.

Мара хутко входить, озираючись назад, немов за нею хтось женеться. Побачивши Андрія Матвієвича, зупиняється, засоромлюється й хоче тікати.

Мін. Марк. Маро! Маро! Вернись! Боже, яка дика дівчина, це страх! Маро, чуєш? Це неделікатно!

Мара повертається й рішуче, прожогом прямує на Андрія Матвієвича, немов у холодну воду кидаючись. Одривчасто, простягаючи йому руку: Добридень! Ви наш новий управитель?

Мін. Марк. з жахом і докором. Маро, Маро! Що за манери?

Андрій Матв. галантно укланяючись. Цілком справедливо, Марино Віталівно! Управитель. І крім того, старий друг і приятель вашого батенька. Колись разом у гімназії вчилися. Надзвичайно радий, що зазнайомився з такою чудесною дочкою мого друга. Цілком українська краса. В Америці таких не побачиш.

Мара від соромливості говорить одривчасто, суворо. А ви довго жили в Америці?

Андрій Мат. Ні, я... е, не так довго... Два тижні прийшлося усього, але я... душею американець... А ви, здається, гуляли тількищо?

Мара озираючись на двері. Потім до матері: Я, здається, познайомилась з якимсь студентом на вулиці.

Мін. Марк. Як то, здається? Що це значить?

Мара. Ну, так, дуже просто: я не знаю, чи ми познайомились чи ні. Він мене щось спитав, а я так злякалась і... і розсердилась, що... посміхнулась до нього. А він почав тоді балакати.

Мін. Марк. Ти так розсердилась, що посміхнулась, і він почав балакати?

Мара. Нуда! Що ж тут дивного?

Мін. Марк. І ти, моя дочка. Чубчик-Чубківська, балакаєш на вулиці, як горнична, з усяким пройдисвітом?

Мара. Я з ним не балакала. То він балакав. Він студент, член якогось комітету, з червоною пов'язкою.

Мін. Марк. О, тільки ще цього не хватало. „Товариш“! Ти може й руку йому подала?

Мара. Він сам узяв мене за руку, я не подавала.

Елеонський входить і ввічливо здоровкається з Андрієм Матвієвичем.

Мін. Марк. О, Боже... Батьку, полюбуйся! Він сам узяв.

Віт. Борис. болісним голосом. Що ж я можу зробити? Прошу, будь ласка. Я вже—не батько. Тепер ніяких авторитетів нема. До Мари. Можеш робити, що хочеш. Можеш. Коли хворий батько в очах дітей нічого не значить, то що ж тут? Іди, клич сюди всіх „товаришів“ з улиці, з пов'язками, без пов'язок, кричіть, співайте, вішайте нас! Іди, клич його сюди, чого ж стоїш?

Мара. Я його не зачіпала.

Віт. Борис. Невже не зачіпала? А то могла ще й зачепить?

Прися вбігаючи, злякано. Пані! Там прийшов якийсь чужий панич.

Мара робить зляканий рух.

Мін. Марк. Який там панич? Чого? До кого?

Прися. А я знаю? Та смішні такі: питаються, чи я вмію пісень співать. У тебе, кажуть, мабуть гарний голос.

Мін. Марк. Та що йому треба?

Ромчик вбігаючи. Нум Нумович! Там до вас прийшов ваш товариш, з червоною пов'язкою на руці. Соціяліст-революціонер.

Входить Срібний.

Він літ 25-ти, довге біляве волосся, кучерява жовта борідка, рослий, незграбний, на устах ясна, весела посмішка, в пенсє. В руці віничок для пороху, на рукаві червона пов'язка.

Срібний біля порогу зупиняється. Вибачайте, панове!.. Скажіть, будь ласка, чи тут живе... А от він сам. Швидко йде до Єлеонського з одвертими обіймами, тримаючи віничка. Нума Помпілій! Здоров! Цілу годину шукаю тебе по всій улиці. Слава богу! Обнімає й цілує зниковілого Єлеонського.

Мара старається сховатись.

Єлеонський ніяково. От несподівано!.. Як це ти так?

Мін. Марк. Вибачайте, добродію, чого це у вас віничок у руці? Показує на віничок.

Срібний. Це?... Гм? Не знаю. А, так-так-так. То мені ваша прислуга дала, щоб я порох почистив. А я так і забув у руці. Я, треба вам сказати, чорт його зна, страшенно забутливий. Кладє віничок на стіл.

Віт. Борис. і Мін. Марк. злякано дивляться на віничок.

Мін. Марк. Присі. Прибери зараз же!

Прися хапа віничок і виносить його.

Єлеонський ніяково, винувато. Мінодоро Маркіянівню, дозвольтє познайомить вас з моїм товаришем по університету! Леонид Петрович Срібний, музикант, композитор...

Срібний. А по спеціальності—студент-медик. Дуже приємно!

Мін. Марк. холодно, велично. Дуже рада.

Срібний усім по черзі дуже сильно потискує руки, ясно посміхаючись і говорячи: Срібний... Срібний... Побачивши Мару, радісно вражено: О! Це ви? Значить, ви тут

живете? Драстуйте! Сильно тисне їй руку. Ви так побігли, що я не міг догнать. Ну, як чудесно, що це ви! Мара сердито соромиться.

Мін. Марк. А-а?? Мара, ходім! Андрій Матвієвич, Віталій Борисович, перейдім у другу кімнату! Ромчик, іди звідси! Велично виходить.

Віт. Борис. що непомітно витирає після Срібного руку хусткою, іде за нею, тримаючи руку осторонь од тіла. Маро, ти чула, що сказала мама?

Мара киваючи головою, холодно й гордо Срібному. До побачення! Поважно виходить.

Срібний з непорозумінням дивиться на всіх. До побачення! Вибачайте я, здається, когось образив?! Чого вони?

Єлеонський. Нічого, голубчику, нічого! Здається, трохи розсердились... Це нічого. Ну, як живеш? Може, ходім до мене в кімнату?

Срібний. Нічого не розумію. Та за що ж розсердились? Гм, от чорт його зна. І вона теж ніби розсердилась. Ходить по хаті в непорозумінню, тре лоба.

Єлеонський. Льоню, може б ми пішли до мене?

Срібний сідає, не чуючи, й думає. Слухай, Нумо, як ти думаєш: була любов з одного погляду, чорт його зна, чи не була? Га?

Єлеонський. Гм! Взагалі, бачиш... Не знаю, як тобі...

Срібний рішуче встаючи. Ні, от що, Нума Помпій, ти познайом мене ближче з дочкою. Тут, розумієш, треба в'яснить. Мені дуже треба з нею поговорить. Як би це зробить, Нумо? Га?

Єлеонський. Трудно, Льоню! Ми завтра всі виїжджаємо на село, на все літо...

Срібний вражено. Та не може бути?! Але ж... як же так? А в гості до тебе не можна приїхать?

Єлеонський. Ой, вибачай, ніяк не можна.

Вони трохи чудні люди. Вони страшно... одлюдно живуть. Ніяк не можна!

Срібний сердито спалахнувши. Ну, знаєш, а я теж так не можу! Серйозно не можу. Як хочеш? Знайшов і знов загубить? Ні, вибачай!

Єлеонський. Як знайшов?

Срібний. Та я ж з нею познайомився ще тільки-що на вулиці. І вона втекла од мене. Розумієш?

Єлеонський. Ну?

Срібний. Ну, приходжу сюди і знаходжу її, а тепер вона знов утече? Ну, вибачай! Слухай. Нума Помпілій: ти будеш останнім каналією, як не зробиш... так, щоб я з нею сьогодні ще раз побачився. Мені необхідно їй два слова сказати. Тільки два слова, Нумо! Чуєш?

Єлеонський. Не можу, голубчику. Її нікуди не пускають саму. Сьогодні вона просто втекла.

Срібний. Хай утече знов! Скажи їй, вона знов утече. Побачиш, я знаю, що втече... Я почуваю. Нума, бестія, ну, що тобі—трудно сказати?

Єлеонський. Та я сказати можу, але вона не зможе. Її будуть тепер так берегти, що й я не зможу поговорити з нею.

Срібний. Та що вони, ідіоти якісь, чи що? Де ж це видано тепер таке?

Єлеонський. Вони, Льоню, люди хороші, тільки... трохи... як би тобі сказати?.. Боязко подивляється на двері.

Срібний. Та чорт з ними, які вони там! Але ж я не можу не побачити її, зрозумій ти. Це ж смішно, нарешті. Де ваше те ідіотське село? В якій губернії?

Єлеонський. В Полтавській.

Срібний. Гм!.. Але може ж якнебудь все таки можна? Це ж, їй богу, слухай, глупо просто! Я тобі кажу: вона неодмінно вийде до мене, ти тільки їй перекажи. Вона вже сама знайде спосіб.

Єлеонський. Та чого ж ти думаєш, що во вийде?

Срібний. Ну, от так певен та й годі. Таке чуття! Бо інакше не може бути. Скажеш?

Єлеонський. Не знаю, голубчику, як зможу, так скажу.

Срібний розсердившись. Е, свиня ти й більше нічого! Ну, так я й без тебе обійдусь. Бувай здоров! Швидко виходить.

Єлеонський, винувато посміхаючись, потискує плечима й іде за ним.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Праворуч від глядача паркан з дощок, що поділяє двір від загону й стайні. В паркані—одностворчаті ворота з паралельних дощок. За ворітьми—стіна стайні, видно краєчок даху, частини задньої стіни за стайнею і краєвид села з білими хатами й вітряками на горі. Ліва частина задньої стіни—панський сад, обведений зеленим рішотчастим парканчиком з такою самою хвірткою.

Ліворуч хата старшого прикажчика з ганком і невеличким палісадником по обидва боки ганку. Між хатою й садом прохід до панського будинку. Ближче до глядачів повз хату йде дорога. Праворуч, біля воріт стайні, криниця з журавлем і довгим коритом.

Над вечір. В стайні чується час від часу крик:

— „Тпру-у, щоб ти сказився!“

— „Ану, ти!“

По дорозі з-за палісадника виходять Єлеонський і Срібний. Зупиняються на розі палісадника.

Срібний підозріло й непомітно озирається. Одягнений у чоботи, простий піджачок, в вишиваній сорочці; на голові простий кашкет. Волосся тепер у нього чорне, брови й вуса також; борода поголена; пізнати трудно. Здіймає кашкета й ніби витираючи піт: Ану подивись, чи не зійшла фарба на потилиці! Здається, волосся стало в смугах, як у тигра. Та обережно, непомітно дивись! Ну!

Єлеонський. Ні, нічого, нічого! Все добре! От тільки, голубчику, ти мені вибач, Льоню, що я тобі скажу... Мнеться.

Срібний. Ну!

Єлеонський. Бачиш, ти занадто, голубчику,

так би сказати... пильно дивишся на неї. Вона вже помітила це. Ти все ж таки простий садовник... Ти ж не забувай цього.

Срібний. Та розумієш, чорт його зна, нема пенсне. Без пенсне ні чорта не бачу. А вона що? Хіба сердиться?

Єлеонський. Та так, бачиш, взагалі... Ну, та й пізнати може. А потім за троянди сердиться, що ти кущі їй попортив.

Срібний. Знаєш що, Нума Помпілій, ти мені дай ~~ж~~кунебудь другу книжку по садівництву. Я з цієї, чорт його зна, нічого не розумію. Якись такі слова, що я ніколи їх і не чув. І потім, Нумо, нотного паперу, ради бога. Ради бога! Прися такі чудесні пісні співає, що я мушу записати їх. Ех, Нума Помпілій, та й напишу ж я тепер оперу. Матеріал, матеріал який! А Мара! Та це ж—чорт його зна! Ціла симфонія. Га? Хіба не правда?

Єлеонський. Так, це, розуміється, симфонія!

Срібний. Тільки от що, Нумо: виясни ти мені, яку роль тут грає Калістрат? Чого він у такій пошані в панів?

Єлеонський. Калістрат? Бачиш, тут така річ: дуже сміливий чоловік, наприклад, він не боїться коней...

Срібний. Ну, так що з того?

Єлеонський. От за те й шанують.

Срібний. Що не боїться коней?

Єлеонський. Атож! Бо вони всі страшенно бояться. Для них усякий, хто не боїться, єсть якась вища істота. Віталій Борисович може їздить тільки з Калістратом.

Срібний. Дивна оцінка людей! Але ж він шантрапа, цей самий неустрашимий Калістрат. Він їх усіх обманює, обкрадає.

Єлеонський. Та так, бачиш, взагалі... Але він

не злий чоловік, Льоню. Ні, цього не можна сказати про нього. Трошки нещирий, але...

Срібний. Та просто жулік. Правда, вони всі тут щось затівають. Та ніяк я, чорт його зна, не зрозумію, в чому річ. Без пенсне, розумієш, страшно трудно. Ну, а між іншим, я таки добре граю роль робітника. Правда?

Єлеонський. Та так, взагалі, нічого.

Срібний. Треба, брат, психологію робітничу знать. І вміння перевоплощатись. Заклопотано. До речі, як ти гадаєш, треба мені при панах сякаться одним пальцем, чи не треба.

Єлеонський. Для чого?

Срібний. Ну, а як же робітники сякаються?

Єлеонський. Гм!.. А може б ти, Льоню зовсім не сякався?

Срібний. От так і я думав. Правильно! Чудесно! Але от ще одно: знаєш, я без зубної щітки ніяк не можу. Ти таки достань мені, Нумо! Без пенсне, без хустки, та ще й без зубної щітки. Ні, до такої міри я вже не можу перевоплотитись. Це вже таке знищення індивідуальності людини, що я не можу.

Єлеонський. Я розумію. Але ж... Будуть, Льоню, сміятися з тебе, як побачать. І зараз же виникнуть підозріння.

Срібний. Гм! От, чорт його зна, історія. Хоч бери та тікай через це... Ну, чорта з два: жертвувати собою, так жертвувати. Не треба зубної щітки. Каюк.

Чути голос Мари і Ромчика.

Єлеонський. Мара, здається, йде.

Срібний хапливо поправляє кашкет, закручує вуса. Стиха: А ти знаєш, між іншим, вона, здається, звернула на мене увагу і в такому вигляді. Йй-богу! Ти помітив, що вона часто ходить у сад, де я

працюю. Га? Ех, Нумо, напишу я оперу, чорт його зна! Побачиш!

Входять Мара і Ромчик.

Мара обнявши Ромчика, щось стиха йому говорить, умовляючи. Кида уважним поглядом на Срібного і Єлеонського, іде з Ромчиком до криниці й сідає на цямрину. Ну, Ромцю!

Єлеонський підходить до них.

Ромчик нерішуче. А як упаду?

Мара перекиривляє. „А як упаду“... Мужчина!

Ромчик. А що скаже мама?

Мара. Мама! Мама! Скажеш, що я тебе підмовила, от і все!.. Йй-богу, можеш сказати, я дозволяю. Ну!

Єлеонський. Можна узнать, Марино Віталівно, в чому річ?

Мара. Ні, не можна.

Єлеонський. А через що?

Мара. А через те, що ви, як почуете, так од страху в колодязь упадете. Одійдіть од колодязя, тоді скажу.

Єлеонський одступивши на ступінь. Я слухаю.

Ромчик. Вона хоче, щоб я виліз туди на дах і надрав горобців.

Єлеонський. Для чого вони вам?

Мара погляда на Срібного, який не зводить із неї очей. Раптом сердито до нього: А ти чого тут стоїш без діла? Чого треба?

Срібний увічливо здіймаючи кашкета. Я, панночко, жду Калістрата Митрохвановича.

Мара. Нема чого тобі тут ждати! Забастовку хочеш робить? Марш собі в сад!

Срібний. Я, панночко, забастовки не хочу робить. Я всім довольний, спасибі вам!

Мара. Знаємо ми вас, товаришів. Ну, йди, я не хочу, щоб ти тут стояв.

Срібний. Слушаюсь... Іде в сад озираючись на Мару.

Мара. Кого він мені нагадує? Ви не знаєте, Нум Нумович?

Єлеонський. Ні, не знаю, Маріє Віталівно!

Мара. Але страшенний нахаба! І взагалі, ідіот якийсь, а не садовник. Ну, Ромцю, лізь же швидше!

Єлеонський. А для чого вам горобці, Марино Віталівно?

Мара. Для того, щоб зробити із них для вас фрікасе. Розумієте?

Єлеонський. Дуже дякую. Але ж Ромчик, Марино Віталівно, може впасти.

Мара. Хай держиться. Ну, лізь! Дам табаку. Йй-богу, дам. Украду в тата й дам.

Єлеонський. Марино Віталівно! Бог з вами, навіщо ви його учите таким річам?

Мара. А ви краще мовчіть! Бо візьму з Ромчиком і утоплю вас отут у кориті.

Ромчик сміючись. Ану, Маро, давай, давай! Хапа Єлеонського. Бери, Маро! Бери!

Єлеонський. Ромчику, не пустуйте, не пустуйте!

Ромчик. Ага, боїться, боїться!

Мара. Він усього боїться. Так само, як і та... Дай йому спокій і забирайся собі з ним од мене!

Прися, наспівуючи, швиденько біжить у сад.

Мара. А ти куди? Гей, Прися! Куди біжиш?

Прися зніяковівши. Та я... Там забігла квочка з курчатами. То я хочу вигнать.

Мара. Тебе з саду треба вигнать, а не квочку.

Прися. Та побий мене бог, панночко, квочка. Ото стала б я божиться за чортзнащо.

Мара. Знаю, знаю я ту квочку.

Прися. Еге, квочку... Засоромившись, біжить у сад.

Ромчик живо з ревністю. Вона до садівника бігає. Йй-богу! Я сам бачив, як вона сьогодні вранці кидала на нього травую. От так рвала

й кидала, а він лежав під грушею. А потім вони вдвох співали.

Мара сердито. А тобі нема до того діла. Забирайтесь ви од мене, чого стоїте тут? А того садівника треба прогнати і більш нічого. Він тільки й уміє співати та під грушками лежати.

Ромчик. Маро, а коли даси табаку?

Мара. Я тобі такого табаку дам, що аж запишиш.

Ромчик. Як даси табаку, то полізу... Чуєш, Маро? Даси?

Мара. Ну, лізь!

Ромчик. А даси? Сьогодні?

Мара. Сьогодні. Тільки аж на саму гору.

Ромчик. Добре. Гляди ж. А як піймають, я ж скажу, що ти послала. Добре?

Мара. Додре-добре! Неодмінно скажи!

Ромчик. Ну, гляди! Біжить.

Єлеонський. Навіщо ви це, Марино Віталівно? Він же може злякатись, упасти?

Мара. Хай учиться не лякатись!

Єлеонський. Ви те ж учитесь цього самого?

Мара. Пхи! Я нічого не потребу вчитись, я нічого не боюсь.

Єлеонський. Ну, а нащо ви знов даєте йому табаку?

Мара. Так! Хочу.

Єлеонський. Ви простіть мене, Марино Віталівно, але це все дуже хвилює Віталія Борисовича й Мінодору Маркіянівну. Ви наче навмисне все робите, щоб їх турбувати і сердити.

Мара. Ото, дуже мені потрібно! А як їх сердить, хай прогонять мене! І Ромчика їхнього ніхто тоді не буде в розпусту вводить, як каже мама.

Єлеонський. Не прогонять вони вас і нічого ви тим не доб'єтесь, Марино Віталівно.

Мара. І не треба. Я буду й тут жить собі, як хочу. От горенько мені велите. Подумаєш! Завтра вступаю членом у селянську спілку, поїду в Гадюче на мітинг. Буду однімати землі в поміщиків, а потім візьму й вийду заміж за кооператора.

Єлеонський. Через що ж за кооператора?

Мара. Од кооператорів завжди пахне оселедцями, вірьовками й олією. А сьогодні на Ворончику поїду кататися. Хочете зо мною? Ви сядете на Скаженого, а я на Ворончика. Добре?

Єлеонський. Ви—на Ворончика? Жартуєте, Марино Віталівно.

Мара. І не думаю. Що ж тут такого особливого?

Єлеонський. Ну, Марино Віталівно, я сподіваюсь, що ви просто хочете мене налякати. На ньому ж навіть Калістрат не може їхати. А то ви!.. Та ще ж ви так раз-у-раз боялись коней.

Мара. Так. Боялась, а от тепер нічого не боюсь.

З саду чується спів двох голосів, чоловічого й жіночого.

Мара. Знов той ідіот садівник з Приською співають. Звідки ви його взяли? Страшенний лодир і нахаба.

Єлеонський. Зате він дуже знаючий садівник, Марино Віталівно, спеціаліст.

Мара. Ет, з вами не можна балакати: ви всякого зараз же починаєте боронить. Ну, хочете їхати зо мною верхи? Ходіте в стайню, скажемо, щоб нам засідлали жеребців. От чудесно буде. Чи боїтесь.

Єлеонський. Боюсь, Марино Віталівно. І ви боїтесь. І не треба цього, Марино Віталівно. Їй-богу не треба!

Мара. Я боюсь? Рішуче, рвучко схоплюється і йде до стайні.

Єлеонський біжачи за нею. Ні-ні, Марино Віталівно, я ж пожартував, я ж знаю, що ви не боїтесь, Марино Віталівно!

Мара. Одчиняйте ворота!

Єлеонський. Марино Віталівно, я ж пожартував.

Мара. Одчиняйте ворота, я вам кажу!

Єлеонський одчиняючи ворота. Ах-ах, боже мій, не можна навіть слова жартом сказати! Марино Віталівно, не треба!..

Мара мовчки входить у ворота й зникає, за нею Єлеонський, зачинивши за собою ворота.

В саду спів, потім жіночий сміх. Затихає.

Калістрат зліва, з проходу між садом і хатою. Гукає. Присяю! Присько!

Голос Присі з саду. Чого-о?

Калістрат. От я тебе почогокаю! Ступай сюди зараз же мені!

Прися з'являється в хвіртці саду.

Калістрат. Ти чого знов у сад забралась? Чого треба там?

Прися. То я... виганяла порося, забігло, прокляте, в сад, рие кущі.

Срібний обережно визирає з-за дерев саду.

Калістрат. Скажіть на милість, яке погане, наївне порося, залізло та й рие. От як загилю тобі по потилиці за твоє дурацьке недоуменіє, так справді зариеш носом. Я тобі покажу порося!

Прися. Та побий мене бог, порося забігло. От божилась би я за таке чортзнащо.

Калістрат. Ну-ну, дури дурніших за себе. Тихіше. Ти чого вчора знов не прийшла, га? До садівника так і вдень бігаєш.

Прися. Еге, до садівника, дуже він мені потрібний. Як порося забігло, так що ж, так і нехай рие там?

Калістрат. Підожди, підожди, я тобі за твою наївність одплачу! Я тобі покажу, як обманювати!

Прися. Так не можна ж було вийти. От ще які!

Калістрат. А сьогодні вийдеш?

Прися. А я знаю?

Калістрат. От бач: знов крутиш? Бачить Андрія Матвієвича й Мойсея Абрамовича. Ну, нехай, я ще з тобою буду розсудження не таке іметь. Іди, там тебе пан потребує. Швидше!

Прися швиденько біжить.

Андрій Матвієвич і Мойсей Абрамович помаленьку йдуть по дорозі до хати.

Мойсей Абрамович год 45—50, в сірому дорожньому балахоні, з батіжком.

Калістрат іде їм назустріч.

Андрій Матв. Ну, що? Віталій Борисович прийде?

Калістрат. Нікак зараз не можуть. Страшно важним занятієм займаються. Через полчася можуть прийти.

Андрій Матв. Прийдеться підождати! Ол-райт! Ну, Мойсей Абрамович, так як, га?

Мойсей Абрам. Що значить „так як“? Ну, я вам скажу „так так“! Так хіба це ответ? А як Учредительное Собрание скаже мені: „Ану, Мойсей Абрамович, отдавай земельку?“ Так тогда я вже вас спитаю: так як?

Андрій Матв. А дозвольте вас спитать, шановний товаришу, Мойсей Абрамович: ви давно записались в партію соціалістів? Га?

Мойсей Абрам. Міне без надобності партії соціалістів? Я маю вдома своїх соціалістів, котрим надо дать кушать.

Андрій Матв. Але ж ви так говорите, ніби вірите, що Учредительное Собрание одбере землю.

Мойсей Абрам. Бо таки я вірю...

Андрій Матв. А як вірите, так навіщо купуєте.

Мойсей Абрам. А як ви не вірите, то нащо продаєте?

Сміються.

Андрій Матв. Грошей треба, Мойсей Абрамович!

Мойсей Абрам. А ви думаєте, що мені не треба. Тільки я—комерчеський чоловік. Як я не буду купувати, так хто буде купувати? Ви продаєте, так надо, щоб хтось купував.

Андрій Матв. От і купуйте, ол-райт?

Мойсей Абрам. Чому нет? Ну, тільки ж я ризику, када купляю.

Андрій Матв. Чим же ви ризикуєте? Ще заробите п'ятсот на сто?

Мойсей Абрам. Щоб уже мої вороги так заробляли, як я можу заробити. Уже ваші товариші-мужики грозяться мене вбити. Ну? Так що добрий мені заробіток?

Калістрат. Да, волненіє серед мужиків от-вратительное. А народ страшно наївний, так що можуть і справді убити.

Мойсей Абрам. О, чуєте? Так то єсть такий заробіток!

Андрій Матв. Дурниці! Тільки треба робити діло по-американськи: раз-два і щоб ніхто не знав. А потім ви ж самі їм продасте уп'ятеро дорожче. Ще й дякувати вам будуть. Тільки от що: не треба тут стояти, ходіть в контору! Ол-райт! Так краще буде, менше соблазну для товаришів дядюшок. Іде в хату.

Мойсей Абрам. В контору, то й в контору! Киває Калістратові, одстає і стиха говорить: Так я вже на вас надіюсь, Калістрат Митрохванович. Подержіть!

Калістрат. Добре-добре! Тільки ж глядіть: два проценти.

Мойсей Абрам. Та вже нехай два! Тільки знаєте що, Калістрат Митрохванович, ви ще скажіть, що ніби мене має арештувати сільської комітет. Ето не помішає. Добре?

Калістрат. Можна! Тільки глядять: два проценти.

Мойсей Абрам. Ай, боже: чи я ж мошеник якийсь, Калістрат Митрохванович? Конешно, два проценти. Ідуть в хату за Андрієм Матвієвичем.

Срібний пильно слухає під час розмови. Часом виймає з кешені пенсне, обережно чіпляє й дивиться, але як хтось повернеться в його бік, швидко закриває пенсне рукою й знімає його, ховаючись за кущ. Коли ті троє зникають в хаті, він обережно визирає і, начепивши пенсне, дивиться до стайні. Зачувши щось зліва, швидко ховається.

Виходить помалу зліва Віталій Борисович в теплому пальті з зав'язаним горлом, але босий, з підкоченими калошами, обережно ступаючи по траві, яка, видно, колеться. Якийсь час так ходить туди й сюди понад парканчиком в саду з серйозним скупченим лицем. Потім пробує рукою траву, чи мокра.

Віт. Борис. дивиться на криницю, щось міркує і кличе слабим, болісним голосом до саду. Михайле!.. Михайле!..

Срібний хутко виходячи. Що прикажете, барин?

Віт. Борис. „Барин“? Тепер нема вже „барин“! Не називай мене так! А то й тобі достанеться од товаришів, і мені: скажи, голубчику, є роса чи нема?

Срібний. Роса? Пробує рукою траву. Так що нема, барин, ще роси. Ранувато ще. Не нападала.

Віт. Борис. Гм! А мені роси треба.

Срібний. Так позвольте зробити, барин. Я возьму лійку й моментально наделаю її скільки вгодно. Я зараз. Біжить у сад і вертається з лійкою. Біжить до криниці й наливає з відра в лійку. Я зараз! Ми моментально це зробим. А в ніжки вам не коле,

барин? Тут трава колюча. Може, в садку вам росу прикажете зробити?

Віт. Борис. Так, голубчику, зроби, справді, в саду, менше дивитися будуть.

Срібний. Нуда, менше! Народ необразований, не розуміє, що це для здоров'я. Там само прикажете, де й учора?

Віт. Борис. Можна й там!

Срібний. Слушаюсь. Біжить з лійкою в сад.

Віталій Борисович помалу йде за ним.

З воріт загону виходить Єлеонський і Мара.

Єлеонський зітхаючи. Ех-ех, Марино Віталівно! Їх-богу, не треба! Я вас благаю.

Мара оживлено. Я вас поблагаю. Не смійте мені канючить. А як тільки скажете комунібудь, я вас убу. Так і знайте! Чуєте? Я побіжу передягнуся, а ви стійте тут і ждїть мене! А як боїтесь їхати на Скаженому, можете сісти на Муху. Вона теж добре ходить.

Срібний з лійкою із саду йде до криниці.

Мара до нього. Знов поливають квітки? Та ти ж їх цілий день поливаєш. Вони вимокнуть зовсім. Ти й так попортив мені цілу клумбу.

Срібний. Я, панночка, не квітки, а росу для барина роблю.

Мара. Ти тільки й умієш росу робити. Більш нічого. Та ще під грушкою лежати. Тебе прийдеться розщитати.

Срібний. За що, панночко?

Мара. За те, що ти все портиш і нічого не знаєш.

Срібний. Я нічого не знаю? Я три года, панночко, служив у графа... Канчуковського, оранжереями завідував і похвальний лист маю, а ви мені такі слова виражаєте. Та спитайте Наума Наумовича, хай вони скажуть, вони мене доволно знають!

Єлеонський. То правда, Марино Віталівно, він оранжереями завідував.

Мара. Оранжереями завідував, а кущі троянди чисто попортив.

Срібний. Позвольте доложить, панночко, нащот троянди. Тут причина не моя. Компост плохий. Одна причина.

Мара. Який компост?

Срібний. От такий. І потім, видно, що окуліровку робили їм не розплющеним глазком, а сплячим глазком. І нащот подвоя плохо діло було. Окуліровка штука делікатная, без подвоя її робить ніяк не можна. Так само копуліровка. От ви поміняєте на садовництву, скажіть сами, чи добре зроблено було копуліровку?

Мара. Копуліровка, окуліровка. Я ніяких твоїх копуліровок, компостів і глазків не розумію. Я розумію, що троянди пропали, от і все. А винен ти!

Срібний. Як вам угодно! А тільки я вам говорю, що без окуліровки й компосту ніякий садовник вам нічого не зробить. Я три года у графа Канчуковського оранжереями завідував і...

Мара. І маєш похвальний лист. І прекрасно. А троянди пропали. Ну, бери свою воду і йди робить росу. Марш!

Срібний хапливо кидається наливати воду в ліжку. Слушаюсь!

Мара Єлеонському. Так я зараз! Біжить наліво.

Єлеонський і Срібний сміються.

Срібний. А здорово я її окуліровою й компостом ошелешив? Га, Нумо? Ач яка: я три года у графа Канчуковського оранжереями завідував, а вона мені такі слова говорить. Куди то вона побігла?

Єлеонський зідхає. От біда, Льоню: хоче верхи їхать.

Срібний. Ну, так що? Хай іде!

Єлеонський. Так сама ж аж блідне од страху, боїться так, що аж біла вся стоїть коло коней, а все таки поїде. Та ще на кому, на Ворончику. Він же її зразу понесе і вб'є.

Срібний. На Ворончику? Ого! Це, дійсно, чорт його зна. Для чого ж неодмінно на Ворончику?

Єлеонський. Бо більш усього його боїться. Вона ж тепер навмисне усе те робить, чого найбільш боїться. Боїться мікробів, а навмисне п'є воду трохи не з калюжі. І так усе. Як би його, Льоню, так категорично не допустить, щоб вона їхала? Га?

Срібний. Гм, це дійсно, чорт його зна, штука: на Ворончику. Треба старим сказати. Га?

Єлеонський. Боже борони! От тоді вже неодмінно, навмисне поїде. Може вона якраз для них і хоче цю штуку встругнуть. Ні, тут якось інакше.

Голос Віталія Борисовича з саду.

— Михайле!.. Михайле!

Срібний. Мікроб кличе. Хапа лійку. Ходім доміркуємо. Кричить. Зараз несучи! Біжить.

Єлеонський іде за ним.

Якийсь час нікого немає. Зі стайні чути „тіпру“, з села дзвін до церкви, гомін череди. Потім гомін голосів юрби. Нарешті голося стають чутнішими і з'являється душ 10 селян. Попереду йдуть.

Салдат—невеликий, зарослий чоловічок, широкий і жвавий.

Юхим—суворий меланхолічний, високий, худий.

Салдат голосно, сердито. Тепер не ті часи. Годі вже нас дурить. Подавай сюди ліврея! Де він?

Юхим. У конторі сховався. У конторі. Ето безусловно. Гайда в контору!

Голоси: Так витягти його звідти. чортову душу. Гей, ви там, виходьте!

Разом } — Бий вікна!
 } — Стой, хлопці! Підождіть!
 } — Та чого там ждять?
 } — Давай сюди ліврея!

Салдат. Ша, товариші! Слухать сюда! Нада, щоб депутати. Щоб как по резолюції.

Голоси. Тихо! Слухайте салдата!

Юхим. Тут резолюція одна: раз антономія, так ти землю та ліс не спродуй!

Салдат. Стой, Юхим, підожди! Надо ето дело без контрибуцій: вікон бить не треба!

Голоси. Нам сказано: земля і воля. А він уже...

Юхим. Я вікнам ніякої контрибуції не делаю. Ну, а раз антономія, так він не має права безпорядки робить і жидам землю спродувать.

Голоси. Не має! Це безпорядки! Покликать сюди Калістрата!

Салдат. Товариші, підождіть! До Юхима. Не антономія, положим, а територія.

Юхим. Ні, антономія.

Салдат. Ну, от говори з ним, ні чорта не поміає, а товче своє. Антономія—це буржуйська штука. Поміаєш? А територія—це значить, када земля і воля. Значить, резолюція тут одна: територія.

Юхим. Ні, антономія. Я тобі й бумагу покажу, що антономія.

Калістрат виходячи. Здорові, товариші! В чім діло?

Голоси. Де ліврей? Давай сюди ліврея! Нащо землю продаєте?

Калістрат. Підождіть, підождіть, не всі разом! Що таке?

Салдат. Тихо, товариші? До Калістрата. Нам пришло донесеніє, що сюда приїхав ліврей землю

купувать. Нашого постановлення на це нема. Как тепер полная усем територія, то земля уся принадлежить народонаселенію і продавать ніззя!

Голоси. Ніззя! Протестуємся. Земля наша!

Калістрат. Подождіть, товариші. Озирається таємно. Що пан такое наївное намереніє має, так це правда. Чуєте? Бережіться! Я вам дам знать, як буде продавать. А цей єврей тут не винуват. Він приїхав сіно купувать. Тільки глядіть: мовчїть, що я сказав! Вони хотять таки обдурить народ. Ну, та це їм не вдасться. Тепер слобода! Верно я говорю?

Голоси. Верно! Правильно! Ач які. Бач, бить їх треба.

Салдат. Тихо-тихо, товариші! Не надо ніяких контрибуцій. Таємно. Значить, цей по сіно приїхав?

Калістрат. Цей по сіно. Цей землі не може купить, куди йому.

Салдат. Ага! А наміреніє таки мають!

Калістрат. Ого! Учредительного Собранія бояться.

Салдат. Так! Значить, на вас розполагать можна?

Калістрат. А на кого ж більше? Що ж то я: з панами піду проти своїх, чи що?

Салдат. Ну, значить, звиняйте, що побезпокоїли. А ми думали, землю купувать приїхав. Так будем на вас надіяться. До свідання. Ходім, хлопці: ошибка вийшла!

Калістрат. Бувайте здорові. Тільки ж глядіть: мовчок про мене.

Голоси. Та будьте спокійні! Як можна! Бувайте здорові! Спасибі вам!

Всі йдуть назад, гомонячи.

Під той час, як на ганок виходить з контори Калістрат, в саду біля парку з'являються Срібний і Єлеонський, що поспішали на гомін селян. Побачивши Калістрата, Срібний хапа Єлеонського за руку й ховається з ним за дерева, з-за яких вони потім увесь час підслухують.

З хати виходить Андрій Матвієвич, за ним Мойсей Абрамович.

Андрій Матв. Ну, що? Чого?

Калістрат. Прийшли Мойсея Абрамовича арештувать.

Андрій Матв. Ол-райт! За що?

Калістрат. Прочули, що землю приїхав купувать.

Мойсей Абрам. От бачите! От бачите! Ні, то я вже маю собі доволі. Хоче бігти.

Андрій Матв. Та подождіть! Вони ж пішли. До Калістрата. Що ж ви їм сказали? Заспокоїли.

Калістрат. Як їх заспокоїть? Сказав, що Мойсей Абрамович поїхав. От і все.

Андрій Матв. Чом же ви не сказали, що він по сіно приїхав, а не по землю. Я ж вам говорив. А, господи!

Мойсей Абрам. Після цього я вже не можу купити. Я вже не можу!

Андрій Матв. Ну, Мойсей Абрамович, що за дурниці!

Мойсей Абрам. Ні, за ту ціну я вже не можу... Я ризикую усею життям. Нащо воно мені? Годі з мене! Прощайте, я собі поїду! Я не можу!

Андрій Матв. Подождіть! От чудак! Ходіть до Віталія Борисовича! Може він уступить.

Мойсей Абрам. Ні, нащо мені Віталій Борисович, нащо мені ця земля, як я так страшно ризикую?

Андрій Матв. Ну, ходіть, кажу вам, поговоримо з Віталієм Ворисовичем! Ходіть!

Мойсей Абрам. Ну, що? Я піти можу, но я так ризкую, що я вже тої ціни дати не можу...

Андрій Матв. Добре! Добре! Ол-райт! Ходім! Ідуть наліво проходом.

Калістрат хитро посміхається.

Молода і дружка по дорозі. Молода в вінку, в стьожах.

Дружка з пов'язаною хусткою рукою.

Калістрат. А-а прийшла таки, товаришко нова, на весілля.

Молода весело. А що ж! Як люди, так і я. Підходить, уклоняється. А пан удома? Драстуйте вам!

Калістрат. Дома то дома. А ти ж як: і цілуєш його будеш?

Молода. Та вже як усіх людей, то так і їх, по закону. А можна їх бачити?

Калістрат. Та оті сам пан іде. Посміхається лукаво. Можна!

Віт. Борис. виходячи з саду. Що тут за крик був?

Калістрат. Та то мужики приходили... сіно купувати.

Молода з дружкою з урочистим сер'йозним виглядом іде просто на Віталія Борисовича, низько в пояс уклоняється йому.

Дружка теж.

Віт. Борис. не розуміючи. Що таке? Непорозуміло уклоняється.

Молода мовчки, урочисто цілує Віталія Борисовича.

Віталій Борисович опешено стоїть.

Молода ще раз уклоняється, мовчки йде з дружкою назад і зника.

Віт. Борис. В чому діло? Що таке?

Калістрат. То вона вас на весілля, на свадьбу закликала! Мужичийської такої обичай!

Віталій Борисович. Оце маєш! Спішиш до води й мене губи. Нащо ж ви пустили їх?

Калістрат. Та як їх не пустиш тепер? Такий наївний став народ, що гірше розбійників. Лізе та й годі. Свобода! Товариші!

Мінодора Маркіянівна держачись за Присю виходить зліва з дороги. Вона в дорожньому плащі; капелюх і лице обмотане папіросним папером.

Мін. Марк. Присі: Знімай! Та обережно!..
Прися здійсмає папер.

Мін. Марк. Та не труси ж на мене, не труси! Тепер плащ!.. Однеси й повісь на тин! Потім витрусиш. А папер спали. Підходить до Віталія Борисовича й сідає на цямрину. Тихо: Ліс продала! Голосно. Ну, як тут у вас?

Віт. Борис. Та нічого!..

На даху чується скигління Ромчика.

Мін. Марк. Що воно?.. Здається... Ромчик десь кричить.

Голос Ромчика. Е-е!..

Мін. Марк. Господи боже, де він?

Ромчик висовуючи голову з даху. Я ту-у-т!

Мін. Марк. з жахом. Чого ж ти туди забрався?

Ромчик. Мене Мара послала сюди горобців драть. Я не можу злізти, е-е!

Мін. Марк. О, ця Мара. О, ця Мара! Калістрат... Наум Наумович... Де ж Наум Наумович? Біжіть, знімайте його! Драбини, шворки давайте! Батьку, що ж ти сидиш? Я не розумію, як можна сидіти?

Віт. Борис. болісним, вимученим голосом. Дайте мені спокій! Я вже нічого не можу зробити,— тепер свобода!

Калістрат з Приською біжать наліво, кричачи. Зараз, паничу, зараз!

Єлеонський вибігаючи з саду. Що таке?

Мін. Марк. Як же ви, Наум Наумович, могли допустити, щоб Ромчик поліз на дах? Зніміть його зараз же! Швидше!

Єлеонський. Ах-ах, боже мій! Біжіть наліво.

Мін. Марк. швидко йде за ними, кричачи вгору. Зараз, Ромчику, зараз!

Срібний обережно визирав з саду.
Віталій Борисович, заплющивши очі, мацає собі пульс.

Чути голос:

— Сюди, Ромчику, сюди, на цей бік!..

— Давайте руку, давайте! От так!

Мінодора Маркіянівна і Єлеонський вертаються з Ромчиком.

Мін. Марк. обнявши Ромчика. Віталій Борисович! Ти з Марою повинен, нарешті, рішуче поговорити. Це ж уже стає неможливим! Хлопець на смерть перелякався. Це неможливо!

Мара одягнена в амазонку, вбігаючи. Що тут?

Мін. Марк. Маро! Ти навіщо виробляєш такі трюки з хлопцем? Нащо ти підмовляєш його лазити за горобцями?

Мара. А-а? Надрав? Багато? Ану, покажи?

Ромчик. Е, надрав! Я трохи не вбився!

Мін. Марк. Маро, я забороняю тобі такі жарти!

Мара весело хапаючи під руку Єлеонського. Ну, гайда, швидше?

Мін. Марк. А це ж куди ви? Наум Наумович?

Мара. Нікуди! Ну, ходіте, ходіте!

Мін. Марк. Ради бога, що ти ще затіяла?

Мара. Ай, господи. Нічого не затіяла. Ми поїдемо покататись. Що тут такого?

Ромчик. Мамо, і я поїду.

Мін. Марк. Ну-ну, я тебе поїду! До Мари. Яких же ви коней берете?

Мара. Та самих плохих: Циганка й Добрею. Ну, Наум Наумович, швидше ж.

Єлеонський. Вибачайте, але я мушу...

Мара тягне його, не дає сказати. Ну, та ходіте, нарешті! От, господи! Одчиняйте ворота! Швидше! Єлеонський безпомічно одчиняє ворота.

Мара пхає його туди, сама йде за ним. Ну, йдіть же! Ой, кваша, їй-богу! Швидше! Зачиняє ворота й обоє зникають.

Андрій Матвієвич (швидко виходячи зліва). Ві-

талій Борисович, я тебе шукаю! А, Мінодоро Маркіянівно! Приїхали? Ну, як? Ол-райт? Добре чи погано? Одно слово тільки скажіть: добре?

Мін. Марк. Та, здається, добре.

Андрій Матвієвич. Ол-райт! Ну і в нас добре; Віталій, ходім швидше! Де твої черевики? Ромчику, біжіть принесіть татові черевики, швидше!

Віт. Борис. Та куди йти?

Андрій Матв. Кувати залізо, поки гаряче. Ромчику біжіть!

Ромчик. Я скажу Присі, щоб принесла. Добре.

Андрій Матв. Добре-добре, кому хочете, тільки швидше.

Ромчик біжить.

Андрій Матв. до Мінодори Маркіянівни. Ну, по чому?

Мін. Марк. Та мало! Десять тисяч!

Андрій Матв. Та не може бути! І це вам мало? Ну, знаєте... Що там таке? Швидко повертається на крик, що чується з загону.

Мін. Марк. Боже мій, це знов щонебудь Мара...

Крик побільшується. Чути.

— Держіть, держіть!

— Туди біжи, туди!

— Хапай, не пускай!

Чути глухий топіт ніг коня, який, видно, бігає по загону.

Андрій Матв. з жахом. Мара на Ворончику. Він уб'є її. Кидається до воріт. Іване, перепиняй, перепиняй!

Мін. Марк. Ой, господи!.. Біжить до воріт і з жахом кричить. Ловіть його, ловіть! Іване, держи, держи!

Віталій Борисович теж біжить, але од страху не може кричати й тільки щось шепоче про себе.

Срібний біжить з саду, на хвилинку запинається, дивиться, потім кидається до воріт, одпиха у бік Віталія Борисовича, перестрибує і зникає.

Андрій Матв. Іване, з того боку, з того боку, Маро, держіться! Садівник, хапай, хапай!

Мін. Марк. Він його вб'є. Він його розтопче. Упав. Андрій Матвієвич, та допоможіть же йому!

Андрій Матв. Іване з другого боку! З другого! Хапай, хапай! Тягніть! Браво! Ол-райт! Держіть, держіть! Одчиня ворота й зникає.

Мін. Марк. О, господи!.. О, господи!..

Віталій Борисович знесилений плентається до цямрини й сідає в знемозі. В загоні чути гомін голосів.

Андрій Матвієвич і Єлеонський ведуть під руки Срібного.

Андрій Матв. Нічого, ол-райт, все добре! Води дайте!

Мара позад них злякано дивиться на Срібного.

Єлеонський. Нічого, нічого!.. Трошки руку йому пом'яло. Треба зараз же за доктором послати.

Срібний слабо посміхається. Та нічого!.. Заживе. Пить тільки хочеться.

Мара. Зараз, я зараз! Кидається до відра й несе його Срібному. Прошу! Тільки незручно трохи.

Срібний пильно дивиться на неї, посміхається і п'є.

Мара соромливо потуплюється.

Мін. Марк. О, господи! О, господи! Хреститься. Віталій Борисович ослаблено сидить і тримає себе за пульс.

Андрій Матв. Нічого, нічого, все буде ол-райт!

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кругла клуня; в задній стіні великі двері, крізь які видно далеке село. Ясний ранок.

Праворуч од глядачів купа сіна, на ній постіль. Ліворуч—також сіно тут же старі колеса, плуги і т. ін. Біля постелі тубаретка; на ній їжа.

Срібний і Єлеонський сидять долі на сіні за табуреткою. Срібний з перев'язаною лівою рукою.

Єлеонський бере з сіна пляшку з горілкою, любовно обтирає її й обережно наливає чарки собі й Срібному. Ну, ще одну за твоє здоров'я.

Срібний. І за її.

Єлеонський. І за її, Льоню, і за її. Вона, Льоню, чудова дівчина. Королевна. Вона, Льоню... Ех, Льоню... Ну, нічого. Дай я тебе поцілую, Цілує. Потім п'ють. Ну, а рука як? Болить дуже?

Срібний. Кий чорт. Трошки шкуру копитом здерло. От, дивись. Вільно й сильно вимахує рукою. Обидва сміються. Але Калістрат лютує. От лютує.

Єлеонський. У, страшенно. Ти ж вибив з під нього трон. Розумієш ти? Та хіба йому носили коли такі смачні страви? Та хоч би помирав, ніколи б не дали. Тепер, Льоню, ти категорично можеш займати місце старшого прикажчика. Сміються.

Срібний. А самогонка не погана.

Єлеонський. Чудова самогоночка, чудова. Це все Присенька... Для тебе дістала. Ти—герой тепер. Ех, Льоню. Дай я тебе поцілую. Цілує.

Почувши чийсь ходу, швиденько встає й відходить, посвистуючи.

Прися несучи вазу й тарілку на ній. Ще компоту тобі несучи. Та ще сказали спитать, чи не хочеш вина трошки,

Срібний. А чому б не хотіть? Жар і вина. А вип'єш зо мною?

Прися зирка на Єлеонського. Та я не вмію пити.

Срібний. Ну, це, чорт його зна, і навчить можна. Що даси, що навчу?

Прися сміючись. Нічого. А вам, паничу, теж вина принести?

Єлеонський. Важко. Я буду за столом пити. В домі, а не в клуні.

Прися. Так ви йдіть, бо вас там шукали.

Єлеонський. Добре-добре. Скажіть, зараз прийду. Я тут дивлюсь, чи добре буде клуню під театр.

Прися. Ой, панночка аж танцюють од радощів, що зроблять у нас театр.

Срібний. А ти теж, мабуть, не плачеш.

Прися. А я б чого плакала? Вибігає.

Єлеонський сміється. Хотіла вимануть мене звідси. Хитра дівчина. Сміється.

Срібний. Слухай, а Мара справді розсердилась, що я не схотів узять п'ятдесят рублів?

Єлеонський. Як тобі, голубчику, сказати? Не знаю. Не то розсердилась, не то образилась, не то вдоволена. Її ж, Ляоню, не вгадаєш, ніяк не вгадаєш.

Срібний. А цікаво, для чого вона мені їх прислала?

Єлеонський. Ну, як же... в нагороду за врятування від смерті. Подяка.

Срібний. Так то воно так, та... щось і не

так. Чи не хотіла вона мене образити тими грішми. От, мовляв, на тобі п'ятдесят рублів і знай своє місце. Ніякої іншої подяки не може бути. Та ще чарку горілки і компоту з панського столу.

Єлеонський. Ну, Льоню, ти це вже занадто...

Срібний. Ні-ні, тут навмисно це. Щоб підкреслить.

Єлеонський швидко встає, зачувши ходу, обдивляється з заклопотаним виглядом.

Калістрат входить, пильно дивиться на Срібного. Єлеонського, на табуретку, мовчки, насмішкувато кривить губи, руки
| в кишенях.

Срібний. Що, Калістрат Митрохванович, скажете добренького?

Калістрат. Хм... Так... Повертається й помалу виходить.

Єлеонський з питаючим виглядом дивиться на Срібного. Шепотом. Що це має значить?

Срібний. Що, він догадується, чорт його зна?

Єлеонський. Здається, догадується. Погано... Ти, Льоню, обережніше. Чи не підслухує він, часом? Підкрадається до дверей і визирає. Швидко назад. Пани йдуть до тебе. З візитом. Бач, яка тобі честь. Ти ж, Льоню, ляж, ляж. І старайся бути раненим. Стогни трошки... так, знаєш, потрошки постогнуй...

Срібний лягає й прибирає вигляд раненого. Болісно стогне:
„О-ох!“—прискають обидва.

Єлеонський роблячи серйозне лице. Тш! Ходить по клуні, вимірюючи кроками підлогу.

Входять Мінодора Маркіянівна, Віталій Борисович, Андрій Матвієвич, Мара й Ромчик.

Мінодора Маркіянівна ступає поважно, рівно, тримаючи біля очей лорнета.

Віталій Борисович в пальті, з замотаною шиєю, в калошах, вигляд покірний, задумливий.

Андрій Матвієвич тримає під руку Мару, в зубах сигару, в руці нагай, одягнений під жакет; нашіптує Марі щось ніжне.

Мара ледве посміхається, занята чимсь іншим. Як входить, то весь час погляда на Срібного.

Ромчик зараз же біжить до сина й починає перекидатись.

Мін. Марк. Драстуй, Михайле. Ну, як ти себе почуваш?

Срібний з легким стогоном. Та нічого, пані, спасибі вам.

Мін. Марк. Може, тобі тут незручно жить? То можна дати тобі в конторі кімнату. Як хочеш.

Срібний. Ні, дякую, мені тут добре.

Мін. Марк. А чого ти гроші не взяв? Ти візьми, згодься.

Андрій Матвієвич щось шепоче Марі, поглядаючи на Срібного.

Мара визволяє руку й підходить до Єлеонського.

Срібний, замість відповіді, злегка стогне.

Віт. Борис. Треба післати ще за городським лікарем. Ці земські товариші не лікарі, а... Ромчику, що ти робиш? Там же порох, мікроби всякі. Іди зараз же передягнись і ванну візьми.

Ромчик. Ну от, знов ванну. Я вже сьогодні брав раз.

Мін. Марк. строго. Ромчику. Роби, що сказано.

Ромчик. Е-е! Сердито кидає сіном і вибігає.

Мара. Мамо, тут чудесний театр буде. Там сцена, тут партер. Правда, мамо?

Андрій Матвієвич. Ол-райт. А артисти? З товаришів—мужиків?

Мара. Не турбуйтеся. Найдемо.

Мін. Марк. Принципіально, я сказала, ми згодились. Але де і як, ще треба обмірковувати. До Срібного. Ну, голубчику, видужуй. Що треба, кажі Присі. Киває йому головою і йде з клуни, за нею Віталій Борисович.

Андрій Матв. беручи знов Мару під руку. Ну, що? Може поїдемо знов верхи? На Ворончику, чи на Скаженому?

Мара. І на Ворончику, і на Скаженому. І таки поїду. А ви—боягуз. От що. Іде з клуні.

Андрій Матв. Та не може бути? Сміється й щось шепоче їй на вухо.

Мара озирнувшись. Нум Нумович, ідіть сюди. Виходить.

Єлеонський. Зараз. Киває Срібному й виходить.

Срібний весело підводиться і їсть компот.

Прися з пляшкою вина і шклянкою. Це пани тебе одвідувать приходили?

Срібний. Атож. Бач, як шанують.

Прися А як же не шанувать такого молодця...

Срібний. Та невже я молодець?

Прися. Ой, та ще й який. Аж панночка наша заінтересувалась. То ж усе вона тобі посилала. Ще влюбиться.

Срібний. Таж не може бути. Ото біда. Ну, давай, коли так, вип'ємо. Ех, чорт його зна, давно вже я не пив вина... Чи той.. Нуда, як служив у графа Канчуковського, та й досі. Ну, а ти ж вип'еш зо мною? Га?

Прися. Як даси, то вип'ю.

Срібний. А ти ж казала, що не вмієш? Чи вже навчилася? Сідай тут.

Прися охоче сідає поруч з Срібним.

Срібний. Отак. А тепер заспівай отої кучерявої. Добре? Тихенько-тихенько. А я повчусь.

Прися. Е, почують. Тут пани в саду.

Срібний. Ну, то що, хай собі чують. Ну?

Прися. Та якось воно... не хочеться.

Срібний. Ну-ну, чого там. Злегка обнімає Присю.

Прися раптово пригортаючись до нього. Ой, не чіпай, а то побачать. Ач який,

Мара входить і якийсь мент стоїть на порозі, похму-
ривши брови. Прися, ти що тут робиш?

Прися здригнувшись, схоплюється на ноги. Ой, ма-
тінко. Та це я... вина принесла... Ти ще питимеш?

Срібний. Ні, мабуть, годі.

Прися бере пляшку і, засоромившись, виходить.

Мара суворо оглядає клуню, немов вимірюючи для те-
атру. Тебе прийдеться звідси перевести. Я тут театр
устрою.

Срібний. Як перевести, то й перевести.

Мара ходить по клуні, вигляд суворий, [але помітно,
що хвилюється й хоче щось сказати та не відважується. Рап-
том погордливо, недбало: Ти ж чого грошей не взяв?
Мало, чи що?

Срібний. Нема за що брати гроші. Так я
собі думаю.

Мара вийма з-за поясу паперові гроші й подає йому
гордо і холодно. Тут двісті рублів. Це, я думаю, не
буде мало?

Срібний. Не мало, але я не хочу.

Мара. Ах, і це мало? Скільки ж тобі? Говори сам.

Срібний мовчить і посміхається.

Мара. Ну, чого ж ти мовчиш? Говори. Я му-
шу подякувати тобі.

Срібний. Так ви скажіть, як хочете, „дякую“,
та й буде з мене. Адже ви якомусь студентові не
дали б грошей, якби він чимсь прислужився вам?
Чи й студентові б тикали гроші в руки? Га, пан-
ночко?

Мара. Як студентові—то не твоє діло. Різко од-
ходить.

Срібний. Та вже не моє.

Мара. Як смієш зо мною так балакати?

Срібний. А як же я балакаю?

Мара. Страшенний нахаба якийсь... Так ти не
хочеш грошей? Ні?

Срібний. Ні!

Мара. Значить, ти не хочеш, щоб я тобі подякувала?

Срібний. Ба хочу.

Мара. Ну?

Срібний. От вам і „ну“. Сміється.

Мара. Йй-богу, якийсь надзвичайний комік... Ну, як же ти хочеш, щоб я подякувала? Ну, кажи. Цікаво.

Срібний. Гм... Та ніяк.

Мара. А, значить, ти просто не хочеш ніякої подяки? Ну, це інша річ. Так би й казав. Не хочеш, то й не треба, що ж робить. Недбало. Прощай, голубчику, видужуй швидше. Хоче йти.

Срібний. Дякую, панночко. Ідіть здоровенькі.

Мара йде з клуні.

Срібний лягає на спину, заклавши одну руку за голову. Лежить так якийсь мент, потім раптом сідає, з досадою плюється, голосно буркнувши. Тьфу, от чорт його зна. Знов лягає.

Мара вертаючись, суворо похмуривши брови. Ну, я дякую тобі. Простяга руку, озирнувшись на двері. Дякую.

Срібний беручи руку, держачи. Та нема за що...

Мара. Ну, так треба було подякувати? Хоче визволить руку. Ну, пусти ж, годі.

Срібний з жалем випускає руку, зідхає.

Мара. Ну, тепер ти вдоволений.

Срібний. Та... вдоволений.

Мара. От так само я й студентів б подякувала.

Срібний. Та хто його зна...

Мара. Як то „хто його зна“? Що це значить?

Срібний. А на двері б не оглядались, подаючи руку?

Мара. Ти, я бачу, нахаба й більш нічого. Різко повертається й хоче вийти.

Срібний. Панночко, подождіть... Панночко.

Мара повертаючись. І потім ти, видно, обманщик. Ти сидиш, обнімаєшся з Приською і не стогнеш, а як ми прийшли, то зовсім помирав. Сором так робить. Фе.

Срібний. Панночко, так я ж... я ж її не обнімав. От чорт його зна. Їй-богу ж не обнімав. Ну, дивіться.

Мара. Я бачила.

Срібний. То вона мене обняла, а не я її. Сіла й обняла. Що ж я їй зроблю?

Мара. А ти ж не стогнав, як вона обняла? А ми й не обнімали, а ти стогнав.

Срібний. Так то я... так собі. Я вже більше не буду. Тільки ви не сердьтесь на мене. Їй-богу, не сердьтесь.

Мара гордо. Мені на тебе нема чого сердитись. Ще б чого не було? Ти краще складай свої манатки, бо я скажу, щоб зараз тут почали прибирати для театру. Знаєш, що таке театр?

Срібний. Та трошки чув.

Мара. Ну, а що це?

Срібний. Та от як ото на ярманках комедії приставляють.

Мара сміється. То—балаган. А театр трошки інше.

Срібний. Нуда, інше. Опера, драма... Лякається й спиняється.

Мара. А-а? Ти знаєш, що таке й опера?

Срібний. Та трошки чув. Співають там, правда?

Мара. Правда. А ти хіба бував на опері?

Срібний. Та трошки був.

Мара. Усе в тебе „трошки“. А чого ти так дивишся на мене? Це негарно.

Срібний. А як же я дивлюсь?

Мара. Неввічливо. Так не можна дивитись.

Срібний. А як ви такі гарні та милі, що од вас і очей не можна одвести, так що ж мені робить.

Мара. Ну, знаєш, за такі слова... Я з тобою більше ніколи балакать не буду.

Срібний ^{наївно}. А що ж я такого злого вам сказав? Хіба ж ви не гарні?

Мара. Коли ти будеш зо мною так балакать, і так дивитись, як раз-у-раз дивишся, я прикажу рощитать. Так ти й знай.

Срібний. Ну, то що, рощитуйте. А я піду жить на село. Буду приходити до вашого саду. Сяду отам на канаві, куплю сопілочку, гратиму й дивитимусь на вас. Не проженете ж ви мене звідти, тепер свобода.

Мара. Надзвичайний комік. Для чого ж тобі дивитись на мене?

Срібний. А для того, щоб серце співало. Як я дивлюсь на вас, так мені солодко-солодко серце співає. Так би вік дивився на вас і слухав своє серце.

Мара. От комік, їй-богу. Ну?

Срібний. Ну, а потім ту пісню серця та на слова переклав би, пісню серця словами заспівав би. А ви б слухали та дивились би мені в очі глибоко, от так, як тепер.

Мара ^{обурено}. Я зовсім не дивлюсь на тебе. Иди ти собі.

Срібний. Ну, так може б тоді подивились, а то б і посміхнулись, та не так суворо та гордо, як тепер, а інакше.

Мара. Що ж ти, справді вмієш складать пісні?

Срібний. Та трошки ніби вмію...

Мара. Знов „трошка“. Це ти свої пісні співаєш у мене під вікном уночі?

Срібний. Та так, трошки свої, трошки... бува, що й чужі.

Мара. Ану, заспівай якоїсь своєї пісні.

Срібний. Ну, що ж так співають?

Мара. Ну, заспівай, я хочу. Ну? Швидше.

Срібний. Та ще й швидше. Хіба ж можна так пісень співають? Треба, щоб серце співало, а тоді вже й на голос можна перевести.

Мара. Ну, так у тебе ж співає серце?

Срібний. А чого йому співати? Воно болить. Болить і ние-ние. Заспівало б та...

Мара. Ну, от Прися прийде, воно й перестане боліти. Ну, а як рука твоя? Сьогодні менш болить? Сьогодні пойдуть за городським лікарем.

Срібний. Нащо він мені? Мені не такого лікаря треба, що руки лічить. Е, якби іншого лікаря, може й серце не боліло б. І пісні співались би не такі.

Мара ніби не чуючи, оглядає клуню. Ну, от, значить, тут ми зробимо... партер, там сцену. Так. Ну, бувай здоров. Киває йому головою і йде.

Срібний. А ввечері хочете послухать моїх пісень? Підводиться і йде за нею.

Мара. А чого ж. Співай собі. Послухаю.

Срібний. Ні, мабуть мені треба йти в контору та брати рощот.

Мара здивовано. Чого так?

Срібний. Та так... Сердито згрібає свої речі.

Мара. От комік страшенний... та ти справді?

Срібний. А що ж? Не будете тоді сердитись, що дивлюсь на вас.

Мара. Я й так не серджусь.

Срібний. Ба сердитесь.

Мара. Ну, й серджусь. А ти не дивись. А як хочеш рощитуватись, то й рощитуйся. Велично виходить.

Срібний стоїть якусь хвилину, потім швидко йде за нею.
Якийсь час нема нікого.

Входять Калістрат і Віталій Борисович.

Калістрат спочатку заглядає, потім входить, за ним Віталій Борисович.

Калістрат. От побачите, от побачите. Хіба що з собою взяв.

Віт. Борис. Щось мені не віриться, Калістрат. Даремно ви мене потягли сюди. Дивиться на годинник. Мені треба лікарство приймать.

Калістрат. Та вверяю вас, Віталій Борисович, що це настоящий агітатор-провокактор.

Віт. Борис. Ну от, і провокактор ще.

Калістрат. Іменно.

Віт. Борис. Ну, чого б агітатор передягався й тайно робив би все, коли всім тепер агітаторам повна воля,—роби що хоч. Навіщо? Ну, подумайте сами.

Калістрат. Ну, а навіщо він має при собі, я вам кажу, пісне, й чіпляє на носа, як ніхто не дивиться? Навіщо то?

Віт. Борис. Та так. Подражає панам...

Калістрат. Е, подражає. А пише навіщо кимись тайними знаками? Бумажечку одну я вчора знайшов. Якісь точки, карлючки. Настояща каліграфія,—нічого понять ніззя. Пише вночі, щоб ніхто не бачив.

Віт. Борис. Не вміє, мабуть, писать і вчиться.

Калістрат. Е, ні, писать уміє добре. Тут же й словами та буквами дуже порадовочно подписано. Та от підождіть. Я зараз пошукаю і знайду вам... Одну минуточку. Обнаруженіє таке побачите, що... Заглядає з дверей на двір, потім швиденько біжить до одержі Срібного й обшукує. О! Єсть! Ось-о! І пісне, і карлючки. В одному кармані. О! Це,

мабуть, їхні прокламації такі. От, звольте! Прочитайте, що тут надлубано, просто одно недоуменіє, а не письмо. Тика в руки папер.

Віт. Борис. злякано одсовуючись. Ні-ні, бог з вами, що ви мені даєте його. Там всякого мікробу на ньому.

Калістрат. Ах, так-так, я й забув. Обмахує папер зо всіх боків, розгортає його й підносить до Віталія Борисовича, держачи його перед ним, як книжку. От, читайте, чиста тайна каліграфія.

Віт. Борис. читаючи вражено. Гм... Ноти...

Калістрат. Ноти? Ото, що співають?

Віт. Борис. І добре написано... Злякано. Це знаєте, справді... Що ж це таке?

Калістрат. А от пісне. От воно! О!

Віт. Борис. з страхом, хапливо. Ви, Калістрат, швиденько сховайте це назад йому. Ради бога, швиденько. Озирається. А то, як побачить, що ми обшукували, то... ще спалить економію. І не кажіть йому нічого. Ради бога, нічого. Наведе товаришів і повбивають нас тут. Треба якось дуже-дуже обережно спровадить його. Щоб і не догадувався.

Калістрат хова назад у піджак пенсне і папер, кидає піджак на сіно. Оце називається свобода. Раньше—то взяв би такого товариша, та зв'язав, та до в'язниці, та в тюрюгу. От тобі каліграфія, получай. А тепер бійся даже підозреніє сделать на його. Територія називається. А спровадить треба, Віталій Борисович, категоричеськи, бо біда буде. Побачите. Він уже намьоки строїв мені, чи не продаємо ми землю.

Віт. Борис. Знаєте що, Калістрат, краще ми підемо собі звідси, щоб він не бачив нас тут. А револьвера нема в нього?

Калістрат. Та хто його зна, може десь і є.

Віт. Борис. Ну, то холім, там ми подумаємо.
Спішить; за ним Калістрат.

Якийсь час нема нікого.

Мара входить, з незалежним і строгим виглядом, але помітивши, що нікого нема, здивовано озирається, шукає і, нарешті, тихо кличе:

— Михайле...

Лягає на сіно ліворуч, кусає сінину й похмуро задумується.

Андрій Матв. входячи. А, ось де вона. Так я й знав, що вона буде там, куди її більш усього тягне.

Мара змішано-сердито. Чого ж мене сюди тягне? Просто зайшла...

Андрій Матв. Та ну, не соромтесь, Марино Віталівно, що ж тут такого? Навпаки, мені особисто дуже подобається ваша смілість. Ол-райт! Зовсім по-американськи, так і треба. Можна у ваших ніг схилити голову?

Мара. Я абсолютно не розумію, що ви говорите. Нікуди мене не тягне і... я просто не розумію.

Андрій Матв. здивовано дивиться на неї. Та чого ж ви червонієте так і сердитесь?

Мара. Хто червоніє? Сердито кида в нього сіном. То ви червоний, як перець...

Андрій Матв. Уся червона. Ол-райт, або по-нашому, побий мене бог, червона. А що ж буде з вас, як ви тут будете грать? Коли червонієте перед порожнім партером і єдиним прихильником вашого таланту, то що ж буде тоді? Та ви ж палатимете, ви клуню спалите. Це небезпечно, Марино Віталівно.

Мара раптом весело, закотисто сміється й обсипає сіном Андрія Матвієвича.

Андрій Матв. Абсолютно нічого не розумію: то сердиться, то виробляє таке, що тільки розцілювать, та й годі.

Мара. Слухайте, Андрію Матвієвичу.

Андрій Матв. Слухаю, Марино Віталівно.

Мара. Ні, я дуже-дуже серйозно хочу з вами поговорить.

Андрій Матв. Ол-райт. Або по-нашому: добре.

Мара. От що: опишіть мені, що таке любов?

Андрій Матв. Гм... Це, справді, серйозна штука. А ви хіба сами не знаєте?

Мара. Якби знала, не питала б. Ну!

Андрій Матв. Гм, насамперед, дозвольте вам сказати, чудесна Марино Віталівно, що ніякі описання нічого вам не опишуть. Треба, щоб ваше власне серденько таке описаннячко зробило, щоб сами ваши губенятка прошепотіли.

Мара перекривлює його солоденько. „Дю-дю-дю“, розкис. Я вас серйозно питаю, а ви мені зюзюкаєте тут. Ви мені скажіть: чи може бути, щоб... Я одержала листа від одної своєї подруги, вона пише, що, здається, демократично закохалась.

Андрій Матв. Здається, демократично закохалась? Оце цікаво. Як же це так демократично?

Мара. Ну, як? Звичайно як: у демократа, у робочого з фабрики.

Андрій Матв. А-а? Це таки, справді, демократично. Ну?

Мара. Так от, може це бути?

Андрій Матв. А чого ж? От же ваша подруга закохалась.

Мара. Ну, так. Але вона сама не знає, чи закохалась, чи ні. І що їй тепер робить?

Андрій Матв. Становище, дійсно, невилазне.

Мара. Не може ж вона за нього заміж вийти? Правда? Це ж було б зовсім... неприлічно і глупо? Правда?

Андрій Матв. Та розумного не дуже багато, але любов взагалі, Марино Віталівно, нічого

спільного з розумом не має. Розум сам по собі, а вона сама по собі.

Мара. І потім він же зовсім простий, неосвічений чоловік. Як же вона з ним буде цілуватись?

Андрій Матв. Так, це без освіти ніяк неможливо зробить... от задача.

Мара. Може б вона наперед освіти йому дала? Га?

Андрій Матв. А потім уже цілувалась? Розуміється, й так можна.

Мара. Андрій Матвієвич, я з вами цілком поважно розмовляю.

Андрій Матв. старається бути сер'йозним. Позвольте, Марино Віталівно, а вона ж дійсно закохана у нього? Чи тільки здається? Звідки в неї таке підозріння, що вона закохана?

Мара. Ну, я не знаю... Здається їй, от і все.

Андрій Матв. Здається. А чого мені не здається, що я закоханий у ту стару діжку? Щось же вона та почуває? Хочеться їй пригорнутись до нього, обнять, поцілувать; замирає серце, як дивиться на нього.

Мара. Мабуть. Звідки я знаю? А хіба то й єсть любов, коли отак...

Андрій Матв. „Коли отак“, то то й єсть любов.

Мара. Ага... Задумано кусає сінинку. Ну, а що ж їй робить?

Андрій Матв. Цілувать, обнімать, пригортатись. А там побачить, чи освіту давать йому, чи одставку.

Мара. Але ж він простий робочий. Демократ.

Андрій Матв. Всі ми просто люди, Марино Віталівно. А навіщо ж вона закохалась у простого? Сама винна. Ну, хай покине, як може.

Мара мовчить і думає. Ну, я так їй і напишу.

Андрій Матв. Ну, а ви, Марино Віталівно, ще не пробували кохати ні демократично, ні аристократично? Га?

Мара встає й кида в нього сіном. Багато будете знати, зовсім лисим будете.

Срібний швидко входить, заклопотано: Панночко, можна вам два слова по секрету сказати?

Мара дуже здивовано, холодно. Мені по секрету?.. Добре.

Андрій Матв. А що там таке?

Срібний. Та вам панночка потім, як схочуть, сами скажуть.

Андрій Матв. Значить, мені вийти? Ол-райт. Виходить.

Мара. Ну, який секрет, говори швидше. Стараться не дивитись на нього й бути суворою.

Срібний. Тількищо мужики з села сказали мені, що до вашого тата приїхав єврей купувати землю. Сьогодні ввечері вони ніби мають удвох їхати в город робити запродажню. Так от селяни рішили обох їх арештувати подорозі. От, перекажіть, як хочете, це панові і скажіть йому, щоб він цього не робив.

Мара гордо. За що ж арештувати? Хіба ми не маємо права продати свою землю.

Срібний. Селяни вважають, що земля їхня, бо вони її обробляли весь вік.

Мара. Ваші селяні—дурні й більше нічого. Нехай тільки спробують арештувати.

Срібний. І спробують, і арештують, і буде багато негарного. Краще б цього не робить.

Мара. Ну, що краще, то вже наше діло. Вони не мають права однімати чужу землю.

Срібний. Та вона ж не чужа, а їхня. Вони ж її обробляли, а не ваш тато.

Мара. Мій тато їм гроші за те платив.

Срібний. А ті гроші де він брав? Сам заробляв?

Мара. Ну, я з тобою про це балакать не буду. Ти сам такий, як селяни.

Срібний. А яким же мені бути? Як пани?

Мара. Та як ти смієш зо мною так балакать?

Срібний. От так собі балакаю та й годі.

Мара. Ти, мабуть, сам і навчив мужиків. Ти грамотний?

Срібний. Та трошки грамотний.

Мара. У школі був чи так навчився?

Срібний. Та трошки був і в школі.

Мара. Ти знов своє „трошки“.

Срібний. А що ж мені казати: багато? Трошки арифметики, трошки математики, трошки по-латини, трошки по-французьки...

Мара. Ти по-латини й по-французьки?

Срібний. Уй, мадемуазель.

Мара вражено дивиться на нього. Ти вмієш по французьки?

Срібний. Уй, тре пе, мадемуазель. Трошки.

Мара. Де ж ти... де ж ви вчилися?

Срібний. Та так... то там, то там...

Мара несміло. Може, в гімназії?

Срібний. Ні, так... сам собі.

Мара. Дуже дивно... А чого ж ви... чого ж ти служиш за садовника?

Срібний. А чого ж мені не служити? Та ще там, де ви. Вік би служив і нікуди б не пішов.

Мара. А ти ж хотів піти?

Срібний. Хотів та не можу. І проженете, то не піду. Сяду за вашим двором і сидітиму там, аж поки не помру.

Мара зирка на нього. засоромлюється, хмуриться й одходить. Раптом суворо, підходячи до нього. А ти перев'язки не робив сьогодні? Болить?

Срібний. Ні, не дуже.

Мара. Треба перев'язать. Хочеш, я перев'яжу?

Срібний. Хочу... Бо щось, справді, поболіє.

Мара. Ну, давай руку. Марля єсть у тебе?

Срібний. Єсть, там на сні.

Мара обережно розв'язуючи бинта. Ти скажи, як болітиме. Чуєш?

Срібний. Аби од вашої руки...

Мара. Все одно болить однаково.

Срібний. Ой, ні. Буває поганий біль і солодкий біль. Обережно бере другою рукою її руку, що розв'язує бинт.

Мара. Боляче роблю?

Срібний. Так боляче, що вся душа співає...

Мара слабо й ніжно. Ну, може вже розв'язувать?

Срібний. Ні, ще трошки нехай поболить так...

Несміло цілує руку.

Мара визволяючи руку, шепотом. Що ти робиш? Засоромлюється й виходить.

Срібний благаючи. Панночко Маро...

Мара злякано озирається і ще швидше виходить.

Срібний сам. Стримується, щасливо сміється. Потім сіда й голосно, радісно співає: Ой, зійди, зійди, ясен місяцю...

Входить Калістрат.

Калістрат іронічно посміхаючись, стоїть і слуха. Ач, який нещасний ранений, як мучиться, бідний.

Срібний схоплюючись на ноги, весело. Калістрату Митрохвановичу, гофмейстеру і шталмейстеру всього панського двора моє шанування.

Калістрат строго й поважно. Ну, ти пожалуста без недоумень мені тут.

Срібний. Та яке ж тут, Калістрат Митрохванович, недоуменіє, коли все так ясно та гарно?

Калістрат. Та що й казать, не погано пристроївся. Так от що, голубчику, забирай з собою своє лахміття та йди в контору.

Срібний. Навіщо, шановний гофмейстер?

Калістрат. Там побачиш.

Срібний. Театр для панночки будете робить? Га, шталмейстер?

Калістрат. Я тобі як дам „шталмейстер“, так аж за ворітьми заскавчиш. Забирай свої наївні вещи сюдова, говорю тобі.

Срібний. Можна, господін гофмейстер. Це можна. Значить, разом в конторі житимемо? Чудесно. Бере клунок, піджак і пальто.

Калістрат. Поживеш, поживеш.

Срібний. От і все мое добро. Карета готова, шталмейстер?

Калістрат іде в двері. Іди, іди, повезуть тебе в кареті.

Срібний закинувши клунок за плечі, співає. „Ой, зійди, зійди, ясний місяцю“...

Виходить.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Ліворуч—ріг панського саду з хвірткою. Праворуч—старий поламаний вітряк. Біля нього—старий млиновий камінь. Просто—поле і знизу—село. Місячний ясний вечір. На селі глухо чути згуки весільної музики.

Срібний сидить на каменю в сумній задумі, біля нього лежить клуночок, пальто й піджак. Зідхає й озирається. Потім виймає пенсне й пильно придивляється. Чогось злякавшись, швиденько ховає пенсне й хапається за клунок. Заспокоюється і знов сидить в задумі.

Голоси Мінодори Маркіянівни, Ромчика і Приси в саду спочатку здалека, потім все ближче і ближче.

— Маро... Ма-ро-о...

— Панночко.

Срібний хапа свої речі й лізе у млин.

Мін. Марк. з лорнетом коло очей, пильно придивляючись, виходить з хвіртки, за нею Ромчик і Прися. Ромчику, не смій одходить од мене. Прися, ти йди в той бік, а ми в цей... Гукає. Маро...

Прися й Ромчик разом. Панночко... Маро...

Прися. Йй-богу, вони десь у саду. Сидір казав, що бачив щось біле за альтанкою.

Мін. Марк. Але ж нема її там... Боже мій. Іди, шукай, Прися. Ромчику не одходь, я тобі кажу.

Ромчик, Та не вкрадуть же мене.

Мін. Марк. Ради бога, хоч ти вже помовчи. Ходім туди за ним... Маро... Гукай, Ромчику.

Ромчик. Маро... Маро, чортова паро, де ти?

Мін. Марк. Романе? Що це за вирази?

Ромчик. Ну, а де ж вона ділась? Зникають за млином.

Прися підходить до млина. Панночко! Озирається і сходить по східцях у млин, боязко зазираючи туди, несміло. Панночко, ви тут?

Срібний з'являючись у дверях. Ту-ут.

Прися злякано. Ой, рятуйте, хто це?

Срібний. Тш-ш. Це я.

Прися. Ой, матінко, так перелякав, що трохи не покотилась униз. Радісно. Та ти ж чого [тут сидиш? За що тебе рошitano?

Срібний. Калістратові не в подобався, мабуть. А це ви панночку шукаєте?

Голос Ромчика.

— Прися. Є-є?

Прися. Ховайся, ховайся швидше. Я потім прийду.

Срібний швидко зникає в млині.

Прися поспішно сходить униз.

Ромчик вибігає з-за млина. З ким ти балакала? Там Мара?

Прися. Еге, Мара. Як вилетіла сова, так я з страху трохи не покотилась звідти.

Ромчик. А з ким же ти гомоніла тут?

Прися. Та з совою ж, щоб вона йому погинула, проклята. Серце от-от аж не вискочить через неї, лупасту.

Ромчик регоче. А ми думали, ти Мару знайшла. Раптом обнімає Прися.

Прися. Та одчепіться, паничу. Ото, дивіться, славно як. Одпиха його.

Ромчик не отстаючи. От, сердита яка.

Прися. Паничу. От, їй-богу, закричу; буде вам тоді. Одчепіться. Ач, як гарно. Сами взуться не можуть, а до дівчат чіпляються.

Ромчик. Ух, сердита яка. Так нема ж уже твого садовника, чого задаєшся?

Голос Мінодори Маркіянівни.

— Ромцю!

Прися. Біжіть, он гукають вас. А то зараз же в ванну посадять.

Ромчик. Овва. Боюсь я дуже. От візьму та й утечу, як Мара.

Голос Мінодори Маркіянівни.

— Рома-ане.

Ромчик. Та йду. Тихіше. І чого б я кричав? Подумаєш. Невдоволено іде за млин.

Прися робить знак Срібному, що обережно виставляє голову, шепотом кидає: Я потім прийду. Голосніше з заздрістю: А на селі—чуєш, як весілля справляють? От чорти... Одходить і гукає: Панночко... Та панночко ж... Зникає по другий бік млина.

Все глухіше чути гукання. Музика грає. Гавкають собаки на селі, Срібний обережно виходить на ганок і сідає, спустивши ноги й надівши пенсне та приглядаючись навкруги.

Єлеонський з хвіртки, озираючись, прямує до млина.

Срібний ховається.

Єлеонський тихо. Це я, Льоню... Це я...

Срібний виходячи і сходячи вниз. Що ж ти так довго не приходив? Де ти був? Що там сталося? Чого то шукають Мару?

Єлеонський. Чекай... Чекай... Схвилюваний. Чекай, голубчику. Тут такі діла. Мара, розумієш, зникла.

Срібний. Та чого? Що сталося?

Єлеонський. Не знаю. Сам не знаю. Здається, через тебе. Взагалі, я нічого не розумію. Вона вже по обіді була якась чудна. Якась не то весела, не то сумна. Взяла коня й поїхала кудись сама. Ще до твого рощоту. А приїхала тільки ввечері. Ну, добре. А Віталій Борисович якраз хвилин за двадцять виїхав з євреєм у город.

Срібний. Ага, таки виїхав?

Єлеонський. Виїхав, виїхав. Ну, от Мара для чогось звеліла Присі покликати тебе. Щось там про троянди сказати, чи що. А Прися їй, розуміється, каже: рощитали нашого садовника. „Як, хто, коли?“—А пан, каже, та Калістрат. „За що?“—А я знаю?... Ну Мара зараз же до Мінодори Маркіяновни: „За що, через що?“ „Він,—каже та,—агітатор, він подмовляє селян, щоб забирали нашу землю“. Необережно ти, Льоню, необережно, голубчику, поведився. А Мара, розумієш ти, як одпалить їй: „Ну так що?—каже.—І хай забирають, бо то їхня земля, а не наша. І за це чоловіка проганять не можна. Та ще раненого, та ще який урятував життя. Це подло, це паскудно“. Тут Мінодора Маркіянівна, розумієш, трохи не впала від несподіванки. А потім як накинеться на Мару, як закричить. А та собі, Ромчик собі. Мопсик і Фоксик у гавкіт. Прися в сльози. А я тільки сиджу за столом та з перестрашу вино п'ю. Сам не помічаю.

Срібний. А не бійсь, уксусу не випив? З перестрашу?

Єлеонський. Е, ні-і! Ну, словом, крик, гвалт. Тоді Мара як схопиться та в кабінет Віталія Борисовича: схопила, розумієш, з стінки револьвер та на конюшню. „Сідлай“. Ми за нею. „Куди, що вона задумала?“ І розумієш, що вона сказала:—„Я,—каже,—коли так, то сама дожену тата й арештую його“. Мінодора Маркіянівна аж лорнет у гній упустила, як почула. А та на коня та на село.

Срібний. Ну, та й молодчина ж, чорт його зна. От королевна, чисто королевна. Ну-ну... Ах ти, господи.

Єлеонський. Ну, та здається, духу таки не хопило. Не поїхала сама арештовувати. Прилетіла

тільки на село, у комітет та й каже: „Так і так, мій батько, мовляв, оте й те хоче зробити. Так от, нате вам мого коня, револьвера, та біжіть за ним, арештуйте. А я, каже, більше не дочка їм“. Та й пішла. За Віталієм Борисовичем зараз погнались, а вона десь зникла. Оце ми й шукаємо її. Можливо, що взяла та й пішла пішки у Київ. Вона може це. Вона така.

Срібний. Гм, от чорт його зна. Чом же ти їй не сказав, що я тут?

Єлеонський. Та куди там було говорить? Та що їй з того, чи ти тут, чи ні? Дуже ти їй потрібний. Тут принципіальна, розумієш, справа. Тут перелом усього світогляду. От у чому річ.

Срібний. Е, розумієш ти багато. Перелом переломом, а сказати їй треба було. Гм, що ж його, чорт його зна, робить? Ти гадаєш, що вона могла піти просто в Київ? А якою дорогою треба йти? Озирається. Де мій клунок, чорт його зна?

Єлеонський. Та могла піти... Але, кажуть, що ніби її бачили десь у полі чи поза садом.

Чути гукання Мінодори Маркіянівни й Ромчика.

Єлеонський. Тш. Мінодора Маркіяновна йде.

Срібний. А, надокучила вона мені. Лазить тут. Спішить у млин.

Єлеонський. Стиха. Ти сиди, Льоню, тихо, не вилазь. Я прийду ще вночі. Їсти не хочеш?

Срібний. Не хочу. Але от що: ти мені чогось на дорогу принеси. Може я, чорт його зна, смальну просто на Київ.

Єлеонський. За Марою?

Срібний. А що ж.

Гукання ближче.

Єлеонський. Почекай, може вона ще знайдеться. Ну, та я ще прийду.

Срібний. На всякий випадок, захопи хліба,

сала. Уксусу не бери, а як вина з перестрашу пляшечку достанеш, я лаяться не буду.

Єлеонський сміючись. Добре... Ховайся...

Одходить.

Мінодора Маркіянівна, Прися й Ромчик виходять з-за млина.

Мін. Марк. придивляючись з льорнета. Хто там? Ти, Маро?

Прися. То панич Наум Наумович.

Єлеонський. Це я, Мінодоро Маркіянівно. Що, немає й там?

Мін. Марк. знесилено. Нема, Ах, ця дівчина. Ах, ця дівчина. Це щось страшне. Де ж вона, боже мій? Вона ж голодна, не мита. Це страх, що таке. Прися, що ж ти крутишся тут, іди швидше додому, може панночка вже там.

Прися що підійшла до млина. Та я ще хочу тут десь пошукать. Може вони в млині.

Єлеонський. Ні-ні, Прися, в млині немає, я тількищо дивився.

Прися. А може вони заховались там денебудь?

Мін. Марк. Ах, господи. Та говорять же тобі, що дивились. Іди, кажу тобі, та приготов там Ромчику ванну.

Ромчик. О, знов ванну...

Мін. Марк. Романе... Іди ж, Прися. Прися одходить од млина.

Ромчик, Ну, то й я піду з Приською, поможу їй.

Мін. Марк. Ти підеш зо мною. Прися й сама вправиться.

Прися неохоче зникає в хвіртці.

Ромчик сердито б'є ногою камінчик.

Мін. Марк. А ви в клуні шукали, Наум Наумович?

Єлеонський. Ні, не заглядав.

Мін. Марк. Може вона там? Ходімте, подивимось. Іде в сад.

Єлеонський. Ходімте? З охотою. Делікатно розчиняє перед нею хвіртку і пропускає наперед.

Мін. Марк. О, господи, яка дівчина! І в кого вона вдалася така! Це ж страх, що таке. Зникають.

Ромчик сердито показує матері язика і йде за ними.

Музика з села стає чутнішою, ніби наближаючись.

Мара тихо виходить з-за млина, сходить по східцях і втомлено сідає на горішні приступні ганку.

Срібний обережно висуває голову й придивляється.

Чіпляє пенсне.

Мара здригується од його руху й тривожно озирається. Хто тут?

Срібний швидко хапа всією рукою з носа пенсне й ховається в млин.

Мара. Хто тут?

Срібний виходить. Це я. Добрий вечір!

Мара здивовано, але холодно, Ти... Що ж ти тут робиш?

Срібний. Нічого. Сиджу собі.

Мара суворо. За що тебе рощитали?

Срібний. Не знаю.

Мара. Як не знаєш?

Срібний. Та так. Привели в контору, дали паспорта, заплатили за місяць уперед і сказали, що я можу йти собі на всі боки.

Мара. Але через що ж?

Срібний. Не знаю. Не казали. І я інтересувався, та не казали.

Мара. Чого ж ти не йдеш додому?

Срібний. А хіба я не дома? Де ви, там і дом мій.

Мара раптом обурено. Ну, ти зо мною таких балачок не заводь. Що це таке? Нахаба!

Павза.

Мара суворо. Ти тут думаєш і ночувать?

Срібний. Як не проженуть, то переночую.

Мара. Гм... А під млином ти не міг би лягти? Там сухо? А я ляжу в млині. Я не проганяю тебе, я прошу поміняться зо мною.

Срібний. То прошу, прошу дуже. А ви хіба додому не підете?

Мара. Ні,

Срібний хоче щось спитати, але не одважується.

Павза.

Срібний неспіло. Тільки вам там твердо буде. Дозвольте мені підстелити вам моє пальто? А в голови клуночок.

Мара. А тобі ж що буде?

Срібний. Е, я знайду собі. На землі м'яко. То на дошках твердо, а на землі м'якше, як на перинах. Їй-богу.

Мара. Дякую. Помовчавши, суворо. Я посварила з батьками й додому більше не вернусь. А завтра поїду в город... До родичів.

Срібний. Он як... Гм. Хоче щось спитати і не сміє.

Павза.

Мара. Ти не знаєш, скільки получають робітниці на фабриках?

Срібний. Не знаю. Та, мабуть, тепер з триста—чотириста на місяць.

Мара. А це мало чи багато?

Срібний. Гм. До війни тридцять—сорок получали.

Мара. А-а? Значить, це нічого? Ну, а як вони живуть? У них ванни єсть?

Срібний. А чого ж? Налле в таз води, от і ванна.

Мара. Ах, он як? Гм. А кімнати окремі є?

Срібний. А чого ж? Тільки в кімнаті живе душ п'ять-шість.

Мара. Ой, як же це можна? Це ж страшно негігієнічно. І брудно, правда?

Срібний. Та вже як живе п'ять душ, то чисто, як в олтарі, не буде.

Мара. Гм. Павза. Це моя одна приятелька поступила на фабрику. Закохалась у робочого й вийшла за нього заміж. Ой! Не дай бог!

Срібний. Хіба вже так страшно?

Мара холодно. Я думаю. Як же вона житиме з ними? Вони грубі, п'яні, неосвічені, лаються, плюються. Ще п'ять душ в одній кімнаті. Ні ванни, ні одеколону. Страх один.

Срібний. Мабуть, як є любов, то й це не страшно.

Мара сердито. Любов, любов. Вона не через любов, а просто так... дурна, от і все. Ну, ти йди собі. Я стомилась і хочу лягти. А пальто твоє чисте? Простинь у тебе нема...

Срібний. Ні, нема.

Мара. Як же ти спиш без простинь? Ти ж садовник.

Срібний. Та так. А пальто?.. Де ж воно може бути чистим, як валяється по землі. Мабуть, краще вам іти додому, панночко, та в м'якенькому, чистенькому лягти спати. Йй-богу. Мара стоїть в суворій задумі. Що ви будете валяться тут у млині? Тут всякі мікроби, і в пальті у мене, і на підлозі.

Мара рішуче повертається до дверей млина. Ну, де твоє пальто, покажи.

Срібний. От сюди. Обережно, тут старе колесо лежить. Ідуть у млин. В млині. От пальто, а тут в головах клуночок. Може сіна з току принести?

Мара. Сіна не треба. А ти клунок положи до порогу, я хочу, щоб мені місяць у лице світив.

Срібний. Добре, можна... От так буде нічого.

Мара. Ну, тепер іди собі. Дякую.

Срібний. Добраніч.

Мара. Добраніч.

Срібний сходить униз.

Мара. А ти під млином будеш?

Срібний. Я під млином. От тут. Я буду вас стерегти.

Мара. Тільки нікому не кажи, що я тут. Чуєш? А то мене шукають...

Срібний. Ні-ні, не скажу, будьте вже спокійні.

Мара. Ну, добре. Лягає й повертається лицем до місяця.

Срібний. Ходить побіля млина, короткозоро приглядаючись до всього. Потім ляга на землю під ганком і спочатку тихо, потім трошки голосніше співає.

Гей не спиться, не лежитьсья,
І сон мене не бере,
Гей, пішов би до дівчини,
Так не знаю, де живе.
Світи, світи, місяченьку,
І ти, ясна зоря,
Та прокладай дороженьку
Аж до милої двора.

Мара підводиться на лікті й уважно слухає. Потім встає й виходить на ганок. Коли Срібний замовкає, вона ще трохи жде, а потім тихо говорить. Ну, що ж ти замовк?

Срібний сидить, сумно задумавшись. На питання Мари жадно озирається і встає. А я вам не заваджая спати?

Мара. Ні. А ти гарно співаєш. Не так, як парубки, а як справжній артист. Ну, заспівай ще.

Срібний раптом з гарячим сумом. Ех, панночко, заспівав би я вам не так, чорт його зна, коли б... Замовкає.

Мара. Коли б що?

Срібний. Нічого. Ех, панно Маро... Ну, та хай буде так. Хай буде.

Мара. А ти ж обіщав мені, що сьогодні ввечері заспіваєш своєї пісні. Забув?

Срібний. Я то не забув, а от...

Мара. Ну, то й заспівай.

Срібний. Е, навіщо? Не треба. Маха рукою й сідає на камінь, похилившись.

Чути далекий гуртовий спів на селі.

Мара якийсь час мовчки стоїть і дивиться на Срібного. Потім тихо сходить униз і підходить до нього. Якійсь мент нерішуче стоїть.

Срібний на мить озирається, дивиться на неї і знов похиляється.

Мара тихо, винувато. Я тебе чимнебудь образила, Михайле?

Срібний не міняючи пози. Чим же ви можете мене образити?

Мара. А чого ж ти такий став?

Срібний мовчить.

Мара обережно, ніжно гладить його по голові.

Срібний обертається, бере її руку й починає жагуче, швидко цілувати.

Мара злякано, слабо. Що ти? Що ти? Михайле, не треба. Михайле...

Срібний встає, гаряче, майже брутально, обнімає і впирається довгим поцілунком.

Мара спочатку слабне, потім починає сильно пручатись. Вирвавшись, одпиха і шепотом, схвилювано, з жахом говорять: Що ти зробив? Що ти зробив?

Срібний. Маро, послухайте я не садовник, я...

Мара не слухаючи, здивовано. Господи, що ж тепер буде?

За млином близько чути гомін голосів. Сміх, наспівування і бренькіт скрипки.

Мара. Сюди йдуть. Тікай звідси швидше. Я не хочу, щоб нас тут разом побачили. Сердито. Тікай, я тобі говорю.

Срібний. Та куди ж я втечу, чорт його зна?

М а р а. Куди хочеш. Швидше. Біжить у млин.

Срібний озирається і прямує в сад.

Гомін наближається. З-за млина з'являється гурт дівчат, молодих парубків, салдатів. Серед них Молода й Молодий. З ними ж музика: скрипка, бубен і флейта.

Молодий в салдатській блузі й солом'яному брилі. Стой, команда. Перед панським домом нада смотр зробить. Чи всі тут? Озирається й шукає очима Молоду, ніби не помічаючи її поруч з собою). О, а де ж моя жіночка маленька? Рятуйте, жінку загубив. Сміх.

Г о л о с и: — Очі взуй.

— А в кишені нема?

— А щоб тебе. От так молодий.

Молодий ніби побачивши Молоду, здивовано, радісно обнімає. О! Ось вона. Тю. Де ж це ти була? Га? Стой, команда, не шукай, знайшлась жінка.

Парубок у глибоких нових калошах, поважно, помалу. Хлопці, ставлю вопрос на галасування: хто з старою панією танцювать буде.

Г о л о с и: — Галасуй ти з нею.

— А хто ж як не молодий?

— Молодий з панією, а Молода з паном.

Парубок у калошах. Так пана ж нема. Нехай Юхим привезе його нам. Сміх. Так дозвольте мені з панією вальця прогаласувать? Сміх. Давно вже я, братця, накидав оком на неї. Раптом змінивши тон, жваво, бурхливо хапа одну з дівчат. Ех. Музиканти, галасніть польки, щоб аж стара пані там підскочила.

Г о л о с и. Польки, польки... З дрібочками...

Хапливо стають у пари, сміх, викрики:

— Куди?

— Не твоя.

— Не хочу, я з ним.

— Петре? Де ти? І т. і.

Музика грає, танцюють з серйозними обличчями, поклавши руки одно одному на плечі. Молодий і Молода, танцюючи, шепчуться.

Парубок у студентському картузі. Стой, команда. Ставлю вопрос на галасування: а чи не розкласти нам вогнища? На якого біса стоятиме отой трухлявий млин? Тепер антономія.

Голоси: — А правда. Ламай, хлопці.

— Кидай танцювать.

— Дівчата, ламай млина.

Усі з сміхом кидаються до млина й легко одламують дошки і зносять до купи.

Парубок у калошах. Сюди клади. Куди сунеш? Давай, давай більше. Так його, старе луб'я. Стій, годі, складайте тепер у бік. Давай хто бамажки. Сірники єсть. Сам платив за коробочку сім копійок. На бамажку. Дівчата, обступіть спідницями, щоб вітер не дув.

Дівчата. — Еге, щоб підпалили.

— Ставай, дівчата.

— Катре, в тебе спідниця, як попова ряса, розіпни.

Парубок у калошах запалюючи. Тихо, дівчата, а то од вашого галасування аж дрова підскакують. Запалює. О, тепер розступіться, нехай вітром продме.

Голоси: Ач, як славно горять панські млини.

Парубок у студ. картузі. Товариші. А мені дозвольте з панночкою станцювать. От молодця панночка. Не паночка, а чисто як на подобіє гражданка.

Голоси: — Записать її у комітет наш.

— У селянську спілку.

— Заміж її за Кіндрата.

Парубок у калошах. Но, хлопці, як забрем землю, а пан буде квасом торгувать, то ми їй усадьбу й двадцять десятин дамо. Хай живе.

Голоси: — Їй можна.

— Дать. Согласні.

Молодий і Молода, тим часом, обнявшись, тихенько прокрадаються у млин.

Молодий на ганку, побачивши в глибині Мару. Тю. Що воно там?... Хлопці, дівчата. У млині щось біле сидить.

Молода злякано. Ай, рятуйте. Кидається назад. Серед гурту сміх, крики:

— Та лови, то відьма.

— Бий на відліт... За хвоста хапай, за хвоста.

— Тікаймо, дівчаточки...

Біжать од млина.

Молодий. Агей, ти там у млині. Ану, вилазь. Наставляйте руки, хлопці, та ловить, як летітиме... Гей, виходь, швидше... Іде, іде.

Мара з'являється в дверях сердито. Ну, чого вам? Підняли галас. Сами ви відьми.

В гурті шепіт:

— Панночка...

— Панночка...

Молодий знявши бриля. Звиніть, панночко, ошибка вийшла. Я думав, що то хтось з наших дівчат. А ми це до вас ідемо. По старому нашому звичаю. Женився та весілля справляємо. Може буде ваша любезність погулять з нами.

Мара весело. З охотою. От як гарно горить!

Молодий. Музиканти. Грай марша. Живо. Дай дорогу. Куди налізли? Спиха всіх з ганку. Музика, швидше.

Музики, порадившись, грають марша.

Мара весело сміючись, сходить вниз. Ану, де той, що хотів зо мною вальса „галасувать“? Ану.

Голоси. Микита... Микита. Де Микита? Виходь... Микита.

Парубок у студентському картузі, засоромлений, виходить.

Мара. Ти хотів зо мною танцювать?

Пар. у ст. картузі. Та то ж я жартував...

Мара. А я хочу справді. Ну, давай. Ти ж умієш вальса?

Пар. у ст. картузі. Ні, не вмію. Сміх в юрбі. Голоси: От так задався. Танцював Микита...

Мара. А що ж ти вмієш? Козака умієш?

Пар. у ст. картузі. От козачка вмію.

Мара. Ну, давай козака.

Молодий. Музиканти. Козачка. Хлопці, дівчата, розсуньтесь.

Музика грає козака.

Мара й парубок, ждучи, стоять і дивляться одно на одного.

Голоси: Та він і козака не вміє. Тю. Тягніть його, може він розбіжиться.

Парубок. Хто не вміє? Я? Я тільки стісняюсь, а то б... Кида картузом об землю й пускається в танець.

Мара, сміючись і захопившись, за ним.

Срібний, під час танцю, виходить з саду, дивиться, потім швиденько вийма папер і починає записувати танець. Його помічають, штовхають одно одного, одсовуються, шепочуться.

Нарешті, хтось голосно кричить:

— А дивіться, садовник у земство нас приписує. Всі злякано повертаються, музика вривається, музиканти посуваються назад.

Голоси: Хто йому дав право? Ану, гей, ти! Що записуєш?.. Дівчата, тікаймо...

Мара. Яке земство? Михайле, що ти там записуєш? Іди сюди.

Срібний. Та то я, панночко, хотів на ноти козачка записати. А вони земство вигадали.

Мара. А ти й ноти пишати умієш?

Срібний. Та трошки. Як співав у церкві, то вивчився.

Голоси: Стійте, хто це гукає. Хтось іде з дороги... Що воно?... Когось ніби несуть... Всі озирються назад, оглядаються.

Голоси: Юхим іде... І Василь... Пана ведуть. Поглядають на Мару.

Мара напружено чекає. З-за млина виходять Андрій Матвієвич, Мойсей Абрамович і Калістрат, несучи Віталія Борисовича. Перші два—попереду, Калістрат—піддержуючи за плечі. По бокам ідуть Салдат і Юхим. Перший з рушницею, другий з револьвером.

Мара кидаючись до них. Боже мій! Що сталося? Тагочку!

Віталій Борисович стогне.

З саду з'являється Єлеонський, злякано дивиться, підходить до Срібного; шепочуться.

Андрій Матв. захакавшись, сердито. Ага, що сталося? Ногу зломив. От що. Пустіть з дороги. Сюди, Мойсей Абрамович, Калістрат, на камінь. Поможіть ви, джентльмени. Повилуплювали очі. Хлопці кидаються помагати. Тихше, тихше. Ол-райт. Так, кладіть обережно. Садовіть. От так.

Мара. Як це сталося?

Андрій Матв. витираючи піт. Ху. А от так і сталося. Дякувати вам та от цим синьйорам. Показує на Салдата і Юхима.

Салдат. Ми не винуваті: ми, так сказати, як тепер територія і резолюція, так не можемо, щоб нашу землю спродували. Ну, между прочим, ніяких контрибуцій делать не хотім. Тільки вернуть назад. А вони злякались, вистрибнули з екіпажа і зломив ногу. Так чим ми винуваті?

Андрій Матв. Ну, от і буде вам тепер контрибуція. Підождіть. За розбой вас по голові не поглядять.

Юхим. Та ж ми ж розбою ніякого не робили. Йй богу, братця, не робили. Ми ж розуміємо, що раз антономія, так який же там розбой.

Єлеонський шепотом, гаряче в чомусь переконує Срібного, той вагається.

Мойсей Абрам. А разі з револьверами можна гоняться за пасажирами? Хороша мені антономія, хороша.

Віталій Борисович стогне.

Мара стоїть коло нього і злякано, ніжно гладить його по плечі
Віт. Борис. За доктором... пошліть.

Мара. Зараз, таточку, зараз. Калістрат, за доктором. Швидко.

Єлеонський. Марино Віталівно... Андрій Матвієвич... Позвольте мені сказати. Тут єсть мій товариш, студент останнього курсу, медик-хірург. Так от, може б він... подивився б? І першу поміч дав.

Андрій Матв. Ваш товариш? Так давайте його сюди. Де він взявся?

Єлеонський ніяково. Та він, бачите... Ви трохи здивуєтесь... Я вам потім розкажу... Льоню, іди сюди.

Срібний, начепивши пенсне і посміхаючись, підходить.
Загальне здивовання.

Андрій Матв. Садовник... Ви жартуєте!

Калістрат. Оце так...

Мара широко, вражено дивиться на нього.

Віт. Борис. злякано виставляючи проти нього руки.
Ні-ні не пускайте. Він мене вб'є.

Мара. Тату, таточку, не бійся. Таточку, любий.

Срібний посміхаючись. Вибачте, Віталій Борисович. Дозвольте мені подивитись ногу. Це вона?... Не бійтесь, не бійтесь... Треба черевика скинуть. Нічого, я обережно. Скида черевика.

Віталій Борисович скрикує від болю.

Срібний. Нічого, нічого... Треба потерпіти. Не заступайте, будь ласка. Підкиньте дров у вогонь.

Всі розступаються, підкидають дерева в огонь.

Срібний. Так. Тепер подивимось... Мацає. Дуже болить?

Віт. Борис. Дуж... же!.. Стогне.

Срібний. А тут... Не так?

Віт. Борис. Не так... Ой...

Срібний. Ну, перелому немає. Вивих. І нога пухне. Треба вправлять. Позвольте вже мені тут і зробити вам операцію. Це швидко. До Андрія Матвієвича й Мойсея Абрамовича. Будь ласка, держіть ногу. Підніміть трошки вище, от так. Марі й Калістратові. А ви піддержуйте спину. Нічого-нічого, Віталій Борисович, це швидко. Раз-два і готово. Трошки вище ногу. От-так. Обережно бере в руки ступінь і зразу робить декільки сильних рухів.

Віталій Борисович дико скрикує від болю.

Срібний. Готово. Ану, пустіть ногу... Пустіть на землю. Спробуйте, будь ласка, ступить на неї... Ну? Можете стать?

Віт. Борис. перелякано, обережно пробує і стає. Можу. Широко, радісно всміхається й сідає знов.

Всі з полегшенням починають гомоніти, шепотіти.

Мойсей Абрам. з захопленням. Ну, так ето такі да хірург. Простяга руку й урочисто говорить: Позвольте познакомиться: Мойсей Абрамович Цідербаум.

Срібний. Дуже приємно.

Андрій Матв. Ну, це значить, зовсім по-американськи. Ол-райт. Ха. От так штука.

В юрбі. От так садовник. А-тю!

Мара бурхливо обнімає Віталія Барисовича, цілує.

Віт. Борис. Тихо, Маро, тихо.

Мара кида батька й так само обнімає Андрія Матвієвича.

Андрій Матв. Позвольте, позвольте. Ол-райт, я нічого не маю проти, але ви не мене цілуйте, а он кого.. Показує на Срібного:

Мара скидає очима на Срібного, сміється і вмить обнімає його й гаряче цілує. Потім зразу повертається до Віталія Борисовича і весело з викликом говорить. Таточку. Дозволь представити тобі мого жениха... Михайла... Як вас звуть?

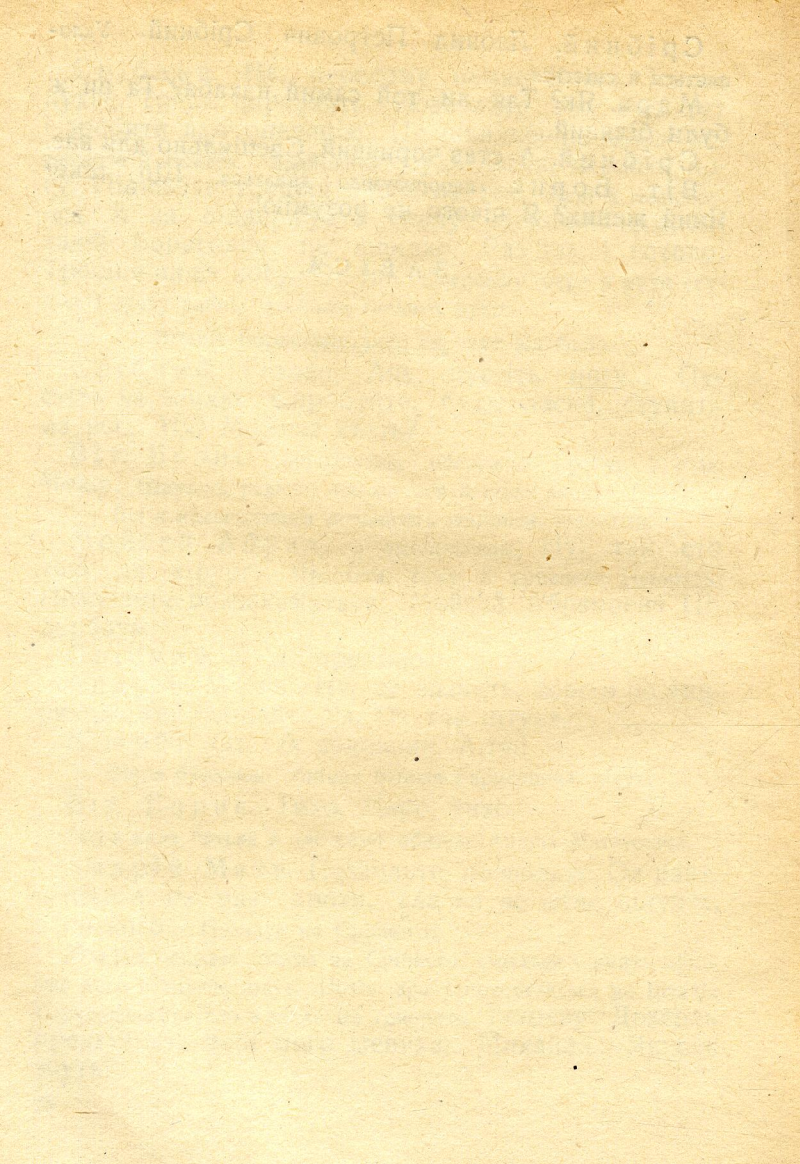
Срібний. Леонид Петрович Срібний. Укло-
няється й сміється.

Мара. Як? Так ви той самий нахаба? Та ви ж
були білявий...

Срібний. А став чорнявий. Спеціально для вас.

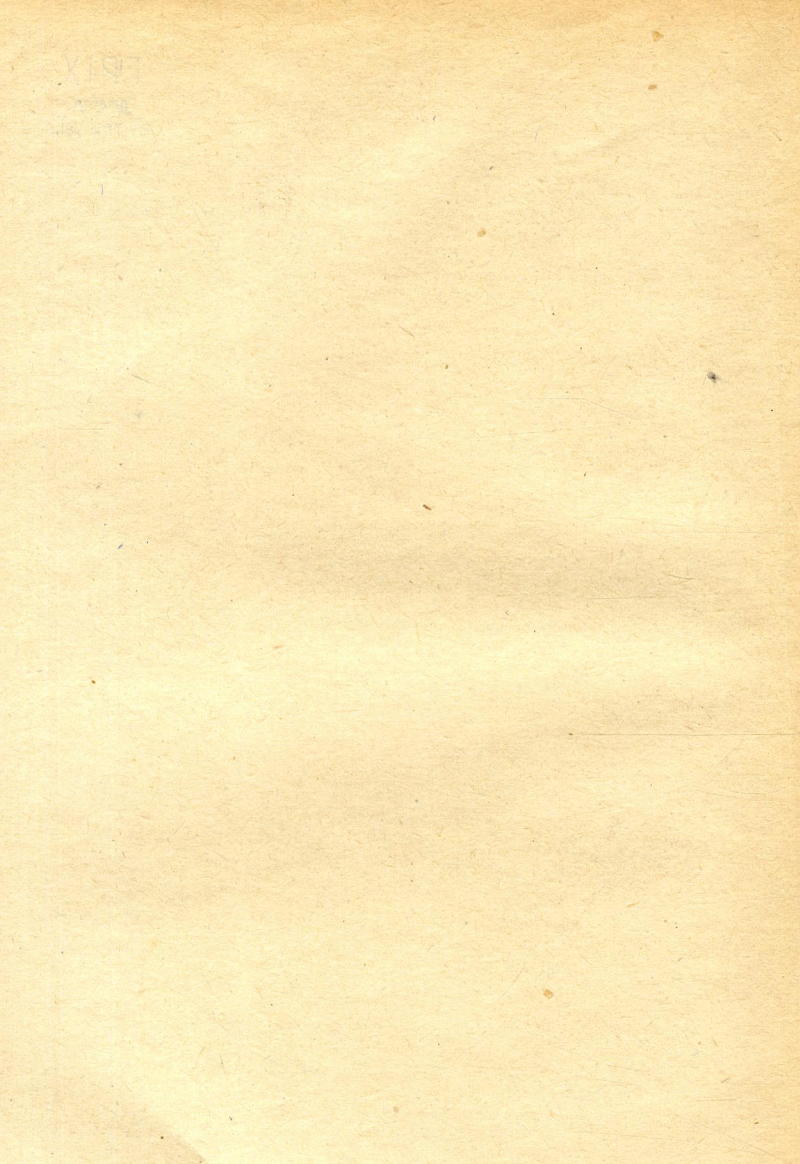
Віт. Борис. непорозуміло дивиться. Що таке?
Який жених? Я нічого не розумію!...

ЗАВІСА.

ГРІХ

ДРАМА
НА ТРИ ДІЇ.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Марія Андріївна Ляшківська.

Ніна—її подруга.

Іван Чоботар—чоловік Ніни.

Олена Карпівна—тітка Ніни.

Ангелок }
Михась } товариші Івана.

Середчук—батько Михася.

Сталинський—жандармський підполковник.

Ніздря.

Вахмістр.

Пристав.

Жандарми, поліцаї, дворник.

ALBION

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ALBION, ALABAMA

ДІЯ ПЕРША.

Затишно обставлена кімната. Вікна на вулицю. Двері: на балкон, у передпокій, у сусідні кімнати. На столі наготовлено до чаю.

В хаті Марія й Ніна.

Марія—років 26, волосся темно-русяве, колір лиця рівно-білий, рисунок уст чіткий, тонкий. Постать гнучка, ходить легко, але немов недбало. Манера балакати насмішувати, гумористична, важко спочатку пізнати, коли глузує, коли говорить поважно. Одягнена в сіру сукню сестри-жалібниці. Лежить на канапі й задумливо грається шарфом.

Ніна—років 24, біляво-золотиста, рожева, невеличка. Любить горнутись у щонебудь тепле й пухнате, лежати клубочком на канапі їсти солодке. В ній багато дитячого, ясного, але вона, знаючи про це, свідомо підкреслює ці риси й кокетує ними. Сидить за столом, загорнувшись у велику хустку, п'є чай, вибираючи на столі щонебудь смачне й по-дитячому зі смаком їсть, запиваючи чаєм.

Марія ліниво. Котра година, Муфто?

Ніна. А я знаю?

Марія. А ти щонебудь взагалі, крім поцілунків з Іваном, знаєш?

Ніна. Одчепись від мене.

Входить Олена Карпівна.

Олена Карпівна—років 38, стара дівка, суха, тонка, ходить і тримається рівно, рушає з місця ніби прожогом, любить прибирати величні пози, образлива.

Ол. Карп. стає в викликаючу позу, закинувши голову назад, говорить. А дозвольте спитати, хто це з вас

брав лямпадку в мене й не поставив її на місце?
І для чого, для якої потреби її чіпали?

Ніна швидко. Я, тіточко, не брала. Їй-богу не брала!

Марія. Я. Я брала.

Олена Карп. Навіщо?

Марія. А я, Олено Карпівно, не мала сірників та закурила з неї цигарку.

Олена Карп. ошелемлено. Цигар..... З лямпадки?

Марія. Атож.

П а в з а.

Ол. Карп. Як же у вас такий вчинок називається?

Марія. Закурити цигарку з лямпадки.

Ол. Карп. велично до Ніни. Ну, після цього, моя дорога, я вже, як собі хочеш, лишатись у тебе не можу. Я не дозволю глуму над собою й над моєю релігією! Я вже не кажу, що це такий гріх, який... Ну, я про це в присутності деяких осіб балакати не буду. Не бажаю балакати.

Марія встаючи й ліниво прямуючи до дверей. Ви, Олено Карпівно, не турбуйте себе даремно,—я на цьому тижні виїжджаю на фронт. Виходить.

Ол. Карп. здивовано й стурбовано. Що це значить? Я її образила? Вона це серйозно чи жартує?

Ніна. Ай, тіточко, хіба ж ви не знаєте Марії? Хто її впізнає, чи жартує, чи серйозно? Нічого вона мені про фронт не говорила.

Ол. Карп. Значить, це через мене. Але ж ти сама подумай: з лямпадки цигарки закурювати! Я думала, що вона цілком щиро говорила вчора про те, що вірить у бога й раптом... А чого вона в монастир їздить, ти не знаєш?

Ніна. Нічого я не знаю. Дайте ви мені спокій з вашою Марією.

Ол. Карп. Та яка ж вона твоя близька подруга, коли ти про неї нічого не знаєш? У нас в інституті...

Ніна. Ах, тіточко, то в інституті, а це...

Ол. Карп. Ну, коли ти не хочеш балакати взагалі, то розуміється, мені нічого іншого не лишається, як піти собі,...

Ніна. Ну, а я ж кажу вам, що нічого не знаю.

Ол. Карп. Так, ти таки справді, здається, нічого не знаєш. Це я починаю бачити виразно. А чого вони раз-у-раз сваряться, твій Іван і Марія?

Ніна. А я знаю? Раптом вередливо. І чого ви всі до мене сьогодні причепились? І Івана ще й досі немає. Ну, що це таке справді! Виходить.

Ол. Карп. винувато й ображено. Я ж нічого злого не хотіла сказати. Виходить за Ніною з ображеним виглядом.

Якийсь час нема нікого. Входять Марія й Михась.

Михась — молодий хлопець, років 21—23, студент, чорнявий, з маленькими, тоненькими, як ниточка, вусиками; тримається рівно, трохи напружено. Дуже соромливий.

Михась увіходячи за Марією, оглядається по хаті. Їх ще немає? Старається не дивитись на Марію.

Марія. Ба є. Хіба не бачите? Показує рукою по кімнаті.

Михась через соромливість і молодість силкується бути суворим, поважним. Дивно, що так забарились. Це щось навіть непевне. Раптом суворо. Біля вашого будинку стоїть шпик.

Марія вдаючи надзвичайно вражену. Та невже? Сміється й ловить його за руку. Ну, скажіть, Михасю, чого ви зі мною раз-у-раз такий суворий та поважний? Можна подумати, що вам років шістдесят.

Михась соромливо випручує руку, бурмотить. Я зовсім не суворий. Мене дуже турбує, що їх досі немає. Я боюсь, що їх арештували.

Марія Дурниця. А як арештували, посадять.

Михась здивовано швидко зиркає на неї.

Марія. Розуміється! А що ж їм більше робити? Посміхається. А ви дуже будете скучать за мною, як вас заберуть? Га? А в тюрмі, знаєте, страшно гарно скучається за кимнебудь. Як гадаєте, будете? Чи, мабуть, і не згадаєте ніколи. Бере за руку і з цікавістю й тонкою посмішкою слідкує за Михасем.

Михась обережно визволяючи руку, удаючи заклопотаного. Треба піти на вулицю, постежити за тим типом. Хоче йти.

Марія зупиняючи за плече. Чого ж ви не відповідаєте, коли вас питають?

Михась, мовчки дивиться на неї, хоче щось сказати й повертається йти.

Марія не пускаючи. Е, ні, не пущу. Відповідайте. Ну? Будете скучати?

Михась суворо. А навіщо?

Марія. Треба. Ну?

Михась. Серйозно, треба піти на вулицю.

Марія. Ну, добре, бог з вами. А ви скажіть от що: чи то правду кажуть, що ніби ви ще не знали... гріха кохання й не любили ще ні одної жінки? Га?

Михась, дуже зніяковівши, хутко виходить.

Марія сміється йому навздогін, потім зразу стає серйозною і швидко йде до вікна, з тривогою дивлячись на вулицю.

Ніна входить. Сонним голосом з дитячими вередливими нотками: Ну, що ж це таке, їй-богу. Коли ж вони прийдуть! Я спать хочу... І самовар захоловув... Бере з столу коробку з пастилою, неохоче, в'яло пробує, потім їсть охітніше, далі бере з собою коробку, жвавенько йде до канапи, затишно з ногами уможується на ній і починає їсти пастилю. Марусю. Хочеш пастилі?... Що ти там дивишся?

Марія навшпиньках, з таємним, ледве помітним голо-сом з посмішкуватим виглядом підходить до неї. Там шпик.

Ніна злякано. Ма-ма... Схаменувшись. Неправда. Ти лякаєш мене. Ну, скажи швидше, що лякаєш, ну, скажи!

Марія. Йй-богу, шпик. Подивись сама. От підійди до вікна. Стоїть на другому боці вулиці й дивиться на наші вікна. Йди, подивись.

Ніна. Ой, ні за що. Ти думаєш—він за нами.

Марія. А за ким же? Спеціально за тобою... Ах ти, Муфто моя. Ніяких шпиків там немає. їж пастилю й дай мені шматочок.

Ніна. Ну, Манька, погана! У мене в пучках комашки позалазили, так ти мене перелякала. Не дам за це пастилі. На-на! А правда, що нема шпика? А чого Івана так довго немає? Чого?

Марія. А ди думаєш, що його піймав отой шпик та й не пускає? Зараз прийде, їж, кажу, пастилю. Ах, Муфто! Ти таки справжня муфта! Така ти вся тепла, затишна, м'якенька. Сховала в себе Івана і трусишся тепер, щоб не відняли.

Ніна. Я помру, як його арештують.

Марія. А як одіб'ють?

Ніна. Хто?

Марія. Ого, мало охотниць на таке золото знайдеться? Ну, хоч би я перша?

Ніна. Ну, як такі будуть одбивать, то я не боюсь. Хай усі жінки будуть з ним такі, як ти. Знаєш, я, йй-богу, часом боюсь, щоб ви колинебудь з Іваном не побились.

Марія сміючись. Та ну? Гм. Може й поб'ємось колинебудь. З нудьгою, схованим непокоєм потягається, раптом: Муфто. Ідьмо зі мною завтра в монастир. Хочеш?

Ніна. По що?

Марія. Там є один дуже інтересний манах. Він двадцять літ сидить в печері, прикутий за

ногу до стіни. І по своїй волі нікуди не виходив. Подумай, Нінко, двадцять літ.

Ніна. Уявляю, яке там повітря, в тій його печері. Брр.

Марія. І уяви собі: ні разу за двадцять літ не стригся, не мився. Нігті отакі, чорні, покриті...

Ніна. Ой, не говори. Одсуває пастилю.

Марія. Хотіла б ти, щоб у тебе такий красунчик закохався? Га?

Ніна. Хай він тобі сказиться. Перестань, Марусю. Їй-богу, мене починає нудити.

Марія. А я б хотіла. Страшенно цікава фігура! У сто раз цікавіша за твого Івана. Ну, що твій Іван? Перекривляючи його, розтягуючи слова й роблячи ніби сонне обличчя. „Моя Ніночко, я вважаю, що кохання є приємна штука. Через те-е, ти мене поцілуй два рази“. Подумає, розміркує й поцілує два рази.

Ніна. І неправда.

Марія. А печерний манах зовсім інша річ. Я вже пробувала пускати йому чортиків очима та манахи не дають. От цікаво було б, коли б він закохався та виліз з своєї печері та й побіг за мною. Треба постаратись. У житіях святих диявол раз-у-раз буває в образі жінки. Страшенно приємно бути дияволом.

Ніна. І ти могла б поцілувати таку страшну мацапуру?

Марія. В кожному разі, з більшою приємністю ніж твого чистенького Івана. Мацапуру я найкраще розумію. Тут жага, стихія, дикунство, екстаз. Він убив трьох людей і думає, що це такий гріх, який треба відмолювати усе життя. І він знає, що таке гріх. Розумієш ти. А твій Іван—святий, без гріха, солоденька мамалига, кваша, благообразний

інтелігент, бездарна поміркованість нездатна ні на який гріх. А значить, і ні на яку святість. Перекривлює. „Вибачайте, мої панове, я вважаю, що алкоголь є отрута для організму, й через те я не буду пити“. Фе, гидота!

Ніна з сльозами. Неправда, він ніколи нічого такого не говорив, бо сам любить випити. Ти з злости говориш на нього.

Марія. Ого! А чого ж я злощусь?

Ніна. А я знаю? Ти весь час нікому не даєш спокою: ні мені, ні Йванові, ні тітці. Наче ми винні, що ти зраджувала свого чоловіка й він кинувся під німецькі штики.

Марія. Та я ж диявол, Муфто. Я от і твого чоловіка спокушу, а він кинеється на жандармський арешт. Побачиш.

Ніна. Ти таки здатна на це.

Марія. Правда. А слухай, Муфто: а що як Іван уже мій любовник, а я тільки навмисне оце дражнюся з тебе, щоб помаленьку підготувити тебе до цього? Га?

Ніна. Забирайся собі геть. Я не хочу говорити з тобою.

Марія сміється. Ти часом не думала про це? Ні? Га?

Ніна злякана. Ти не правду кажеш. Ти не смієш цього зробити.

Марія. Чому? Гріх, як каже твоя тіточка. Ах, Муфто ти тіточчина. Гріха на світі нема ніякого. Розумієш ти? Нема, пропав, помер гріх. Так ти й тіточці своїй скажи. Гріх залишився ще в печерах у манахів та ще в печерних тіточок. А більше ніде нема. Йй-богу, Муфто. Поїдь на фронт і ти переконаєшся зразу. Там за одну годину робиться стільки всяких чудесних гріхів, що всім печерним манахам і тіточкам не відмолить за мільйони літ. Лежить

собі, наприклад, чоловік в рівчаку, держить у руках рушницю й „пах-пах“—убиває собі людей. Всяка ж тіточка тобі скаже, що вбивати—страшений гріх. Або ось, вривається одна купа людей до других і—лусь! хрясь! бах!—убивають, грабують, насилують, катують. А потім сидять собі, сміються, п'ють, співають, вихваляються. А це ж великий гріх, Муфто, красти, грабувати, насилувати жінок. Правда? Як говорить про це тіточка? А скільки, Муфто, гріхів там робиться проти сьомої заповіді. Чоловіки зраджують жінок, жінки чоловіків, любовників; лікарі мають жіночі гареми, сестри-жалібниці мають чоловічі гареми, міняються, продають. А всяке інше? Мужні герої добирають ранених товаришів, добивають їх, крадуть у мертвих, гризуться за крадене. І головне, Муфтонько, головне в тому, що нема в цьому ніякого гріха. Ніхто не думає зариватись у печери й по двадцять років не вмиватись через це. Той манах із своїми трьома вбитими перед любою якоюнебудь сестрою з фронту—немовлятко, інститутка що до гріховності. Та я сама вбила своїми руками з десяти німців. І можу хоч зараз убити тобі кого хочеш і ніякого гріха не буду почувати. А ти мене лякаєш: „Не смієш“. Я чоловіка свого під самим його носом зраджувала з близьким його другом, а ти—„не смієш“. Сміється.

Ніна злякано. Марусю, ти серйозно, чи жартуєш? Я боюся...

Марія. Розуміється, жартую, хіба ж ти не почуваш? І жартом візьму та й заберу з собою на фронт твого Івана. Га? І нічого серйозного в тому не буде. Хіба ж на світі є щонебудь серйозне? Плюнь, Муфто! Найсерйозніший чоловік, якого я бачила на світі колинебудь, це є отой манах у печері. Але й той не вмивався двадцять літ. А сама я

була серйозною знаєш коли?—як мені було год шістнадцять-сімнадцять. А особливо одного разу, як страшенно вилаяла Діву Марію за те, що вона не допомогла мені на іспиті. От коли ще жив гріх на світі. Аж сіркою пахло од жаху. Хотілось оддати себе на катування, на роздирання звірів, стояти цілими ночами голими колінками на камінні. Як отой манах. А тепер... „Не смієш“. Ну, скажи мені такий гріх, якого б я не сміла зробити? Ну, скажи, Муфто?

Ніна зі слезами. Ма-аню, я не хочу... Перестань.

Марія сміється. Боїшся? Дурненька Муфто, нічого в життю страшного немає. Нудно тільки. От це найстрашніше.

Обережний стук у двері.

Ніна. Ой, хто там?

Марія. Ввійдіть. Це напевне той манах.

Входить Середчук.

Середчук—невеличкий, худорлявий, старенькій чоловічок, одягнений по міщанському. На лиці весь час, навіть як говорить про серйозне, добра соромлива посмішка.

Середчук. Звиніть, пожалуста, що з таким опозданиєм клопочу вас. Я—Середчук, отец Михайла Середчука, студента, котрий...

Марія. А, ви батько Михася. Дуже приємно. Вітається з ним.

Середчук незграбно, але дуже ввічливо потискує руку й і Ніні. Приятно познакомиться.

Марія. Сідайте, будь ласка.

Середчук. Я до вас, звиняйте, по маленькому делу. Как, значить, мій син у неізвесності, то я хотів би знать, де він знаходиться в настоящее время.

Марія. Як „де“? Тут, у городі. От тількищо тут був.

Середчук помалу з полегшенням хреститься. Ну, слава богу! Думав, що арештували вже.

Марія. А ви ж самі де живете? У селі?

Середчук. Не, тут же, в городі. Та—вже я вам по секрету скажу, тільки не говоріть йому—он трошки стидається міне. Ви, говорить, папаша, не про... про-ле-таріят, а мелко-буржуазний господин. Я, звиняйте, таких слов не особливо розумію, я не вчений. Ну й стидається.

Марія. А ви ж чим займаєтесь?

Середчук. Я тепер займаюсь по слюсарній часті. Кадась я був хорошим слюсарем, ну, тепер який уже там з мене слюсар. Та за слюсарство я уп'ять недавно взявся... Месяца два усього. А то в мене бакалейна лавочка була. Как почув, що йде старість, стало ломить руки, ноги, работать не в силах, ну, став шукать легшої роботи. Та й найшов лавочку. А Миші не спонравилось. „Ви, говорить, не пролетаріят, і з народу кров смокчете“. А яка там кров з тої лавочки. Як заробиш на харч то й слава богу. Чесное слово. Та ще многі просяться, щоб у борг дав. Просить, молишь. Ну, бачиш, що біда. Бог з тобою: оддаси—оддаси; ні—ну, то й так буде.

Марія. Ну, а Миша перестав сердитись?

Середчук. Та будьто би перестав. І книжки став читать мені. Я, признаться, плохо розумію, старий уже до книжок, ну, йому не показую. Поддакую, грішний чоловік. Тільки ви вже, пожалуста, йому не розказуйте.

Марія. Ну, що ви, що ви. Ми розуміємо. Ви дуже любите його?

Середчук. Та як же не любить. Один он у мене, нікого більше нема на світі. Уся моя втіха й надія. Якщо з ним, нехай його боронить бог, щонебудь станеться, то й мені жить нема чого.

Кому я нужний і навіщо мені те життя тоді. Нагорюювався, нажився упольні. Годі з мене. Так він, значить, тут? І не больно?

Марія. Ні-ні. Та він от-от має прийти.

Ніна. Ви посидьте у нас трошки, він зараз-зараз прийде. Може чай будете пити? Я вам зараз... Хоче встати.

Середчук схоплюється, тривожно. Нєт, нєт, покорно благодарю вас. Я лучше пойду себе. Ато, як побачить мене тут, застидається. Я й одетий скверно, і говорить з благородними не вмею. І ви йому даже не говоріть, що я був тут. Пожалуста, я вже прошу вас. Він казав, що як уже дуже чогось нада буде, то щоб я ло тетому адресу обратився. Ну, звиніть пожалуста, що побезпокоїв. Спасибі вам, що заспокоїли. До свідання. Ніяково, незграбно прощається за руку.

Марія. Всього доброго. Коли треба буде чогось, заходьте!

Ніна. Бувайте здоровенькі, приходьте до нас.

Середчук. Спасибі, спасибі... до свідання... Кланяється, посміхаючись, виходить.

Марія. От так „Миша“. Ну-ну, я ж йому тепер задам.

Ніна. Ні, ти йому нічого не кажи. А то він од сорому забіжить без вісти. Бог з ним, він хороший.

Марія. Чекай, здається—гомонять, мабуть наші приїхали.

Ніна схоплюється, біжить з хати, по-дитячому кричить. Наші! Наші! Чую голос Івана! Приїхали! Вибігає.

Марія, сама, схвильовано швидко чепуриться перед дзеркалом, хоче поправляти зачіску, але раптом сама себе спиняє: насмішувато посміхається й кидає зачіску, як є.

Входять Чоботар Іван і Ангелок несучи в руках: перший—велику валіску, другий—пакунок, загорнутий в папер.

І в а н—високий, кремезний, з чисто голеним лицем, квадратним, упертим підборіддям і добродушно-ласкавими очима; ходить, говорить і робить усе дуже повільно, розмірно, немов обдумуючи кожне слово й рух. Одягнений чепурно, з смаком, по-європейському, нагадує англієця.

А н г е л о к—буже худорлявий, негарний, з немов вимоченим лицем, з сірим, кострубатим, неохайним волоссям, яке стирчить на всі боки. Одягнений дуже неохайно, недбало, штани короткі, брудні, обтріпані, піджак куций, сорочка брудна. Говорить теж обтріпаними, незграбними фразами, перестрибуючи з одної думки на другу. Але любить виставляти себе, як головну особу в кожній акції.

І в а н помалу пускаючи валізку на підлогу. Ну от. Так. Тепер: добри-вечір.

Н і н а обніма його, пригортаючись, лашається. Поганий, поганий, чого так забарився?

І в а н. Не можна було, розумієш, раніш. І так добре.

Н і н а. А що тут таке? Можна подивитись?

І в а н. Зараз побачиш. З посмішкою. Перенеси чемодан ближче до світла й подивись.

Н і н а хапається за ручку валізки, хоче підняти й не може рушити з місця. Ой! Як це ти ніс його. Що тут таке важке?

А н г е л о к. Зараз побачите. Треба, Іване, той, швидше. Взагалі, як не... До ранку неодмінно. Іграшкам тут не місце... До Марії. Тут, розумієте, цілий клопіт вийшов. Я сказав, щоб Василь дома сидів, а він той... пішов. Без нього неможливо було... А тут хазяйка, боїться. Ну, без Василя...

Н і н а. Що без Василя? Що? Я ніколи нічого не розумію, що говорить Ангелок. Іване, скажи йому, щоб він не говорив так кострубато. І щоб не копався, як говорить, у своїх папірцях.

А н г е л о к говорячи, любить виймати у себе з бокової кишені папірці й щось заклопотано шукати серед них. А ви той... не той... не передшкочайте. Ну, без Василя. Мусів сказати Івану, щоб брав та ніс. Нічого не

зробиш. І взагалі, щоб до ранку. Ну, треба починать. До Ніни. У вас ще одна лампа є?

Ніна. А що буде? Навіщо?

Іван. Так-так, ще одну лампу необхідно. Будемо складати прокламації. Тут друкарський шрифт і ка́си. Треба, щоб до ранку все було готово.

Ніна. Ой, як це цікаво... І я буду складати?

Ангелок. А як же, так і той... і будете.

Іван. І ти будеш. А ви, Марусю, ще не зволили змінити свого настрою? Будете складати?

Марія. Ні, ще не змінила свого настрою й буду складати.

Іван увічливо й гумористично вклоняється. Дуже приємно бачити таку постійність.

Марія так само вклоняється. Дуже рада, що роблю вам приємність. Це так рідко буває.

Ніна. Ну, почали знов. Давайте швидше складати! Я хочу подивитись. Другу лампу треба? Ході́мте, Ангелок, принесете. Чуєте? Чуєте, Ангелок? Беріть самовар, несіть за мною. Та покиньте ви свої папірці. От кара господня з цим чоловіком!

Ангелок посміхається з виразом вибачливості й вищости. Власне кажучи, вам слід би було інакше відповісти, але... Ви ж тут, Іване, будь ласка не той... не гайте часу... До ранку треба конче... Бере самовара.

Ніна. Він так говорить, ніби на тиждень кудись виїжджає. Ой, Ангелок справжній. Та куди несете. Не в ті двері. Ой-ой! Мацапу́ро. Підпихує його в спину й виходить за ним.

Іван розпаковує валі́зку. На шість годин ранку треба встигнути. Гм, навряд. Це так що, мабуть, навряд. Робить дуже повільно, розмірено.

Марія стоїть біля нього і з посмішкою слідкує за його рухами. Перекривляючи його, розтягаючи слова. Чому ж не встигнете? Ви з такою експресією, так блискавично

все робите, що аж в очах миготить од ваших рухів.

Іван добродушно, ясно посміхається до неї. Така вже, видно, вдача, Марусенько. Так, мабуть, бог дав.

Марія. Страшно цікаво подивитись, як ви обнімаєте жінок. Так само, як оце валізку розв'язуєте.

Іван. Я можу показати, коли ви так цікавитесь.

Марія. Ох, подумаєш. Ви можете показати? Такий високо-моральний, благочестивий, ідейний чоловік. Та ви хіба знаєте, що таке кохання? Уявляю собі, як ви обнімаєте. Показує, роблячи заклопотане лице. Гм, так... А тепер отак-о. Сміється. Страшенно палкий з вас любовник був би.

Іван мовчки, пильно, серйозно, дивиться на неї.

Марія. Ой-ой, не буду, не буду, не буду. Зараз нотацію, проповідь, акафист буде читати. Ради бога, простіть, ні за що більше не буду.

Іван. Гм. Якось все це... чудно.

Марія перекривляє. Гм. Якось і мені все це... чудно.

Іван. Ну, добре! Починає жвавіше розв'язувати валізку.

Марія з хитрою посмішкою слідкує за ним. Тихше Іване, тихше, ви шворки порвете. Куди ви так поспішаєтесь? Що з вами?

Іван випростуючись. А що з вами таке, скажіть ви мені? Га?

Марія раптом ступаючи до нього, швидко, гарячим шепотом. Сказати? Га? Хочете, щоб сказала? Хочете?

Іван. Хочу.

Марія. Ну, так слухайте: я... Павза. Я купила собі нові черевики. Подивіться. Показує і сміється. Чудесні, правда?

Іван. Гм. Непогані. Скільки дали?

Марія. „Гм“. Двадцять карбованців.

Іван. Дешево як.

Марія. А ви дорогші купіть.

Іван. Не варт.

Марія. Навіть черевиків не варта! Бідна я! Ну, бог з вами. Поїду на фронт, там дорогих черевиків не треба. Ніна аж перехристилась, як довідалась, що я завтра їду на фронт.

Іван вражено. Завтра на... Та ви жартуєте.

Марія. Я, добродію, ніколи не жартую. Чого це вас так дивує?

Іван. Чекайте, а партійна ж робота? А лазарет ваш?

Марія важно. Я їду боронити рідний край, високоповажний пане.

Іван. Гм. Коли ж це ви придумали?

Марія. „Гм“. Сьогодні, вчора. Я знаю коли!

Іван. Через що?

Марія. Так собі.

Входить Ангелок з ляппою.

Ангелок. Ну, тепер, значить, так. Ви вже розв'язали, Іване? А де текст. Та ви ще не розв'язали? Що ж ви робили?

Іван. Зараз розв'яжемо, чого там. Розв'язує. А де ж Ніна?

Ангелок помагаючи йому, невдоволено. Нічого не роблять, балачки... Ніна ваша щось там той, їсть... Ну, от тепер, значить, так. Ви відмикайте, а я тимчасом текст... Ні, касу спочатку... Давайте касу.

Марія. Страшенно ви, Ангелок, безпорядний командир.

Ангелок. А ви той, лучче помагайте. Несіть оце туди, на той стіл.

Марія. Слухаю. Бере виняту з валізки частину каси й несе її до столу.

Іван. Ангелок, не захоплюйтесь дуже, не захоплюйтесь, розсиплете.

Ангелок зневажливо. Не турбуйтеся... От чорт. Розсипав.

Іван. Бачите. Ну, нічого, трошки. Треба переносити потрошки. Марусю, ви переносьте шриффт. Добре? Марія. Все, що скаже начальство.

Ангелок серйозно. В такому разі, той... От що... Підождіть. Марія й Іван лукаво переглядаються. Ага, так. Так ви хочете так? Ну, беріть, беріть. Кладіть на той стіл. Тут по літерах пакунки. Яка це літера, „ж“?

Марія. Так точно, пане Ангелок.

Ангелок поважно. Так. Умгу.

Марія. Куди скажете класти.

Ангелок. Там у касі знайдіть „ж“ й висипте у скриньочку. Та не розсипте, бо ви... Знаю я вас...

Марія. Слухаю, пане Ангелок.

Вбігає Ніна щось жуюючи.

Ніна. І я. І я. Що мені робить?

Марія. Цілуй швидше Івана.

Ніна. Через що?

Марія. Та ти ж питаєш, що тобі робить.

Ніна. Ай, дай мені спокій. Вередливо. Іване, що мені робить? Я теж хочу помагати.

Іван. Добре. Зараз. Іди сюди. Бери ось ці пакуночки. Розумієш?

Ніна. Розумію.

Іван. Тільки обережно бери, щоб не розсипать. Прочитай, яка літера насипана там, потім ту літеру знайди там, у касі, й висипай.

Ніна дуже уважно. Добре.

Марія підходячи, тоном Івана. Потім вернись, нахились над валізкою, простягни руку, візьми пакуночок, та обережно, помалу, щоб не розсипать. Одхились, повернись і йди до каси. Розумієш?

Ніна. Іване, скажи їй, щоб вона не чіплялась до мене. Що це таке?

Іван строго. Марусю. Не смійте чіплятись до Ніни. Іди сюди, я тебе пожалію.

Ніна лашиться до нього. Вона цілий вечір сьогодні шпигає мене.

Іван. Ах, бідна моя дитинко! Голубить її. От я їй задам.

Ніна. І говорить всякі дурниці про тебе.

Іван. Нехай, нехай: я їй покажу говорити про мене дурниці.

Марія. Ну, от і знайшла собі роботу. Бачиш, дурненька. Я ж казала.

Ніна. А ти роботяща. Ну, й буду цілувати, й буду. А що? Ага!

Іван. Гм. Тільки дві роботи, все ж таки, разом важко робити. Або цілуватись, або шриффт розкладати.

Ангелок. Ну от, той... цілуються.

Марія. Нічого, Іване, ми поділимось. Ви цілуйтесь собі, а ми будемо шриффт розкладати.

Ангелок. Ну, треба поспішати. Що, справді... цілуватись.

Ніна. Ну-ну, Ангелок... Ми вже будемо робить. У, та важкі які. Яка ж це літера? „К“. Тепер туди, Іване?

Іван. Туди-туди. Ти носи, а я буду тобі подавать.

Марія. Може вже й мені подаватимете, коли ваша така ласка.

Іван. Прошу, з великою охотою.

Ніна. Ага, тепер і тобі. А сама сміялась.

Ангелок строго. Тільки швидше. Нерано, Іване, не розсипте, обережно.

Іван. Добре, добре.

Ніна. Ангелок—справжній генерал.

Ангелок самодоволено, трошки засоромившись, посміхається. Генерал. Сами ви генерал. Коли ж з вами інакше не можна... Цілуються, наприклад, тут. Кожна, кожна хвилина, можна сказати, той... А вони... Революціонери.

Марія. Так їх, Ангелок, так. Що, справді, затіяли тут.

Швидко входить, захакавшись, М и х а с ь, схвилювано, пошепки говорить.

М и х а с ь. Жандарми йдуть. Поліція. Тікайте.

Всі на мент кам'яніють.

І в а н зразу швидко підвівшись, твердо, рішуче. Далеко?

Ніна з жахом, пошепки. Ой, боже мій!

М и х а с ь. Ні, не далеко... Ху, не можу... говорити. Ідуть уже сходами. Заняли всі виходи. На подвір'ї поліція. Я думав, не до нас. Слідкував увесь час з парадного.

Ангелок без ладу починає пхати собі в кишені шрифт. Я так і знав. Я так і знав, що ж тепер? Га?

І в а н рішуче, сильно, зовсім іншим голосом і тоном, ніж звичайно. Перш за все не хвилюватись. Ми маємо ще час. Ангелок, одчиняйте двері на балкон. Швидко. Та киньте шрифт, на якого біса він вам? Марусю! Драбинку. Ніно, не хапай мене за руки, не трусись. Нічого страшного нема. До Михася. Вони були далеко від вас?

М и х а с ь. Поверхи на три нижче. Тепер уже, мабуть, підходять.

Марія вийнявши з буфета мотузяну драбинку, підносить її Йванові, серйозним, але майже спокійним голосом. Ось є. Що далі?

І в а н. Давайте. Бере драбинку й біжить із нею до Ангелка і з ним разом одчиняє двері на балкон. Вибіга туди. Видно, як прив'язує драбинку.

Марія вибігає в сіни.

М и х а с ь. Куди ви? Вони зараз будуть дзвонить. Ми не встигнемо. Біжить до вікна, дивиться на вулицю.

Ніна стоїть, злякано труситься, прислухається.

І в а н вбігаючи. Готово. Можна спускатись. Ніно, йди. Де Маруся?

Ніна. Вона... вона вийшла.

Іван сердито. Що за дурниці? Куди? Для чого?

Марія вбігаючи з одежею в руках. До Ніни. Бери своє пальто, одягайся. Іване, ваше пальто, капелюх...

Іван. А ваше ж де?

Марія. Я встигну. Драбину приробили? Ну, швид...

Голосний дзвінок.

Усі на мент застигають.

Іван шепотом, спокійно. На балкон, швидше.

Марія пхає Ніну. Швидше, швидше, ради бога!

Іван. Михась, Ангелок, спускайте жінок. Вони зараз будуть ламати двері. Ми не встигнемо. Я піду їх затримаю.

Марія. Ви не маєте права цього робити. Подивіться на Ніну. Беріть її і спускайтесь. Я задержу.

Дзвінок і зараз же гупання в двері. Крик жіночий.

Марія. Вони ламають. Олена Карпівна прокинулась. Швидше, я вам кажу.

Ангелок розтеряно хапає Ніну й тягне її до балкону. Ходімте, ходімте...

Ніна. Іване, Іване. Я не піду без Івана.

Марія пхаючи Івана. Та йдіть же ви. Ах, господи! Михасю, чого ж ви?

Михась. Я зостанусь, я задержу.

Ніна. Ва-аню.

Іван пхає її й майже виносить на балкон.

Марія злісно штовхає Михася до балкону. Ідіть бо, я вам кажу. У вас старий батько. Швидше. Чуєте?

В квартирі топотіння ніг. Дзвінок.

Михась, махнувши рукою, вибігає.

Марія біжить у передпокій.

Іван ще раз виглядає, зачиняє за собою балконні двері й зникає. Чути голосні балачки, брязкіт острогів, важкі кроки, шамотня. Входять: Марія, Сталинський, поліцай, жандарм. Сталинський—років 38, з довгою викоханою чорною бородою.

Марія йдучи попереду жандармів і поліції. А це моя кімната. Спокійно зупиняється і стоїть.

Сталинський дуже ввічливо, майже ніжно, Ага, це ваша кімнатка! Дуже приємно, дуже приємно. Мила кімнатка.

1-й поліцай знаходить на столі шрифт і зараз же підносить до Сталинського.) Типографія, ваше високоблагородіє.

Сталинський живо. А-а, шрифт. Он-як. Багато?

1-й поліцай. Так точно, порадошно. Показує рукою на стіл.

Сталинський Ага, це тількищо, очевидно, принесений. До Марії дуже привітно, добродушно. Правда?

Марія. Хіба вам не все одно, коли принесений?

Пристав розглядаючи валізку. Пудів зо три буде. До поліції. Двері на балкон подивись. Живо!

3-й поліцай. Там якась біла вещь, ваше високоріє.

Пристав. Подивись. Корнієнко, книжки передивись. Шрифт у одно місце. Та не розкидять мені.

Сталинський ходить по кімнаті й уважно роздивляється. До Марії ласкаво. А чия ж це друкарня, дозвольте спитати?

Марія. Моя.

Входить Олена Карпівна, закутана в велику хустку.

Ол. Карп. зачувши слова Марії, гордо, велично. Прошу вас не вірити. Ця особа живе тут в гостях. Квартира ця моя і друкарня моя.

Сталинський з ласкавою й серйозною посмішкою. А, ваша? А дозвольте вас спитати: для якої потреби ви маєте у себе друкарню?

Ол. Карп. То моє діло. Тільки я вам заявляю...

Марія. Олено Карпівно, ну, навіщо ви це...

Ол. Карп. Я вас не розумію Маріє Антонівно.

В цей час другий поліцай знаходить драбинку на балконі і кличе знаками туди Пристава. Пристав через якийсь мент вертається з драбинкою в руках у кімнату і прямує до Сталинського.

Пристав тихим голосом. Мотузяна драбинка.

Сталинський жваво. Де була? На балконі? Значить вони тудою тількищо втекли. Що ж ви мені показуєте її? Свистіть моментально. Вони ж тут на подвір'ї в сусідніх квартирах. Обшукать весь будинок.

Пристав Слухаю, ваше високородіє. До поліцаїв. Подать свисток на двір, А ти, Сівашов, біжи на вулицю. Стій, я сам. Вибігає.

Сталинський до Олени Карпівни і Марії. На великий жаль, доводиться турбувати вас такої пізньої години, але що зробиш. В тих кімнатах нікого більше немає?

Ол. Карп. Немає. Раптом. Я сподіваюсь, що ви, арештуючи мене, дозволите взяти з собою необхідні речі? А також Євангеліє.

Сталинський О, будь ласка, будь ласка. Але ви зовсім даремно гадаєте, що я вас буду арештовувать. Абсолютно непотрібно. Я от попрохаю тільки шановну паню поїхати зі мною на півгодинки в управління,—там напишемо протоколичка. Шрифт ми, розуміється, мусимо забрати у вас. Це вже прошу вибачити мені, але ж ви не маєте примислового дозволу на хатню друкарню? Ні?

Ол. Карп. Ні, не маємо.

Сталинський тим же ввічливо-серйозним тоном. Ну, от бачите. Значить, ви незаконно тримаєте у себе без дозволу промислове приладдя.

Ол. Карп. Хіба ж я не маю права тримати у себе промислові речі?

Марія. Ах, Олено Карпівно, жандарм глазує з вас, а ви...

Сталинський поспішно, навіть з образою в голосі. Бог з вами, бог з вами. Де ж ви тут бачите глазування. Я цілком серйозно кажу, що не маю за що арештовувати шановну пані. А шрифту мушу конфіскувати, Вас же прошу зі мною на півгодинки для протоколу...

Пристав вбігаючи, радісно. Дозвольте доложити. Злочинці спустились в квартиру під цю. Вони арештовані.

Сталинський. Ага! Чудесно, чудесно. Так прошу вас, шановна пані. Показує рукою на двері. До пристава. А ви тут сами докінчите трус.

Пристав. Слухаю.

Сталинський, погладжуючи бороду рукою й задоволено посміхаючись, помаду виходить за Марією й Оленою Карпівною.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Кабінет жандармського підполковника Сталинського. М'які фотелі, шафи з актами, бібліотека, портрети царів, стіл. Одні двері—в прийомну, другі—в сусідню кімнату. Велика шафа з скляними дверцями, запнутими з середини сітчастим серпанком.

В кімнаті Ніздря й Вахмістр.

Ніздря—років 50, високий, худий, з понурими чорними вусами і хмарним лицем п'яниці.

Вахмістр—молодий, франтуватий.

Ніздря стоїть біля шафи й тримає в руці табакерку з табаком, з якої часом нюхає. А ти думаєш, ти на старість не дойдьош до тетої шафи? Дойдьош. Каїн доведе.

Вахмістр. Я на казьюной службі, мені він нічого зробить не в силах. Прибирає на столі.

Ніздря. Хто? Каїн не в силах? Понімаєш ти з носа, та в рот. Та Каїн, брат, тобі кого хоч, самого генерала, як схоче, в острог посадовить. „Казьона служба!“ Він тобі з кого хоч, з усіх апостолів Юд може поделать. Я по якій причині в нього на шкафном положенні состою? Га? Я до Каїна знаєш хто був? Га?

Вахмістр. Та чув, машиністом.

Ніздря. Так отож понімай! А познакомився з цим Каїном і от що получилось. Га? Достойн я, щоб мене полові у трактирах по морді били! Совершенно уполньне достойн. А хто причина? Каїн.

Та ти мене, бувало, ножем ріж, огнем печи, щоб я товариша виказав. А тепер? Гм. „На казньоній службі“! Ну, згадаєш моє слово: уб'ють Каїна.

Вахмістр. Хто?

Ніздря. Найдуться такі. Та ти первий можеш убить, знаєш ти це чи ні? Посміхаєшся. А от згадаєш мене. Хіба це офіцер как офіцер? Це диявол. Верно, диявол. Нечистий дух. Ти смотри: другі офіцери як спольняють службу. Прийшов, позанимався, скільки помагається, того допросив, тому приказав, там підписав, напився чаю, покурив і пішов додому. Так. А тетот? А тетот не-е. Тетот не довольний допросом, не довольний тим, що чоловік сидить у тюрмі год, два, три, що може здоров'я потеряв. Йому то наплювать. Що йому допрос? Йому душу свою давай. Понімаєш? У душу йому нада залізи, сковирнуть її, обплутать, обснувать, як павукові. От що йому нада. От він мене у шкафу засадовить, щоб я записував і підглядав за арештованими. І сиджу, сукин син, сиджу. Скаже задушить своїми руками—і задушу. А як він насилував тут оту, що потом повісилась у тюрмі, хіба ж я не сидів отут у шкафі й не бачив того. Бачив і не пикнув. А спробуй я пикнуть про це, то іменно, що тільки пикнув би.

Вахмістр. А в шкафі ж таки чхаєте?

Ніздря. Ну, а ти не чхнув би, якби бачив, що чоловік от-от лізе сам у павутиння? Га?

Вахмістр. Так ви ж проти служби. Змену, значить, делаєте.

Ніздря. Яку службу? Хіба по службі помагається чоловіка заплутувать? Када він винуват, —допроси його, суди, в тюрму одправ. А не со-вращай його душу страхом і обманом.

Вахмістр. А Каїн на цей щот сволоч порадошна, то правда.

Ніздря. У-у, сатана, нечистий дух. Стой, ка-
жись сам іде. Його голос. Оце, значить, уже тих
мовчунів на допрос привезли. Хова в кишеню таба-
керку. А молодці. Сім місяців б'ється з ними й ні
одного слова не добився. Тш-ш.

Входить Сталинський.

Сталинський різко, сухо, строго. Пригото-
влено все?

Ніздря влесливо, з м'якою запобігливою посмішкою.
Так точно, ваше високоблагородіє.

Сталинський до вахмістра. Впусти пані Чо-
ботар.

Вахмістр мовчки повертається й виходить.

Сталинський. А табакерка де?

Ніздря. Дома зосталась, ваше висикобл... Ва-
силь Павлович.

Сталинський. Чхать не будете?

Ніздря. Боже борони, Василь Павлович! Що ж
я, служби не розумію, чи так? Ну, согрішив у той
раз, так хто, Василь Павлович, не грішний?

Сталинський. Ну, на місце. В будку. Марш!

Ніздря зирка на нього, одчиняє шафу й залазить у неї.

Сталинський. Папер, перо—все є?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович. Прика-
жете замкнутись?

Сталинський. Замикайтесь.

Ніздря зачинає за собою двері шафи.

Сталинський сідає за стіл, готує теку з паперами.

Вахмістр попереду, за ним Ніна входять. Ніна схудла, змар-
ніла, з боязкими широкими очима, в теплій, в'язаній блюзці й
дитячій, теж в'язаній, шапочці.

Вахмістр пропускає Ніну вперед і виходить.

Сталинський прибирає вигляд простої, добродушної
людини; ввічливо встає, подає стільця. Сідайте, будь ласка.
Ще раз вибачайте, що знов потурбував вас. Знаю,
знаю, лаєте мене, а що ж я маю робити? Ну, так
як, і сьогодні мовчатиме?

Ніна мовчить і засува руки в рукав,—видно, їй трошки холодно.

Сталинський. Вибачте, вам, здається, трошки холодно? Може дозволите шкляночку чаю? Я гадаю, що це така штука, що й од жандарма можна прийняти. Га? Дозволите? Надушує гудзика дзвінка.

Ніна мовчить і дивиться повз Сталинського.

Сталинський сміється. Ну, ви ж і запеклий народ. До вахмістра, що входить. Дві шклянки гарячого чаю. Вахмістр виходить. Так. Ну, так що ж мені робити з вами, мовчунами милими. Мені наказано начальством покінчити вашу справу за всяку ціну. А як ти його скінчиш, коли ви такі непохитні. Я б уже й сам радий одчепитись од вас, аби мені хоч дві-три чисто формальні графи заповнити. І тоді бог з вами, одчепіться ви од мене. Добродушно сміється. Ну, на формальні запитання будете відповідать? Де родились, де вчилися? Тут же нічого страшного немає. Га?

Ніна не рухається, мовчить.

Вахмістр входить з чаєм; ставить на стіл, виходить.

Сталинський підсовуючи шклянку Ніні. Прошу. Будь ласка, погрійтеся.

Ніна не дивиться на чай, мовчить.

Сталинський з захопленням сміється. А їй-богу, мені це подобається. Я це люблю. Таких противників я люблю. Оце видержка, сила, строга тактика. Прекрасно, прекрасно! І скажу вам так, знаєте по ширості, не по-жандармськи, а по-людськи. Озирається, тихіше. Держіться раз-у-раз такої тактики. Мовчіть, і ні пари з уст. Головне, ні одного згуку, ні одного слова. Для нашого брата, жандарма, нема нічого гірше, як отаке абсолютне мовчання. Це, я вам скажу, вбійча, безнадійна штука. Туман, непроглядний туман. Я, по правді сказати, зовсім поганий жандарм, мене таке мовчання просто вводить в апатію і я готов сяк-так замазати справу,

120

швидше зіпхнуть її з рук. Як от з вами. А от є у нас такі поети жандармського діла, яких така, як ваша, тактика доводить до сказу, до хвороби. Йй-богу. Нехай арештований бреше, заплутує, вигадує, нехай лається, аби не мовчав, аби подав голос одним, двома словами „не знаю“, або „не хочу відповідати“, або щонебудь. Тут, розумієте, з психологічного боку важне отаке подавання голосу. Розумієте? Бо, коли арештований каже „не знаю“, або „не хочу відповідати“, то цим він усе ж таки відповідає Він уже входить в певний контакт із слідчим. Ви розумієте цю різницю? Розумієте?

Ніна мимоволі з цікавістю починає слухати його-й киває головою

Сталинський. Ні, ви розумієте саму ідею цього бажання? Розумієте?

Ніна. Розумію.

Сталинський. Тут одно-два слова, кивок голови й уже тоді піде. А от з вами просто біда. Але ви молодці! Аж шкода, йй-богу, що вам доводиться все ж таки дорогенько платити за цей принцип. Наприклад, ваш чоловік. Чудесна, значна, сильна особа. Але... сумно хита головою тюремний лікар казав про нього неприємні річі.

Ніна тривожно дивиться на нього.

Сталинський. Не знаю, чи буду я ще з ним бачитись і чи варто вам це казати.

Ніна тривожно. Він хворий?

Сталинський. Ні, так щоб дуже, то не можна сказати, але... у нього починається туберкульоз. Ви це, мабуть, знаєте? Йому треба якомога швидше з тюрми вийти. Інакше...

Ніна гаряче. Господи! Так випустить же його.

Сталинський посміхаючись. Будь ласка. Будь ласка. Та ви ж самі не хочете виходить. Як же я вас випущу, коли я не можу пустих формальних

відомостів записати. Наприклад, я й досі не знаю, коли ви подружились.

Ніна. Ну, три роки.

Сталинський. Ну, от бачите. Три роки, а ваша шановна тіточка каже три з половиною.

Ніна. Ну, може три з половиною.

Сталинський. От так-о. „Може три з половиною“. Та мені ж треба точно це знати. Ви, здається, жили тоді в Полтаві.

Ніна. В Полтаві.

Сталинський. Але подружились ви ще до знайомства з Михайлом Буначенком?

Ніна. З Буначенком? Ні, ми познайомилися з Буна... Злякано замовкає.

Сталинський. Ну, от ви й злякалися уже. Так я й знав. Ну, що тут такого, що ви знайомі. Це ж не революціонер, а мирний обиватель собі...

Ніна. Я не можу відповідати вам. Одпустіть мене.

Сталинський. Як хочете. Як хочете. Я тільки в ваших інтересах. Чим довше я не зможу зібрать про вас формальних відомостів, тим довше ви сидітимете. А здоровля вашого чоловіка від того не покращає. Як хочете. Наприклад, мені треба чисто таку... пусу справочку: за скільки день до того як у вас в квартирі була друкарня, ви з вашим чоловіком їздили у Миронівку.

Ніна. Вибачайте. У нас ніякої друкарні не було.

Сталинський. Ах, простіть, я не так висловився. Як ми прийшли до вас на квартиру, за скільки день до того ви виїхали?

Ніна. Я не знаю. Пустіть мене.

Сталинський. Ви не хочете відповідати чи не знаєте?

Ніна. Я не хочу відповідати. Чи той, я не знаю... Я ні про що не знаю. І я не хочу відповідать. І

пустіть мене. Я вас прошу... Я не можу... Говорить з сльозами в голосі.

Сталинський. Добре, добре. Я ж нічого. Зараз же вас одведуть, ви не хвилюйтесь. Дзвонить. Я ж тільки для вашого добра хотів. Не я сиджу, а ви. Я тільки службу виконую. Вахмістру, що входить. Одвести пані Чоботар у прийомну. Прощайте. Ще раз вибачте, що потурбував.

Ніна, не уклонившись, хапливо виходить.

Сталинський тихо до вахмістра. Підожди. Івана Чоботаря. Під час допиту я викличу Марію Ляшківську. Потім подзвоню три рази. Чуєш? Тоді ти ввійдеш і скажеш, що мене негайно просить до себе на хвилинку генерал. Чуєш?

Вахмістр тихо. Слухаю. Виходить за Ніною.

Сталинський швидко підходить до шафи, одчиняє. Про Буначенка записано?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович! Напрасно ви тільки пустили її так швидко, вона б іще сказала. Уже була на мазі.

Сталинський мовчки відходить. Замкніться.

Ніздря хапливо зачиняється.

Входить з вахмістром Іван, дуже схудлий, зарослий бородою, під очима сині западини, часто кашляє, беручися за груди. Іде помалу, слабо тримаючись на ногах, як людина, що недавно встала після тяжкої хвороби, горбиться.

Сталинський попереднім своїм тоном, м'яко, добродушно. Прошу сідати. Дуже-дуже мені прикро, що доводиться турбувати вас, але що ж зробиш, мене турбують через вас. Ну, що ж, як ваше здоров'я?

Іван сідає помалу, немов сам у хаті, виймає цигарку.

Сталинський поспішно витягає сірники, запалює й підносить. Прошу.

Іван, ніби не бачачи, так само не хапаючись, запалює свого сірника й закурює.

Сталинський сміється. Ех, панове, панове!

і сміх із вас, і горе, і жаль на вас дивитись. Сами собі шкодите, а нас катами називаєте. Дивився я оце на вашу дружину й думав собі: ну за що ж хоч оця дитина страждає? Кому то потрібно? Молоде, невинне, сидить у тюрмі, тужить. Ах ви! Вважаєте себе за людей гуманних, чулих, чесних, а робите таку жорстокість над найближчими вам людьми. Егоїсти ви, мої панове та й більш нічого. Егоїсти й боягузи. Нема у вас ні гідності, ні честі: напакостять, нашкодять, а потім ховаються за спідницю і примушують за себе майже дітей страждать. А що, не так? Ну, для чого ви держите у тюрмі вашу жінку? Я вам кажу: ну, дайте мені відповідь на два три чисто формальних запитання і я випущу вашу жінку. Ні, не хочете, нехай, мовляв, і вона сидить зі мною. Неправда хіба? Ні? Ага, вам тут легко мовчать, я знаю. Ні, коли ви такі герої, коли ви такі сміливі люди, так виходьте на бій одверто, груди на груди. Ану, я вам даю слово, що як тільки ви заговорите, так моментально я вас накрию й за два допити довідаюсь все, що мені треба. Хочете заклад? Бачите, я чесно пропоную вам бій і відкриваю свої карти. Ну?

Іван сидить і поводитьсь так, ніби нікого в кімнаті крім нього нема. Курить, подивляється навкруги, позіхає, кашляє.

С т а л и н с ь к и й. Ну, правда, чесність у вас не в пошані, я знаю. Вибачайте, що про таку нісенітницю забалакав. Джентельменства ви також не розумієте. Ви розумієте тільки страх. Правда? Ну в такому разі чого ж ви боїтесь? Щоб не сказати на самоті зо мною чогонебудь зайвого? Боїтесь, щоб товариші в чомусь не запідозріли? Добре. Я можу покликати сюди ваших товаришів. Говоріть при них. Згоджуєтесь?.. Мовчання — знак згоди. Чудесно. Зараз покличемо ваших товаришів, як вам так цього хочеться. Дзвонить. Можна й це зробити для вас. Вахмістрові, що входить. Попрохай сюди пані Марію

Ляшківську. Швидко. Вахмистр виходить. Ви нічого не маєте проти цієї особи?

Іван ніби не чує.

Сталинський іронічно сміється. Приємна дамочка. Але, по правді, ваша жіночка мені більше подобається. Таке собі пухкеньке, м'якеньке. Вона в вас, здається, лоскоту боїться. Га? Я її трошки обняв, а вона зараз же зовсім по-дитячому сміятись почала. Хе-хе-хе. Пильно дивиться, жде. Іншим тоном. А правда, з мене не мудрий жандарм? Ви собі сидите й думаєте: якими дурницями хочете розсердити мене, щоб моя жінка та під обіймами поганого жандарма засміялась. Правда, так думаєте? Але, я вам скажу, буває, що й сміються, буває, ви не думайте. Може, не зовсім хочеться сміятись, а коли треба... Розумієте, треба—то і з жандармами сміється. І не тільки сміється, а буває дещо й більше. В жінок це буває. У них серце м'якше, більше. Вона готова свою честь ради коханого в жертву принести. А ваша дружина, здається, любить вас дуже? Га? Сміється.

Входить Марія, не пізнає Івана, підходить до столу.

Сталинський біжить їй на зустріч, дуже привітно. Прошу, прошу! Сідайте, будь ласка. Вибачте, що турбую вас... Ось тут...

Іван підводиться, посміхається до неї, простягає руку. Невже не пізнаєте?

Марія. Господи. Та не може бути! Хапає його руку, не випускає, вдивляється. Боже, що ж вони з вами зробили. Я чула про вашу хворобу, але не уявляла...

Сталинський. Вибачайте. Добрий Чоботар висловив бажання, щоб я покликав когонебудь з товаришів і тоді він буде давати відповіді.

Марія швидко, здивовано дивиться на Івана. І справді?..

Іван ніби не чувши цього. Ну, як же ви живете? Марія зрозумівши Івана. О, я прекрасно. Пана жандармам не так то легко довести мене до такого стану, як вас. Та ви сядьте. Вам, видно, й стояти трудно, а тут іще в такому чудовому місці, як оце...

Сталинський. Ви, панове, сами винні, що губите своє здоров'я. Я вам давно раджу.

Марія. Ви були в лікарні.

Іван. Трохи був.

Марія. Запалення легенів?

Іван. Та здається. Неважно. Ну, як там Ніна? Бачите її колинебудь?

Марія. А як же. Майже щодня. Нічого, добре себе почува, не турбуйтеся.

Сталинський. Мушу перебити вашу розмову, вибачте ради бога. Але ж я вас тут скликав не для побачення. Пан Чоботар виразно сказав мені, що може відповідати на мої запитання тільки при свідках. Я...

Іван. Скільки ж це ми не бачились?

Входить вахмістр.

Вахмістр до Сталинського. Ваше високоблагородіє, їх превосходительство просять вас на хвилинку до них у кабінет по екстремному ділу.

Сталинський. Зараз?

Вахмістр. Так точно.

Сталинський невдоволено. Гм. Чорт... Я зайнятий зараз...

Вахмістр. Просили. Приказали сказати, дуже екстремно.

Сталинський. Добре. Зараз іду.

Вахмістр виходить.

Сталинський. Мушу протягти ваше побачення. Сподіваюсь, що за це ви, принаймні, будете привітніші зо мною. Приємно посміхається й виходить.

Іван. Гм. Що ж це значить? Га?

Марія ніжно перекривляє його. „Гм“. Такий і зостався. Але господи, як змінився! Борода ще ця, я просто не впізнала.

Іван. Не дозволяють чогось стригтись. Ну, як же ви? Але постійте, що ж це значить, що він лишив нас тут удвох, без варті? Це щось...

Марія. А, та чорт з ним. Дайте на вас як слід подивитись. Я ж стільки думала про цей момент, стільки уявляла, як ми зустрінємось. І ніколи не думала, що це так буде. Господи. Бідний ви мій, хороший. Ах, що там за церемонії. Раптом сильно обнімає й жагуче цілує. Все одно. Нехай тепер.

Іван вражено, розтеряно. Гм. Що ж це?..

Марія. „Гм“. А ви що ж думали? Що ж ви уявляли? Що я ненавиджу вас? Що я раз-у-раз ненавиділа вас? Ну, почекайте, це потім. Я щось хотіла важне сказати, поки можна. Чекайте. Він зараз може прийти і... Ох, я не знаю з чого почати. Таку масу треба сказати, що все розбігається. Чи у вас білизна є? Ні, не те, дурниці я кажу. Ага. Ну, як друкарня. Де вона?

Чути чхання.

Іван озирається. Хтось, здається, чхнув тут?

Марія теж озираючись. Ні, то певне в сусідній кімнаті.

Іван. Подождіть... Ви скажіть мені... Я не... я не розумію... Що це було?

Марія. Ах, ви мій благочестивий, Ну, що ж це було? Як ви гадаєте? Я вкусила вас, правда? Ні, я не можу вас бачити таким. Я не можу. Невже ж не можна втечу зробити? Ніяк? Я на все готова, чуєте? Коли вам треба буде людину на смерть, на що хочете, пам'ятайте про мене. Чуєте ж? Я без ніяких жартів.

Іван. Тш. Треба. Я боюсь ласки цього Каїна.

Чудесну назву сами жардарми йому дали. Ви майте на увазі, це ідейний їхній жандарм. Ви строго мовчите?

Марія. Не бійтесь. Так строго, що аж самій дивно й важко, а іноді страшенно хочеться з ним поговорити. О, я б поговорила.

Іван. Ні-ні, ради бога, ні слова. Ви не можете собі уявити, що він може зробити з одним згуком вашим. Я дуже з цього приводу боюсь за Ніну, особливо, щоб вона якнебудь не проговорила про...

Ч х а н н я.

Іван. Тут хтось є. Я виразно чув. Не треба нічого говорити. Закашлюється.

Марія з тривогою дивиться на нього. О, що ж вони зробили з вами.

Входить Сталинський.

Сталинський задихано говорить. Ну, от і я. Ви не скучали без мене? Ну, мої панове, так як же? Будете відповідать?

Марія суворо до Івана. Вам хоч ліків дають якихнебудь оці мерзотники?

Іван. Які там ліки. Вчора з темного карцеру випустили.

Марія. Як? Хворого в темний карцер?..

Іван. А чого ж? Вони й мертвого посадовили б.

Сталинський. Вибачте, панове. Я все ж таки хочу вияснити...

Марія голосно, з ненавистю, Іванові. О, з якою радістю я плюнула б у нахабні очі цього індивіда!

Сталинський дзвонячи, ніби не зрозумівши. Ну, в такому разі, коли ви не хочете, я не можу гаяти часу. До Івана. Мушу вас попрохати вийти. До вахмістра, що входить. Проведи пана Чоботаря.

Іван простягаючи руку до Марії. Ну, до побачення.

Марія сильно стискує його руку. До скорого по-

бачення. Кланяйтесь там товаришам. Постарайтесь добути шапку-невидимку та прилітайте до нас на жіночий корпус.

Іван. Добре, постараюсь. Бувайте здо... Починає кашляти і, так кашляючи й держачись за груди, виходить. Марія суворо, хмарно, дивиться йому вслід.

Сталинський. Туберкульозик, панійко, туберкульозик справжній.

Марія раптом озирається й пильно з ненавистю дивиться на нього.

Сталинський сміється. А от не вилаєте. Хочеться страшенно, а не смієте. Укусили б та зубки собі підпилили. Ех, ви! Революціонери. Хіба такі революціонери бувають. Ніякої у вас ні амбіції, ні гордості немає. Один страх. Вам можна плюнуть в обличчя і ви мовчатимете з страху, щоб не попастися. Товариш явно помирає. А вони гордо мовчать і смішною тактикою своєю женуть його в могилу. Ні, голубчики, коли ви так багато говорите про боротьбу, так прошу боротись, прошу, ну! От я вам говорю одверто, що як тільки ви забалакаєте зі мною, так я вас зараз піймаю. Піймаю своєю логікою, розумом, хитрощами. Ви в порівнянні зо мною—діти.

Марія. Слухайте, пане жандарме. Я чудесно розумію, чого ви добиваєтесь своїм нахабством. Але не думайте, що я заговорила через ваш фокус. Я настільки не боюсь вас, що хочу раз на завжди сказати вам от що: коли хтонебудь з наших товаришів помре по вашій вині, то можете записати це на свій рахунок і ждати одплати. Чуєте? Я теж одверто заявляю вам це.

Сталинський. Чудово! Чудово! О, це мова справжньої революціонерки. Нарешті, я почув, з ким маю діло. Я так і знав, що така жінка, як ви, повинна стояти на десять голів вище за всіх.

Марія. Отож я вам раджу запам'ятати те, що я вам сказала.

Сталинський. Запам'ятаю, запам'ятаю. Неодмінно. Будьте спокійні.

Марія. Ну, а тепер скажіть, щоб мене одвезли в тюрму. Більше я з вами балакати не маю ніякого бажання.

Сталинський. Ну, чого ж ви так поспішаєте? Посидьте ще трошки.

Марія. Пане Сталинський! Ви не з дівчинкою маєте діло. Нічого ви од мене не дізнаєтесь і нема чого гаяти часу.

Сталинський. Господи! Та хіба ж я сам не бачу, з ким маю діло. Мені просто цікаво, приємно хоч посидіти разом з вами. Ви думаєте, чого я так часто кличу вас на допит? Думаєте, мені дуже потрібна ваша друкарня і вся ваша справа, яка, власне, нічого не варта? Дурниці! Мені хочеться вас бачити. От кажу вам одверто. Смійтеся, глузуйте, плюйте, я готовий до всього.

Марія сміється. Це таки, справді, досить комічний номер. Драма для кінематографа: „Закоханий жандарм, або лобзаніє Юди“.

Сталинський. І повірте, що вийшла б драма не гірше всякої людської драми.

Марія. Охоче вірю.

Сталинський. У нас тут, в цій самій охранці, не раз одбувались такі драми тяжкі, часом криваві, а від них страждали й жандарми.

Марія. Страждають і крокодили, і паразити. Охоче вірю і в жандармське страждання.

Сталинський. Так, страждають. Бо жага, панийко, не знає ні соціальних, ні політичних перепон, не знає ні страху, ні законів логіки, ні навіть законів честі, нічого. Вона сама для себе ввесь закон. Ну, от я закохався в вас. Яке мені діло, що ви

революціонерка, а я ваш ворог, жандарм? Мене це ще більш розпалює. Чим з більшою огидою ви ставитеся до мене, тим з більшою жагою я буду прагнути вас. Ну, і що ж мені робить? Ну, скажіть сами?

Марія. Ну, розуміється: покликати ваших унтерів чи вахмістрів і за їхньою допомогою з'валтувати мене, як ви це торік зробили з Лукашовою. Нічого другого для вас не зостається. Цілком виходжу в ваше становище.

Сталинський. І ви не боїтесь?

Марія. О, господи! Маючи діло з таким джентельменом, як ви, перестаєш взагалі чогонебудь боятися і до всього приготуєшся.

Сталинський підходить до неї. Та-ак. А ви саме така, що можете довести до всякого безумства. Хоче взяти її за руку.

Марія спокійно встає. Майте на увазі, пане жандарме, що завтра ж тюрма найде мене мертвою в камері, коли ви дозволите собі своє звичайне „безумство“.

Сталинський. Жага, я вам сказав, не знає ні страху, ні законів. Підступає до неї.

Марія відступаючи. Пане Сталинський, коли у вас є хоч трохи порядности, покиньте ці дурниці й жарти.

Сталинський. Ото ж то й горенько, дорога моя, що це не жарт. Ви мусите бути моею. Я цілих шість місяців здержував себе і був порядним, але далі, вибачайте, не маю вже порядности. Звичайно, я міг би взяти вас за першим допитом, як я брав інших ваших революціонерок, але...

Марія з огидою й гнівом. Брешете ви, мерзотнику.

Сталинський. Я вам можу доказати, коли хочете. Підходить до неї м'якими кошачими кроками.

Марія відсуваючись назад. Я буду кричати...

Сталинський. О, скільки хочете. Ви можете бути спокійні, нас ніхто не потривожить.

Марія з жахом і одчаєм озираючись. О, боже мій!

Сталинський. Я шість місяців кричав: „О, боже мій“. Тепер ви трохи покричіть. Я вас попереджав, я радив вам не затягувати справу. Ви все відмовчувались? Ну, тепер треба й заплатити за мовчання. Раджу вам заспокоїтись і не доводити діла до унтерів. Підходить до Марії.

Марія одступає, шукає очима вікон.

Сталинський. Ні, серденько, втікати абсолютно нема куди. Повірте вже мені.

Марія. Ви, значить, присуджуєте мене до смерти? Так?

Сталинський. Ну, що ви, що ви! Навіщо такі страшні слова? Дозвольте вам не повірити. Дозвольте думати, що ви сами не так то вже цього боїтеся, що ви цього ждали і приготувались. Коли б ви так уже боялися, то я вам вихід давав. Я вам натякав, що друкарня коштуватиме вам дорого.

Марія. Ага. Все діло, значить, в друкарні. Ступає до нього. В такому разі можете кликати своїх унтерів. Кличте. Кричить. Ей, ви там, ідіть допомагати вашому обер-мерзотникові.

Сталинський. Ви можете не турбуватись, не спішіть. Сам це зроблю.

Марія. Так робіть же, чого ж ви? Прошу!

Сталинський. А я хочу протягти насолоду. Чого мені спішити. Я люблю протягти все приємне. Правда це збільшує насолоду?

Марія. Ей, ви! Вахмістри! Сюди!

Сталинський. Легше трошки. Ви ж можете собі так горлонько попсувати. Яка жагуча, нетерпляча жінщина. Ще встигнете націлуватись мене.

Іде до столу, дзвонить. От зараз і вахмістри будуть тут. Що до мене, то я, знаєте, хотів би без свідків, але коли в вас такий смак, то що ж робити. Ви, очевидно, любите пікантність. Вахмістрові, що входить, строго й холодно. Проведи арештовану в жіночу кімнату і дай води. Через п'ять хвилин щоб арештована була тут, чуєш?

Марія. Я вимагаю, щоб мене одправили в тюрму, я не прийду більше сюди.

Сталинський до вахмістра. Веди їх. А коли подзвоню, щоб арештована була тут. Чуєш?

Вахмістр. Слухаю, ваше високоблагородіє.

Сталинський. Марш.

Марія й вахмістр виходять.

Сталинський одчиняє шафу й випускає Ніздрю. Ну, є щонебудь? Дайте сюди запис.

Ніздря. Нічого такого, Василь Павлович. Про діло зовсім не говорили. Все більше цілувались.

Сталинський з цікавістю. А-а? А як цілувались? Як родичі? Товариші?

Ніздря. Ну, родичі, Василь Павлович, на мое мненіє, так не цілуються. Вона його так обнімала та горнулась, що куди там і жінці. Аж мені, Василь Павлович, трошки душно стало. Мойо таке мненіє, що вона б вам піддалась, када б серйозно взялись. Азартна жіночка.

Сталинський пробігає очима запис. І невже нічого про діло?

Ніздря. Прямо таки нічого, Василь Павлович. Вони почали були щось про друкарню... от тут і записано ви якраз увійшли, а вони й замовкли.

Сталинський А ви не чхали знов?

Ніздря. Та боже спаси й помилуй. Ото. Як же я можу? Один раз тоді согрішив по нечаяності. Так я тепер і дітям закажу.

Сталинський. Так. Добре. Так, значить, дуже про здоров'я його клопоталась?

Ніздря. У, страх як. На смерть, каже, за тебе б пішла, на що вгодно, аби тебе з тюрми вирвать. Надіється, стало бить, ще погратися з ним на волі. Бідо-ова жіночка. Сама перва йому на шию кинулась. У, бідова шельма.

Сталинський раптом. Так. Ну, марш назад. Вертає йому папер і зачинає за ним дверці. Дзвонить. Задоволено потирає руки, як людина, що придумала нову хитру комбінацію. Сідає за стіл і жде. Коли входить з вахмістром Марія, лице йому стає лукавим, добродушним, він починає сміятись тихим, нечутним сміхом, не зводячи очей з Марії. Вахмістр зараз же виходить.

Марія з тісно стисненими устами сідає й мовчить, дивлячись убік.

Сталинський не перестаючи хитро, добродушно сміятись. Ну, признайтесь: я таки гарненько налякав вас? Га? Правда, з мене чудесний актор вийшов би? А все таки мушу просити в вас вибачення. Згоджуюсь, спосіб доволі грубий, але що ж мені з вашим братом робити, коли ви всі такі вперті. Я теж людина вперта і мушу ту друкарню знайти, хоч пропади. Ну, мир, га?... Ото, їй-богу. Та невже ви й тепер ще думаете, що я справді хотів отаке безумство зробити? Ви ж сами бачите, що мені тільки друкарня потрібна. Тут амбіція моя зачеплена, нічого не зробиш. А я, скажу вам одверто, до певної міри, романтик, поет у своєму ділі. Я люблю його, я працюю, коли хочете, ідейно. Люблю, грішний чоловік. Я ж сам колись був революціонером. Але ваша робота нудна й пріснுவата. За вами полюють. А я люблю сам полювати. Ну, так от: я полюю за вашою друкарнею. Я мушу її, кажу вам, знайти. Так от, будемо, значить, на чистоту вести справу. Я говорю одверто: цієї справи не покину, я піду на що хочете, я заморю всіх вас у тюрмі, вимучу, половину в могилу зажену,

а свого досягну. Другий жандарм на мойому місці, я кажу щиро, покинув би, але я не покину. От я вас попереджаю. Але знаючи й вас, я готовий іти на компроміс: дайте мені тільки саму друкарню, а я вам всім дам волю. Хочете?

Марія пильно дивиться на нього.

Сталинський. Серйозно, без усяких хитрощів. Тільки друкарню, людей мені не треба.

Марія. Себто, ви мені пропонуєте провокацію, зрадництво?

Сталинський. Яким способом? Зовсім ні. Я пропоную вам дати мені друкарню. Так, як на війні; я вас переміг і вимагаю здати зброю.

Марія. О, на щастя, війну ведуть не жандарми.

Сталинський. Чекайте. Що ви можете мати проти моєї пропозиції? Це тільки уступка з вашого боку. Ну, скажемо навіть, невеличке зрадництво. Нехай навіть так. Так де ж ваша укладена готовність жертвувати собою для інших. І чого ви готові сидіти в тюрмі, почувати себе мучениками й героями, а дійсної жертви не можете принести. Розуміється, така жертва важче, але хіба не важче знати, що через твою моральну чистоту, через твій егоїзм страждають і гинуть близькі тобі люди? Для вас саме це повинно б бути важче, коли ви такі альтруїсти. Кажу ще раз: друкарню я все одно так чи сяк знайду. Я заморю вас, доведу до самогубства, доведу до справжнього зрадництва слабших із вас, а своєї жандармської чести не дам на наругу. У кожного своя честь, дорога моя. Так чи не розумніше, не альтруїстичніше прийняти на себе невеличкий, майже зовсім невинний гріх і тим позбавити своїх од страждання, хвороб, смерти й великих гріхів? Ну, скажіть сами?

Марія. І ви всіх нас випустите? Всіх?

Сталинський. Усіх до одного.

Марія. Зараз же? Завтра?

Сталинський. Ну, завтра може й ні, але днів через три ви всі будете на волі.

Марія. А про друкарню зараз вам сказати?

Сталинський. О, ні! Можете після того, як випущу.

Марія. Але це значить, що треба видати ту людину, в якій зараз стоїть друкарня.

Сталинський. Навіщо? Можете закопати друкарню денебудь у полі й тільки сказати мені, де її шукати. Зрозумійте ви, що мені тільки друкарня ваша потрібна. І через те вам не треба навіть товаришам своїм казати щонебудь про це. Хай закопають, а ви мене сповістите, й більш нічого.

Марія. А потім ви знов усіх нас заберете?

Сталинський. Ну, знаєте!.. Все ж таки в нас є своя честь і совість.

Марія. А в чому гарантія? Ніякої чести й совісти я досі в вас не бачила. Чим ви можете поручитись, що так не буде?

Сталинський. Нічим, розуміється. Тільки логікою. Для чого я вас буду арештовувати. Щоб ви знов мовчали, а я скандалився перед начальством. Ви ж зрозумійте, що я в цій друкарні маю собі пристойний вихід. Навіщо ж я знов зачіпатимусь з цею нещасливою для мене справою. Крім того я вам даю слово офіцера...

Марія посміхається. О, це найпевніша гарантія.

Сталинський. Але ж я вірю, що ви дотримаєте свого слова.

Марія. Ну, ви маєте трошки більше гарантії. Як я не дотримаю, ви мене можете арештувати, пороти, з'валтувати, на каторгу послати, що схочете. А я що можу вам зробити?

Сталинський. Ви мене можете вбити. Та не

в тому річ. А чим ви ризикуєте? Оддасте друкарню, зате всі погуляєте на волі. Як не віритимете мені, то зможете ж усі повтікати.

Марія. А як саме випустите нас? Чистими, без діла, на всі чотири сторони?

Сталинський. Ні, попереджаю: візьму під догляд поліції. Без цього мені не дозволять випустити вас. Але це ж пуста формальність, як сами знаєте.

Марія думає. І більше нічого від мене не вимагаєте?

Сталинський. Абсолютно нічого!

Марія думає, мучиться, встає, сідає. Рішуче, суворо. Ну, що ж, нехай і так. Я згоджуюсь. Побачимо. Значить, через три дні ви нас випустите?

Сталинський. Так-так. Не пізніше як через три дні. Мені ж треба деякі формальності, ви розумієте?

Марія. Добре. Тепер я можу йти?

Сталинський. Так. Можете. Дзвонить. Чекайте. А як саме ви мені дасте знати про друкарню. Може, напишете два слова: там то й там то. Просто місце схованки й більш нічого. Підпису не треба ніякого, я вже знатиму. Ну якунебудь одну літеру вниз, замість підпису, щоб я все таки знав, що це від вас. Ну, скажемо „А“. Добре?

Марія думає. Можна й не своєю рукою, а на машинці, наприклад?

Сталинський. О, як хочете, як хочете.

Марія. Добре. Я напишу.

Сталинський до вахмістра в дверях. Проведи їх. І всіх можна відправлять назад. До Марії. Всього доброго.

Марія ледве хитає головою й поспішно виходить. За нею вахмістр.

Сталинський й задоволено посміхається, потира руки. Йде до шафи й випускає Ніздрю Ну, давайте, давайте. Точно записано?

Ніздря улесливо. Так точно, Василь Павлович! Сміється. А попалась пташка. Довго пурхала, а таки лапку встромила. Ну, ви ж, Василь Павлович, хоч кого можете обплутать. І дав вам бог!

Сталинський самовдоволено посміхаючись, ховає в кишеню запис. Так, сьогодні нам, Ніздря, повезло. Пташечка попалась. Хе-хе-хе. Ну, занятій більше не буде. Можна погулять. Весело посміхаючись, виходить.

Ніздря. Да, поработали, можна сказати, з успіхом совершенно упольнє. Коли Сталинський виходять, з ненавистю грозить йому кулаком, про себе. У-у, Каїн!!

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кімната Марії. Троє дверей: у передпокій, у їдальню, в інші кімнати. Обстановка зі смаком. Телефон.

Марія сама. Сидить за столом, обхопивши голову руками і хмарно задумавшись. Безсило кладе голову на стіл якийсь час сидить так. Раптом схоплюється, прислухається до сусідньої кімнати, звідки чути гомін голосів, підходить обережно до дверей у ту кімнату, слухає якийсь мент, потім щільніше причиняє двері і швидко йде до телефону. Бере рурку й говорить. 75—56. Будь ласка: 75—56. Так. Дякую. Слуха. Василь Павлович дома? Нема? А коли буде? Ага. Так. Добре. Дякую. Кладе рурку на апарат, підозріло озирається, прислухається до сусідньої кімнати. Стук у двері. Поспішно сідає за стіл. Голосно. Ввійдіть.

Ангелок входячи. Ну, той, товаришко Маріє, ви не маєте права. Таке важне питання, не можна ж... Це ж, той... Взагалі, коли так...

Марія сидить, приклавши руку до голови, слабким голосом. Товаришу, я ж вам сказала.. що я хвора. Не можу я. Невже без мене не можна сьогодні?

Ангелок. Не можна. Це дуже важне питання. Ми повинні серйозно обміркувати. В нас безперечно є провокатор. І коли кожний, як ви, то що ж буде?.. Це не той...

Марія різко. Я не можу, я ж вам сказала. Мені голова болить!

Ангелок. Ми вам той, ми аспіріну...

Марія. Ах ти боже мій! Ідіть собі. Я не піду

Ангелок обурено знижує плечима й виходить. Ну, як так, то... що ж.

Марія сама. Схоплюється й бігає по хаті. Потім іде до дверей і підслухає. Одбігає.

С т у к.

Марія. Увійдіть.

Ніна з серйозним, понурим лицем і з потупленими очима. Можна до тебе?

Марія звичайним тоном. Можна, можна. Ти чого така... поважна?.. Що сталося? Та сідай.

Ніна уникаючи її погляду, не сідаючи. Я на хвилинку. Зараз піду.

Марія. Та що таке? Що з тобою? Та присядь же.

Ніна не сідає, хвилюється, потім із усилям. Ти не можеш виїхати від нас.

Марія. Оце маєш! Чого так?

Ніна. Ти сама знаєш.

Марія тривожно зиркає на неї, роблено весело. Абсолютно, Муфтонько, нічого не знаю.

Ніна понуро, уперто-суворо. Ні, знаєш.

Марія ще неспокійніше поглядає на неї. Та в чому річ? Що за таємності.

Ніна раптом дивиться на неї. А чого ж ти так зблідла?

Марія сердито. Що ти вигадуєш дурниці. Різко. В чому річ, кажи швидше.

Ніна потупившись. Нехай тобі твоя совість скаже.

Марія. При чому тут моя совість? Що за комедія така? Кажи, що таке? Що має сказати моя совість?

Ніна сідає й раптом починає гірко плакати.

Марія. Ах ти господи! Ну, що таке? Кажи, коли що знаєш! Ну, годі, кажи ж уже нарешті.

Ніна. Я... знаю все.

Марія по павзі, глухо. Що ж ти знаєш?

Ніна тихо плаче.

Марія злісно шарпа її за плече. Ну, кажи одверто! Годі ревти! Ну?

Ніна. Я читала твого листа.

Марія. Якого листа?

Ніна. Що Іван тобі дав.

Марія з непорозумінням. Іван? Коли?

Ніна. Сьогодні.

Марія. Я ніякого листа не одержувала. Що ж в йому було?

Ніна. Ти сама знаєш.

Марія. Та кажу ж тобі, що не мала ніякого листа. Ну, що він писав?

Ніна. Що любить тебе.

Марія. Ну... І це все?

Ніна. А що ж тобі ще?

Марія раптом піднято, з полегшенням, бурхливо сміється, обійма Ніну. Ах ти Муфтонька моя! Ах ти квіточко моя! Ах ти... О, господи!

Ніна незрозуміло дивиться не неї.

Марія. Так Іван мене любить? Іван сміє мене любить? Ах, поганець. Ах, зрадник. Ах, ви ж мої безмежно хороші!

Ніна ображається. Розуміється, ти можеш собі сміятись...

Марія. Та як же мені не сміятись, Муфтонько ти моя прекрасна? Як же мені не сміятись, подумай ти сама: твій Іван мене любить! Твій божественний, ідеальний, чудовий, розпрекрасний Іван. Га? Та хто б не сміявся з радости, коли б його полюбив Іван? Та так таки просто написав, що мене любить, та й годі?

Ніна ображено мовчить.

Марія. От анафема. Скажіть, який хитрий: написав написав, а листа не послав. І мені ні сло-

вечка не сказав. І сьогодні за цілий день хоч би ж натякнув. Може, Муфто, ти помилилась? Га? Може, то тобі той лист написаний?

Ніна. Ти все неправду кажеш.

Марія. Ану, давай покличемо зараз Івана. Хочеш?

Ніна. Так ти листа не мала?

Марія. Ні, не мала. Та й не матиму. Бо це ти все вигадала. Бо не міг мені Іван ні сіло, ні пало писати любовні листи. Оце ще маєте собі.

Ніна. Так я ж своїми очима читала того листа!

Марія. Ну, і що ж там було написано?

Ніна. Що він... Що він мусить тобі писати... що далі він не може мовчати... Мовчить.

Марія. Ну?

Ніна. Щоб ти не ображалась на нього...

Марія. Ну?

Ніна. Ну, а більш я не встигла прочитать...

Марія. Ах, шкода, Ах, та й шкода ж. Може б далі вчитала, що він мене дуже любить.

Ніна. Далі, мабуть, це й було.

Марія. Мабуть, ти трошки дурненька, моя дитиночко. Знаєш ти це? Ти так закохана у свого Івана, що починаєш уже виробляти дурниці. Фе, сором! Така велика дівчинка, а така дурненька!

Ніна посміхається. Еге ж! А чого ж ти так злякалася?

Марія. Як ти прийдеш до мене ще раз з таким страшенно серйозним обличчям, я знов злякаюсь. Обіцяю тобі. От побачиш.

Стук з передпокою.

Марія. Ввійдіть. Ну, заспокоїлася трошки? Ти? Га? Обнімає її.

Входить Середчук.

Середчук низько вклоняється, трохи п'яненський. Я дуже звиняюсь. Я на маленьку минуточку... Добрий вечір.

Марія. Доброго здоров'ячка. Вітається.

Ніна. Драстуйте. Ну, як Михась? Ви були в нього? Дали побачення?

Середчук. Дали, дали. Сьогодні вже бачились. Бачились, як же. Нічого, просив кланяться вам. До Марії. А вам особливо казав поклонитися. Так і сказав на послед: „А Марії Антоновні особливо поклонитися“.

Марія примушено посміхаючись. Чого ж так?

Середчук хитро. Та так уже...

Ніна. Ну, як же він? Скучає дуже?

Середчук. Та як же не скучать. Тюрма, понятное діло. Ну, просив книжок йому. Ви мені звиніть, я сьогодні трошки, знаєте... випив, хе-хе-хе. Не пив уже п'ятнадцять лёт: як жона померла, так запив, та от тепер. Що ж мені тепер? Все одно пропадять.

Ніна. Ну, чого ж пропадять.

Середчук. Ну, так как же. Був один син і того якийсь падлец, звиніть за вираженіє, запакував у тюрму. Таємно, гнівно, пошепки до Марії. Просив сказати вам, що неодменно єсть предатель серед вас. Його предали неодменно. І просив вам особливо це сказати.

Марія. Що ж, у нього єсть якінебудь данні, що серед нас є предатель?

Середчук. Єсть, єсть. Він докопається.

Ніна підходить до дверей, прислухається. Уже здається перерва? Весело виходить.

Марія. А які саме данні, не казав?

Середчук. Не казав. Не можна було, тут же сидить сторожа. Дожився на старості літ, що з родним сином при салдатах бачиться треба, за рішотками. Витирає сльози.

Марія. Нічого, його швидко випустять.

Середчук. То ж є серед вас страшні люди!

Свого, свого взять і предать ворогам. Та такого... Раптом схоплюється, з ненавистю, трясучись. Та такого... такого нада по куску різать, нада його... пошматувать, сукиного сина. Це ж Юда христопродавець, будь він проклят у всіх ділах своїх. Зразу лякається, тихо. Звиніть мені, пожалуста. Ну, не можу ж я, не можу ніяк. Сидів оце у трактирі, балакав з знакомими, та як згадав, що він там оце за рішоткою, у камері, сам, а той, що предав його, гуляє собі, сміється, як згадав, то так мене за серце взяло, що давай кричать на весь трактир. Бутилки побив, графінчик... Йй-богу, повірите? І сам не знаю, що на мене таке найшло, нікада такого не бувало...

Марія хмарно. Хіба йому так погано там?

Середчук. А чим гарно? Подумать собі: тюрма. І ще дуже просив переказати, щоб ви на свідання до його прийшли, щоб якнебудь виклопотали свідання і прийшли. Дуже він за вами скучає. Любить вас дуже. „Марія Антоновна“, каже „необикновенна женщина, така“, каже, „тату. замічательна, добра, чесна“... Ну, словом... ви вже звиніть мене, може, якщо не так... улюбився він у вас. Ви вже не сердьтесь, що...

Марія силувано посміхаючись. Ні, нічого. Що ж тут?

Середчук. І просив, щоб ви особливо береглися того предателя. І щоб товариші шукали його неодмінно. Він єсть серед вас. Серед вас, щоб шукали пильно.

Марія підводячись. Скажіть, що знайдемо. Чуєте? Так і скажіть, що я сказала, що предатель швидко знайдеться. Що вже от-от підходить той час. Чуєте? Ну, а тепер, вибачте мені, я мушу вас покинуть, мені треба... Простяга руку.

Середчук потискуючи руку. Нічого, нічого, я

вже піду. Я зайшов, щоб переказать, дуже просив... До свідання. Так я йому так і скажу, що предателя ви найдете...

Марія. Так і скажіть... Прощайте.

Середчук. До свідання. Уклоняється й виходить. На порозі згадує й пошепки. Забувся, звиніть. Ще просив на пам'ять йому карточку вашу.

Марія різко. Добре. Передам.

Середчук винувато, злякано дивиться на неї, постукається до дверей. Звиніть пожалуста... Тихенько виходить.

Марія хапа себе за голову, наче хоче з люттю роздушити її. Тихо з мукою. О, боже!

В сусідній хаті чути веселий хоровий спів, потім голосний сміх, знову спів. Входить Олена Карпівна, в капелюсі, в пальті, з маленькою валізкою в руці, з парасолем. За нею

Ніна.

Ол. Карп. До Ніни. Ти можеш, ти можеш, скільки хочеш, слухати ці мерзоти в своєму домі. А мене увільни від цього.

Ніна. Але ж тіточко, це для конспірації. Вони не справді співають, а...

Марія. В чому річ?

Ніна. Тіточка образилась, що товариші співають. Сьогодні страсний четвер.

Марія. Ах, гріх.

Ол. Карп. Так, поважана пані, гріх. Вам смішно? О, я знаю, що для вас гріха немає ні в чому. Я знаю.

Марія піднято з болем сміючись. Ні, не смішно, а... не це гріх, Олено Карпівно. Ні, Олено Карпівно, гріх є, тільки не це, дорога моя. Раптом. Сказати вам, де є справжній, найстрашніший гріх? Сказати? Показує на кімнату. Знаєте, для чого вони там засідають і співають? Щоб одкрити отой гріх. Щоб піймати справжнього, страшного грішника. Страш-

ного мерзотника, від якого сіркою дхне. Який сам собі нігтями серце роздирає. Серйозно, серйозно, Олено Карпівно. А ви невинний їхній спів за гріх маєте. Ах, Олено Карпівно, якби на світі всі були такі грішники, як ви та оті, що співають у страшний четвер!

Ол. Карп. гордо, холодно. Я прийшла сюди не для дебат із вами. З такими людьми я не сперечаюсь. Таке моє правило. Я прийшла взяти у вас мою книжку. „Житіє Марії Єгипетської“. Будь ласка.

Марія. А знаєте що, Олено Карпівно. Давайте поїдемо завтра в монастир. Га? Їй-богу. Я хочу з вами. Даю слово, я не жартую. Ну, вірите ви мені? Поїдемо, мені страшенно хочеться. Ну, голубонько.

Ол. Карп. На жаль, шановна пані, я виїжджаю з цього міста й не можу виконати вашого хорошого бажання, коли воно є щире. Прошу дати мені мою книжку.

Ніна Ну, тіточко, вони ж не навмисне. Вони для того, щоб не знали, що тут засідання, щоб думали, що гості.

Ол. Карп. В такі дні й засідання робити негарно. Негарно. Можете сміятись, як ті там, а я говорю вам, що негарно...

Марія. Ну, покиньте, Олено Карпівно. Давайте поїдемо. Роздягайтесь. Не треба. Запевняю вас, це все не гріх, це невинність, це... Ніно, бери парасоль, давайте сюди валізочку. І нехай вони співають, дорога Олена Карпівно, нехай собі. І нехай собі судять під цей спів справжнього грішника.

Ол. Карп. Почекайте, почекайте. Хоче вирвать парасоль і валізку з рук Ніни й Марії.

Ніна сміючись, тікає. Ні-ні-ні, не дам. Ви арештовані. Урра!

Ол. Карп. Ніно! Ніно! Строго. Ніно, кому я кажу? Ну, знаєте, я не сподівалась. Ніно, віддай!

Ніна. Не дам. Тікає з хати.

Ол. Карп. за нею. Ніно, я буду сердитись. Виходить.

На зустріч, співаючи, входять Ангелок і Іван. Іван стає рівно, як салдат перед офіцером, перед Оленою Карпівною.

Олена Карпівна з гордовитим холодним виглядом проходить повз нього.

Іван посміхаючись. От буде сьогодні катавасія.

Ангелок. Ну, це той... Не важно. До Марії. Ми до вас.

Марія. Слухаю. Ну, що, вирішили щонебудь?

Ангелок. „Вирішили“. Коли всі так взагалі, то хіба можна? Ми рішуче настоюємо, щоб ви... Рішуче. Бо що ж це...

Іван. Так, Маріє, вам би також слід взяти участь...

Ангелок. Розуміється. Що тут? Я кажу, що провокатор тут. О! Без свого, розумієте, свого провокатора тут не було. О! Перше: друкарня. Через що? Ага? Потім, той, як його, ну--та Василь, по-потім Михась... і взагалі. Неодмінно провокація.

Іван з натиском, дивлячись на нього помалу. Так, провокація, ви маєте рацію?

Ангелок. Я навіть... От підождіть, нехай я справу з новою друкарнею, тоді... В мене є дещо... Заклопотано шукає по кишнях, виймає купу папірців, листів, довбається в них, вони падають на землю, він підніма, знов губить. Я маю дещо... Тут є деякі данні. А, чорт... Тут безперечно...

Марія сміючись. Ой, та невже, навіть данні маєте? Молодчина Ангелок.

Ангелок. Безперечно, тут справа досить той... Де ж це я?.. Чорт. Я, мабуть, там забув... Щось про себе заклопотано бурмочучи, виходить, розпихаючи по дорозі папірці по кишнях.

Марія сміючись. Страшаний комік. Провокатори в нього стають уже манією.

Іван А мені здається, не тільки комік, трошки більше. Мені ця манія видається перебільшеною, і... підозрілою.

Марія. Ого! Чим саме?

Іван. Тим, що звичайно провокатори теж люблять одвертати від себе увагу перенесенням цієї уваги на когонебудь іншого.

Марія злякано. Ну, що ви! Ради бога! Ще тільки цього не доставало.

Іван хмуро. Мені його поведінка здається дуже підозрілою. Сантументи ми лишім. Серед нас, це правда, мусить бути провокатор. Це факт. Але хто? Ну, переберіть усіх інших. Не я ж? І не ви? І не Семенко. А коли дійде до Ангелка, то неодмінно спинитесь.

Марія. Ні-ні! Бог з вами. Чого ради? Він чудний, розхристаний, але щоб був здатний на таке... Ні-ні, я абсолютно не вірю!

Іван. Ну, це ми скоро вияснимо. Раптом іншим, жагучим тоном. О, нехай тоді бережеться той... гад!

Марія. Ну, а щоб ви зробили, якби дізнались? Криво посміхається.

Іван здивовано. Як то що? Знищить поганця моментально!

Марія. І невже ви могли б убити?

Іван. А як же інакше?

Марія. Ну, а якби раптом виявилось, що це хтось із ваших близьких. Га? От цікаво, як би ви тоді реагували?

Іван здивовано. Я гадаю, так само.

Марія. От який ви герой. Ну, а коли б, припустім, вияснилось, що чоловік зробив те не ради своїх егоїстичних інтересів, а ради спасіння другої людини? Ну, от уявімо собі, що той самий

Ангелок продав нас ради того, щоб урятувати од смерти матір або дружину?

Іван спалахнувши. Чорт забирай. Та яке ж він мав право жертвувати ради своєї близької людини громадою й нами! Добра мені справа.

Марія. Ну, коли б ради вас це було зроблено, то ви все ж таки, мабуть, трошки інакше поставились би до цього. Якби, наприклад, Ніна взяла та й...

Іван. Ну, знаєте, не будемо говорити про те, що неможливе.

Марія. Ні, мені все ж таки цікаво познайомитись з вашою психологією. От, уявіть собі. Що б ви тоді? Га?

Іван. Гм. Невже ви гадаєте, що як ради другого, то це погано, а ради мене, то інакше?

Марія. І ви б убили Ніну? Бідну Муфту?

Іван. Власне, чого ви хочете? Чого ради така оборона цих... поганців?..

Марія раптом сміється. Не розумієте? А може я закохана в провокатора й хочу якнебудь виправдати його. Га?

Іван. Хіба що так.

Марія. Може він за для мене став провокатором? Га? А я, як грішна негеройська людина, не така, як ви, не можу, ну, не можу вбити його й хочу якось виправдати хоч перед собою. Нехай судять його другі, нехай усе, що хочете, а мені треба перед собою мати його чистим. Га?

Іван. Та буває всяко, розуміється.

Марія. А ви ж уявіть собі, що той чоловік мусить переживати. От ви тільки уявіть. Стати провокатором, зрадником. Га? Хіба не жах? От ви подумайте тільки це про себе. От уявіть, що ви, саме ви, раптом—провокатор, зрадник, що ви сидите отут, балакаєте зі мною, а сами собі

знаєте, що ви є зрадник, що вас ловлять ваші товариші, що вас мають убити, розшматувать. Ви можете собі уявити таку страшну ситуацію?

Іван. Ні, не можу.

Марія. Ні, подождіть. „Не можу“. Ви зараз же страшно чесноітно відповідаєте. Але ви можете собі уявити, що ви когонебудь любите? Можете?

Іван. То що ж з того?

Марія. І можете собі уявити, що ви ради тої людини зробили маленьку, ну, зовсім маленьку, майже невинну зраду. Ну, це ж навіть з вами могло б бути, їй-богу, могло б. Правда? Правда ж?

Іван. Вам, здається, дуже хочеться, щоб це могло бути. Ну, припустім.

Марія. Припускаєте? Добре! От ви зробили. Так. Зовсім невинно. Але це все ж таки зрада. І от це саме й губить вас. Ви ж не можете сказати про нього вашим товаришам. Правда? Хто вам повірить, що маленька? А може й велика. Ви мусите мовчати. Мусите... Ну, от. А в цьому і є загибель для вас. Жандарми цього тільки й хотіли, щоб ви мусіли мовчати, щоб піймати вас цим мовчанням і тримати в руках. Розумієте? І от, щоб вони вас не видали вашим товаришам, ви мусите видавать їм своїх товаришів. Але чекайте, чекайте, це не все. Коли б тільки це, ви б махнули на себе рукою—і чорт його бери. Але ж вас піймано не тільки на цьому, а на тій самій любові. Коли ви не будете видавати, то ту ж вашу кохану людину знов будуть мучити. Для чого ж ви тоді зробили перше злочинство? Правда? Треба вже далі йти. І от так потроху, помалу ви стаєте зрадником. Ні, ви уявляєте собі цю страшну річ? От ви, Іван Чоботар, поважаний усіма, чесний старий товариш, ви потихеньку ходите до жан-

дармів, до ворогів своїх і по одному видаєте своїх товаришів. Га? А ті товариші поводяться одверто, щиро. А ви, ви собі сидите з ними і знаєте, кожної хвилини знаєте, що ви той, якого всі шукають, якого ненавидять, од якого з жахом і огидою одсахнуться всі, коли дізнаються. Розумієте? Уявляєте собі свої почування? Правда, досить інтересні?

І в а н ^{пильно дивлячись на неї.} Гм. Досить інтересні. Ну, далі.

Марія. Ах, слухайте. Невже ви не можете хоч хвилину побути простою людиною? Невже ви не можете мати хоч трошки уяви? Невже ви не відчуваєте, що... „Далі“? А далі ви починаєте страшно брехать. А далі ви починаєте, плювати на себе. Ви лежите вночі й думаєте, думаєте. І бачите, як ви страшно самотні. Ах, яка ж страшна, чорна, безнадійна самотність. Ні одної близької людини у зрадника не може бути, ні товариша, ні друга. Ви ж подумайте: він навіть не може одкритись тій людині, ради якої сталося це. Яку він любить, за яку прийняв увесь цей же жах на себе. Він не може прийти до неї й пожалітись, хоч пожалітись їй. І яке смішне, правда, яке комічне становище? Ну, скажіть сами, невже не можна хоч пожаліти такого дурного, такого романтичного зрадника. Га?

І в а н. Гм. Справа стає серйозною. Рішуче, строго. Ви, очевидячки, щось знаєте?

Марія. Ну, розуміється. знаю. Я ж вам сказала, що закохана в такого дурня. Ви шукайте його біля мене, тут, тут. Даю слово, знайдете.

І в а н. Ні, серйозно?

Марія. Та цілком же серйозно. Але невже ви можете так само вбити такого зрадника, як і того, що ради своїх інтересів це робить? Га?

І в а н. Хто це такий?

Марія. Ой, як рішуче. От так і скажу вам.

Іван. Слухайте, Маріє, коли ви це серйозно, то мене дивує ваше відношення...

Марія пильно дивлячись на нього, по маленькій павзі. А ви як гадаєте? Серйозно, чи жартую?

Іван. Я гадаю, що щось серйозне ви знаєте.

Марія. І ви сподіваєтесь, що вам віддам цю людину, яка душу поклала за мене? Так, власне, душу поклала, продала її, заплувала, втокмачила в бруд, в гидоту, в розпусту. Щоб я її видала вам, тупим, жорстоким, сухим? Ви гадаєте, що я могла б це зробити? Могла б?

Іван. Коли для вас інтереси громади важніші, то могли б.

Марія. А ви могли б? Ви могли б? По щирості. Тільки, ради бога, подумайте серйозно, вдумайтесь, не спішіть. Могли б?

Іван думає. Міг би.

Марія. І могли б ту людину виставити на ганьбу, на посміховисько, на зневагу, на смерть. Могли б?

Іван по павзі. Міг би.

Марія сміється. Браво! Ви видержали блискуче іспит. Браво. Я вами задоволена. Ну, так дозвольте вам сказати, що ви дуже чесний, дуже громадський, благочестивий і таке інше чоловік, але... трошки не прозорливий. Ну, скажіть ви мені, ради бога, звідки ж я могла б узяти того провокатора? Га? Як ви могли серйозно повірити, що я закохана в якогось дурного, романтичного зрадника. Га? Ех, смішна ви велика людина.

Іван. Гм. Ви так правдоподібно говорили, так хвилювались...

Марія. „Гм“. Але ж я давно відома брехлива людина. Я можу вам заграти кого хочете, й ви подумаете, що щиро. Навіть можу представити закохану в вас. І ви хіба повірите? Повірите?

Іван. Гм! Невже ви жартували тільки?

Марія. Ні, серйозно балакала.

Іван. Ні, скажіть серйозно. Дайте слово, що жартували.

Марія. Оце мені подобається. Я кажу, що балакала серйозно, а він вимагає чесного слова, що жартувала.

Іван. З вами таки трудно серйозно балакати.

Марія гірко, з посмішкою. Ого! Підождіть, колись побачите, як ще можна серйозно балакати зі мною. Аж здивуєтесь. Ого!

Іван з усиллям. А я таки хочу побалакати з вами серйозно про деякі речі.

Марія. Хіба? То ж то й я помічаю, що ви все на мене так пильно поглядаєте. Наче прицілюєтесь, з якого боку краще вхопить.

Іван. Ухопить?

Марія сміється. О, вже образився. Хіба ж такий добродійний, святий та божий чоловік може „хапати“ своїх добрих приятелів. Та я ж не провокатор, правда? Ну, годі. Давайте, справді, балакати серйозно, поважно, як колись ми балакали. Пам'ятаєте, як ми колись, ще до нашого арешту, часом уміли розмовляти між собою. Так тепло, тихо, затишно. Ох, як же то страшно-страшно давно було. З вибухом муки. Боже мій, як то давно було! І ніколи, ніколи ж не вернеться. Ні за що, ніякими силами не вернути того.

Іван хвилюючись. Але хто ж, власне, винен? Ви сами змінили відношення до мене. Я саме про це й хотів поговорити з вами, нарешті. Після тюрми ви так змінилися до мене, що... я просто не знаю, як і тримати себе з вами. Якось через щось ворожість, холодність, уникання мене, наче я... наче ви мене підозріваєте мало не в провокаторстві. Серйозно, я вже й це думав. Я кілька раз починав

писати вам листи, але в листі не скажу усього як треба. А сказати я вже мушу. Мушу! І ви повинні сами знати, що я не можу так... Особливо мусите знати після того, що сталося тоді на допиті в охоранці. Ви мусите знати, що я... що те на мене повинно було вплинути в певний бік. Я не знаю, для чого ви тоді зробили, але я маю підстави гадати, що це було зроблено не жартуючи. Я багато думав і потім у тюрмі, і вийшовши на волю. І ніяк не міг зрозуміти вашої поведінки.

Марія. Раптом. Здається, там уже перерва? Треба, мабуть, нам іти в їдальню.

Іван. Ви знов уникаєте вияснення.

Марія. Не уникаю, а... чи є що вияснити?

Іван. Ви думаєте, що нема? З натиском. Ви думаєте, що нема?

Марія. Не знаю. Мені так здається.

Іван. Ні, ви повинні знать: є що вияснити, чи нема? Кажіть

Марія вагаючись, блідо посміхаючись. Що за чудний тон у вас?

Іван хапаючи її за руку. Маріє. Ви така хороша, така прекрасна, навіщо ви хочете здаватись...

Марія різко вириваючи руку. Ну, лишіть. Нам нема про що балакати з вами. Все вже вияснене. Все

Іван. Коли??

Марія. Ну, годі. Ідіть на засідання.

Іван. Гм. Значить, так?.. Ходить по кімнаті, схвилювано-хмуро свище, зупиняється біля Марії, понуро питає. Що ж мала значити ваша поведінка там, на допиті? Маю я право хоч спитати про це?

Марія. Нічого не значила. Просто жаль вас стало. Та й годі.

Іван. Так? Я інакше зрозумів. Ну, що ж, вибачайте. Уклоняється й виходить.

Марія робить рух, ніби хоче спинити його, крикнути щось, але не робить того. Якийсь час стоїть непорушно. Потім бачить на столі забутий Іваном маленький блокнот, швидко бере його в руки й жагуче притуляє до уст.

Стук у двері.

Марія хапливо ховає блокнот за блузку на груди. Ввійдіть.

Іван входячи, шукає очима, хмуро. Вибачайте, що турбую. Я не лишив тут свого блокнота?

Марія починає теж шукати. Ні, я не бачила. А ви з ним прийшли?

Іван. Не пам'ятаю. Пригадується, що десь поклав його на столі. Раптом. Ну, значить хтось узяв його навмисне. Поруч зі мною був увесь час Ангелок.

Марія. І ви думаєте?...

Іван. Я не думаю, я певен. Рішуче виходить. Марія якийсь час стоїть так само, потім швидко витяга блокнот і злісно шпурляє його на підлогу. Сідає за стіл і в одчаю кладе голову на стіл.

Входить без стуку Сталинський. Він у штатському, одягнений елегантно, без бороди, без вусів, волосся пофарбоване на чорний колір, на носі пенсне.

Сталинський з перебільшеною ввічливістю вклоняється і трошки насмішкувато каже. Добрий вечір, дорога Маріє Антонівно.

Марія швидко підвівшись, вражено, обурено. Ви?!

Сталинський спокійно, гумористично. Я.

Марія. Ви сміли явитися сюди?

Сталинський. А от, як бачите.

Марія. Ви хочете, щоб вас тут пізнали?

Сталинський. Ну, бійтесь бога, хто ж мене може пізнати? Мене сам наш генерал не впізнав. Ні, про це ви, хороша моя, не турбуйтеся.

Марія. Але сюди може ввійти хтонебудь, хто був на допиті у вас і по голосу пізнає.

Сталинський. Голубонько, повірте ви старому, досвідченому жандармові й не хвилюйтесь

даремно. А як і впізнає, то що ж тут такого? Га? Сміється.

Марія. Що вам треба тут?

Сталинський. О, це інша річ. Присуває собі фотель, помалу сідає й рукою запрошує Марію сісти. Сідайте, будь ласка.

Марія не рухається.

Сталинський озирається по хаті. А в вас у хатці не погано. Мені вже давненько хотілося прийти до вас у гості. О, не по службі, не в справі, а так по-приятельськи. Ми ж з вами—приятелі, правда? Посміхається. Та сядьте, чого ви стоїте? Хе-хе-хе. Ви так само мовчите, як колись на допиті. Але, здається, ви вже сами могли переконатись, що з мовчання нічого доброго не виходить.

Марія. Що вам треба тут?

Сталинський. Боже мій! Я ж вам уже сказав, що прийшов у гості. А гостеві чого треба: ввічливості, трошки уваги, приємної посмішки, чашечки чаю. Я за вами скучив. Їй-богу. Цілий тиждень не бачились. Чого ви до нас не завітали цього тижня? Га?

Марія. Не мала чого.

Сталинський. Невже? Ну, а хоч би так, побачитись, посидіти. Отже я скучив і прийшов. Та ще знаєте, з чим оце прийшов? Ні за що не вгадаєте. Узяв я, розумієте, відпустку собі, та аж на два місяці. Хочу трошки відпочити. Та оце думаю, знаєте, поїхати десь у Крим, на сонечко. Але не сам, не сам. А маю думку, знаєте, запропонувати вам поїхати зі мною. Га? Як ви до цього? Посміхається.

Марія. Більше не маєте нічого сказати?

Сталинський добродушно. Ні, маю. Ми матимемо там собі гарну вільку, казенну яхту, ну й автомобільчик.

Марія посміхаючись. Цікаво, до чого може дійти нахабство самовдоволеного жандарма. Ну, що там іще буде?

Сталинський тим самим тоном. Там буде гарна музика, квітки, вбрання, знаменитий кухар, вино і... і моя любов, розуміється.

Марія пильно, довго дивиться на нього. Ви все ж таки розумієте, що ви патякаєте? Ви п'яні?

Сталинський. А, що ви, що ви. Ото, їй-богу, —п'яний! Бог з вами, як би ж я посмів п'яним явитися сюди? Хоча... може трошки й п'яний. Маєте рацію, маєте. Але не від алькоголю, не від алькоголю, від чогось іншого. Зовсім іншого. Так як? Га? Їдемо? Чого ви так пильно дивитесь? Думаєте, жартую? Їй-богу, ні. Я маю найсерйозніший намір разом з вами поїхати в Крим. Давненько вже мрію, та все не було часу. Серйозно, серйозно, Маріє Антонівно. І після завтра, знаєте, треба їхати, після завтра. Отже, будь ласка, голубонько, ви вже не задержуйте. Про туалети там і всякі такі штуки не турбуйтеся,—ми це в Севастополі або в Ялті чудесно все справимо.

Марія. Іншими словами, ви хочете, щоб я зараз взяла револьвер і пустила вам у вашу нахабну пику кулю? Так?

Сталинський сміється. Оце маєте. Абсолютно, а ні на крихту не маю такого бажання. Та й за що? Хіба я вам пропоную щонебудь неприємне? Навпаки, пропоную найвищу насолоду: любити чоловіка, якого ненавидиш. Серйозно, серйозно, дорога моя,—це найвища насолода. Вам ніколи не доводилось так любити? А ото ж бо то й є. Любовників у вас, розуміється, було доволі, але такого, я певен, ніколи. От ви подумайте: вам хочеться схопити мене за горло, задушить, загризти, а ви в той же час, обнімаєте мене, цілуєте. Га?

Запевняю вас, це оригінально, пікантно. Більше того: це гостро, це... не маю слова, щоб висловити як слід. У цьому є щось сатанинське, як казала одна революціонерка, яка мене так само любила. Їй-богу, Маріє Антонівно, не жартую. Вам на перший погляд це здається може диким, неможливим жартом, але потім ви сами побачите, як перед таким коханням збліднуть всі ваші найжагучіші попередні кохання. Ну, а що до револьверів, куль і тому подібного, то не будемо, знаєте, краще говорити. Бог з ними,—ми обоє занадто серйозні люди для таких іграшок. Так от, дорога моя, після завтра ввечері попрошу вас бути у мене не пізніше десятої години. Поїзд одходить рівно в одинадцятій.

Марія посміхаючись. Значить, все це цілком серйозно?

Сталинський. Серйозно, голубонько, серйозно.

Марія сідає, виймає з шухляди столу револьвера й рішуче наводить його на Сталинського. Серйозно?

Сталинський з докором і сумом. Ну, от бачите, от бачите. Ах-ах, як це неприємно: така серйозна поважна жінчина і таки не вдержалась, таки револьвер...

Марія. Забирайтесь звідси моментально. Буду стріляти.

Сталинський. Ну, от. Ну, от. „Забирайтесь моментально“, „буду стріляти“, а потім ще сльози. Фе, як це вульгарно, шаблонно, я від вас цього не сподівався. Од кого-кого, а від вас, то вже ні.

Марія. Слухайте, ви: я теж не люблю жартувати. Коли кажу, що стрілятиму, то так воно й буде. На все є межі, через які навіть такому досвідченому жандармові, як ви, переступати не слід

Сталинський. Та які ж я тут межі переступив? Я вам пропоную таку насолоду, якої ви ще не мали, а ви мені за це револьвер. Де ж логіка? Але головне ж те, що не стрілятимете, це ж ясно. Тільки самим потім буде соромно й ніяково. Ну, підождіть, яка рація вам стріляти в мене? От розсудіть ви сами. Ну, от ви вбиваєте мене. Чудесно. А що далі? Невже ж ви думаєте, що я пішов сюди, не маючи на увазі, що, може, не вийду? Ні, я мав. І як тільки мене годину не буде, сюди вже прийде поліція, жандарми. Знайдуть мій труп і... Ну, що далі буде, то ви вже й сами можете собі уявити. Ну, припустім, що ви ще й себе за компанію уб'єте. Що ж ви думаєте, що всіх ваших все ж таки не заберуть? Заберуть, дорога моя, всіх заберуть. І вже, вибачайте, галантності вони тоді од наших нехай не сподіваються. Ну, а через що саме ви мене вбили, то це стане відомо й вашим, і нашим. Цим ви не сховаєте, ким ви були для них. Ну, яка ж рація в револьвері? Його треба сховати в шухлядочку, де він і був собі. А то хтонебудь увійде й буде негарно: сидять двоє пристойних приємних людей і балакають з револьвером у руках.

Марія. Значить, ви гадаєте, що можете робить зі мною все, що вам забажається?

Сталинський. Ну, розуміється, дорога моя. Хіба ви цього не знали досі?

Павза.

Сталинський безпечно сміється. Ви—моя, зіронько, з голови до ніг, з душею, з серцем, з тілом, тепер і на віки. Розумієте, хороша моя? Ви навіть померти без моєї згоди не можете. О, недурно ж ви револьвера в столику тримаєте. Очевидячки, щоб застрілитись? Правда? А я от не дозволю застрілитись і не застрілитесь.

Марія посміхається.

Сталинський. Посміхаєтесь? А чого ж досі не застрілились? Не смерти ж ви боїтесь? Смерть,— що? Один момент сильного напруження волі. Страшніше щось друге. Страшне те, що після смерти буде. І не там, не там угорі, а тут, тут на землі, з отими, що там. Киває на сусідні хати. От як би було цілком байдуже, ну й тоді... але в тому то річ, що тоді, коли б було байдуже, то може й помирати не треба б було. Одно за одне, розумієте, зачіпається. Через те, що не байдуже, хочеться померти, але не можна померти. А не можна через те, що я не дозволю? Я ж, знаєте, не втерплю й розкажу вашим засмученим, здивованим родичам, чого саме ви померли. Неодмінно скажу, як же ж можна...

Марія. Що ж ви, власне, такого можете сказати, що мене там, навіть за домовиною злякати може?

Сталинський. Та вже щось знайду, знаєте, щось знайду.

Марія посміхається. Ви дуже банальний, пане. Ваша метода залякування не завжди годиться. Щоб добре злякати, треба й мати для того відповідні засоби.

Сталинський сміється. Ай, та й хитра ж ви. Підштрикуєте мене, щоб випитать, що я ще маю. Ну, та бог з вами, я хоч і розумію вас, але як чоловік гарячий, з амбіцією, чоловік нестриманий, я не можу вдержатись. Дістає з бокової кишені пакуночок, загорнутий у папір, розгортає, виймає фотографію, в цей час говорить із добродушною посмішкою. Мушу вам показати. Що ж, мушу. Бере фотографію і, не даючи до рук Марії, показує. От подивіться, будьте ласкавенькі. Бачите? Хто це такий? Га? Пізнаєте? Отце ви, моя хороша. О, ось це. Так. А ось це—полковник Сталин-

ський, себ то, ваш покірний слуга. Ви у мене в кабінеті. Пригадуєте собі? От і капелюшок той, що ви після тюрми купили. Ще й вуалька. Густа вуалька, щоб не впізнали, коли до мене йшли. Це тоді, як друкареньку мені видавали. Пам'ятаєте? Ні-ні, голубонько, дивіться здалеку, в руки не дам. А от друга. Це тоді, як видали Михася Середчука. Це трошки пізніше. І знов таки зо мною. Я приємно посміхаюсь до вас. Значить, ми собі любенько сидимо й розмовляємо. Ну, яких же доказів більше? Га? Чого ви сиділи зо мною? Чого революціонерка без арешту сама піде до жандарма й буде сидіти з ним у кабінеті? Та ще в такій інтимній позі, за столом із чаєм, пляшками: я сміюсь, а ви посміхаєтесь. Га?

Марія. Я не пила вашого чаю й вина. Ага, так от для чого вам тоді хотілось, щоб я сіла за той стіл?

Сталинський. Авжеж, авжеж! Щоб сфотографувати вас. Розуміється. Щоб ви вже не могли сказати, що вас залякували, тероризували. Тут, видно, вже цілком приятельські відносини: пляшки, чайок, посмішки, словом—любесеньке тет-а-тет.

Марія. Ох, який же ви мерзотник.

Сталинський сміється задоволено. Ого, дорога моя, ви ще підождіть хвалить. Ви ще подивіться на оці штучки... Виймає з пакунку папірці, здалеку показує. Пізнаєте? „Триста карбованців на рахунок гонорару одержала від Михайла Івановича Сокоринського“.

Марія. Ну, і що ж з того? Розписка Сокоринському, моєму патронові, в якого я служу секретаркою.

Сталинський. Та-ак. Гм. А Сокоринський є співробітник охоранки. Гроші ці я сам для вас видавав Сокоринському. Так і по книгах заведено: Гонорар „Гордій“ стількито. Ви ж у нас „Гордою“ про-

живаєтесь. Ну, значить, ви працювали у нас не тільки за страх, але й за гроші. І то ж факт. Ви брали гроші. Ну, який же дурень платив би вам по триста карбованців у місяць за те, що ви напишите два—три нікчемних листи в день. І я, признаюсь, думав, що ви сами давно догадались, що то за „гонорар“.

Марія. О, боже!..

Сталинський. Ну, що, моя ви, чи не моя? Га? І не тільки життя, але й ваша смерть у моїх руках. Правда?

Марія схоплює голову руками і спирається ліктями об стіл.

Сталинський встає й нахилиється до Марії, тихенько, влєсливо. А сказати у чому секрет моєї влади над вами? Га? Хочете?

Марія одводить руки й мовчки дивиться на нього.

Сталинський. Сказати? Ну, слухайте. Секрет у вас самих. Так-так, дорога моя, у вас самих. Не розумієте? Ну, поясню. Чого для вас ця історія така тяжка, а для мене чого байдужа й навіть навпаки. Того, думаєте, що ви порядна, а я мерзотник? Моральність тут не грає ніякої ролі. Того, хороша моя, що ви виступаєте проти своїх, а я виступаю проти ворогів. Ви продаєте своїх. От у чому вся штука. Розумієте? Це є найбільше злочинство серед людей. Навіть ми, жандарми, не можемо цього робити. І от чого вас це так мучить. Коли б ви видавали нас, своїх ворогів, то вам, справді, не було б ні тяжко, ні соромно. Правда ж? Ну от, а в цій муці вашій власній і є моя сила над вами. Як не стане тої муки, то не стане й моєї влади. Це ж ясно. От і уявіть собі, що вам це цілком байдуже, що ви переламали так свій світогляд, що ці люди перестали бути для вас своїми, і що зразу виходить: що я для вас моментально стаю нулем. Ну, що я вам тоді можу зробити? Арештую ваших? Арештуйте собі, мені

байдуже. Розкрию? Розривайте, мені не соромно, не тяжко. Розумієте? Вся моя влада [розвіється, як дим.

Марія з мукою. Що вам треба од мене? Кажіть уже швидше, що? Якої ще муки, глуму треба?

Сталинський. Ну, от. Ну, от. Знов нерозуміння. Я сам собі шкоджу, що відкриваю вам секрет своєї влади, а ви...

Марія посміхається.

Сталинський. А як же, не шкоджу? Що ж ви думаєте? Хіба мати повну владу над такою гарною, сильною, прекрасною жінчиною, як ви, не велика втіха? От я хочу поїхати з вами в Крим, давно вже хочу, давно вже мрію, як цілуватиму оці гнівні, зневажливі, повні огиди до мене уста. Що ж ви гадаєте, позбавитись цієї насолоди для мене не шкода. Хе!

Марія. Вам, значить, для чогось треба, щоб я ставилась до своїх байдуже? Ну, що ж далі?

Сталинський. І більш нічого. Абсолютно нічого. Далі буде тільки те, що не буде моєї влади над вами. От і все.

Марія втомлено, апатично, з посмішкою. Для чого ж вам це потрібно?

Сталинський. Хіба я вам кажу, що мені це потрібно? Навпаки, я хочу, щоб ви були моєю. Хе-хе-хе. Мені тільки з чисто психологічного боку це інтересно. Я знаю, що ви не зробите, а тільки, ну... тільки пробую свою силу над вами. От мені цікаво, настільки ви мене ненавидите: чи настільки, що навіть од своїх одмовитесь.

Марія. Гм. Вам, очевидно, мало того, що ви маєте. Вам треба всю душу до останнього затягти до себе?..

Сталинський сміється. А ви психолог. Вас трудно обхитрити.

Марія. Правда? Ніби ліниво підводиться. Ну, а я вас таки перехитрила. Зараз ви побачите, як я без ваших порад позбавлюсь вашої влади. З вибухом ненависти. О, ти зараз побачиш мою владу над тобою. Чуєш ти, проклятий?

Сталинський в захваті любуючись з неї. От-от-от. Яка чудова, пекуча ненависть. От в такому стані уявіть собі, хіба б ви не могли б гризти мене поцілунками. Навіть на „ти“, навіть на „ти“.

Марія. А, ти смієшся. Рішуче кидається до дверей.

Сталинський підводячись. Глядіть, щоб не каялись. Чуєте ви?

Марія зупиняється, злісно сміється. Ага, поганець. Ти поставив там своїх філерів. Ні, голубчику, коли вони сюди прийдуть, вони нас тут уже не застануть. Дякую, що попередив. Ми з тобою поїдемо вдвох „у Крим“. Чуєш? Ми вдвох поїдемо. Але поїдемо ж.

Сталинський. Майте на увазі, що у мене в кишені...

Марія не слухаючи, йде до дверей. О, я все маю на увазі. Все.

Стук у двері.

Марія. Ага, вони якраз сами йдуть. Увійдіть.

Сталинський. Маріє Антонівно, я вам раджу...

Входять Ніна й Ангелок, ведучи під руки Йвана, який невдоволено пручається.

Ніна. Ні-ні, не пустимо! Марусю! Дозволь тобі представити нашого Шерлока Гольмса... Він... Зупиняється, побачивши Сталинського. Ой, вибачай, ми не знали, що ти не сама. Хоче йти назад, тягнучи за собою Йвана.

Марія піднято, весело. О, нічого, нічого, Ми, навпаки, будемо вам раді. Я навіть хотіла сама вас покликати, щоб познайомити от з нашим спільним

приятелем. Будь ласка... Проводить рукою в бік Сталинського, на якого дивиться з сміхом. Ви не пізнаєте цього добродія?

Сталинський дуже привітно, ввічливо спішить на зустріч, уклоняється, потискує всім руки. Дуже радий, дуже приємно. Ми з Марією Антонівною старі приятелі. На фронті ще... Полковник Федосюк. Дуже приємно. Полковник Федосюк...

Іван. Ми наче десь бачилися з вами?

Сталинський. Дуже може бути, дуже може бути...

Марія злісно сміється. Невже ви не пам'ятаєте, полковнику?

Сталинський добродушно. Не пам'ятаю, не пам'ятаю... До Йвана. Ви в Одесі не бували?

Іван. Ні, не був... Подивляється на Марію.

Марія. А ви спитайте полковника, чого він тримає праву руку в кишені.

Сталинський. Контужена, контужена. До Йвана. І, знаєте, як тримаю в кишені, трошки грію, то легше. А то весь час ніби щемить.

Марія. А мороз не ходить у вас по тілі? Га?

Сталинський. Ні-ні, цього не буває. До Йвана. Так справді, де ж ми бачились?

Іван. От щось знайоме, а де... Гм.

Марія. Та чого ж ви всі стоїте? Сідайте, будь ласка. Так нам усім буде краще. Полковнику, сідайте, для вашої контуженої руки буде легше. Нінко, сідай. Так ви Йвана в Шерлоки записали? Це дуже добре, нам якраз це зараз треба буде.

Ангелок. Власне кажучи, як той... то спочатку не Йван...

Ніна. Ну, Ангелок, не заздріть: спочатку ви, а потім він.

Марія. Чудесно, чудесно. А ми з полковником говорили якраз про жандармів, провокаторів. Пол-

ковник, майте на увазі, старий революціонер, а тепер... А тепер, полковнику, хто ви?

Сталинський. А тепер звичайний собі вояка та й годі. На фронті сиджу, як кріт у норі, хе-хе-хе. Власне, як кріт. Так-так, ми з Марією Антонівною якраз говорили на ці теми. Дійсно, провокатори—то страшна річ. Куди гірше жандармів. Жандарми—це одвертий ворог, він, так сказати, іде в атаку. А провокатор—це зрадник. Провокатора не знаєш, не бачиш, він тут може біля тебе сидить, з тобою балакає, обнімає тебе, всі твої плани з тобою обмірковує, а завтра візьме й видасть. Не будь провокаторів, жандарми сами рішуче нічого не могли б зробити. Це вже давно встановлено. Давно.

Марія. А хто ж робить тих провокаторів?

Сталинський. Жандарми. Безперечно жандарми.

Марія раптом з піднятим сміхом. А що, панове, як от серед вас раптом сидить провокатор і ми з ним балакаємо, сміємось до нього, вважаємо його за свого? Га?

Ніна. Ну, Марусю, що ти таке кажеш?

Марія. А отже всім стало ніяково. Дивиться на всіх і беззвучно сміється.

Іван. Чого ж, може й є.

Ангелок. Ну, знаєте, психологія той теж річ така, що вибачайте. Ми психологію можемо відрізнити. Взагалі, це не так важно схопити тон... І крім того...

Ніна. Ангелок. Я рішуче заявляю, що нічого не зрозуміла.

Ангелок. Вам ще рано розуміти... Сміється.

Марія. А от дивиться: всім стало ніяково. Але ж не можуть же всі бути провокаторами. Правда? Очевидячки, кожний думає собі: „А що,

як на мене подумують?" А предател ь сидить собі і сміється. Га? До Сталинського. А жандарм, кажете, бореться цілком одверто, не ховається...

Сталинський. Е, ні. Я знав одного жандарма, що переодягався й ходив до революціонерів. Знав, знав. І уявіть собі: раз-у-раз з бомбою в кишені ходив. На той випадок, що як схоплять, то, принаймні, не сам загине, а всі з ним. До Марії. Не з револьвером, розумієте, а власне з бомбою. Такої страшно ́ї сили, що могла весь будинок рознести. Подумайте, яка мерзота: за одного себе він може на той світ одправити цілий будинок із невинними людьми, не тільки з революціонерами, а просто з обивателями. Тільки жандарм може бути такий жорстокий.

Марія пильно дивиться на нього.

Ніна. А його не піймали ніколи?

Сталинський. По правді сказати, про це нічого не можу сказати. У, страшно поганий народ жандарми: мстивий, лютий, подлий. Але все ж таки провокатор, на мою думку, куди гірший. Гірший, панове, гірший.

Ніна. Це правда.

Ангелок. Ну, зате ж провокаторів і той... зовсім інакше...

Іван дивиться на нього. Так, провокаторів зовсім інакше. Ви маєте рацію.

Сталинський підводиться. Ну, Маріє Анто́нівн о, побажаю вам усього найкращого.

Марія. Куди ж ви так швидко? Не хочете ще посидіти?

Сталинський. Та треба вже, знаєте. Та й, може, ви заняті. До Ніни. Вибачайте. Я перебив вам.

Ніна. О, що ви. То ви повинні вибачити нам, що ми перебили. Але ми зараз підемо собі. Ну,

Шерлоки, ходім. До Сталінського, прощається. Бувайте здорові.

Сталінський. Всього добренького. До Йвана, добродушно. Так і не впізнали?

Іван. Ні, не впізнав. Потім напевне пригадаю. Бувайте здорові.

Сталінський. Всього найкращого, всього найкращого.

Ніна. А ти ж, Марусю, швидко прийдеш? Там гості чекають.

Марія. Зараз.

Іван, Ніна й Ангелок виходять.

Сталінський. Витираючи піт з лиця. Ух, аж душно стало. Ну, знаєте, моментик був даже пікантний. Але я люблю такі хвилини, з перчиком.

Марія. Ви, розуміється, збрехали, що у вас бомба?

Сталінський. Задоволено сміється. А от уявіть собі, що я збрехав. Га? От досадно. У мене навіть, ніякого револьвера нема, а ви мене злякались. Хе-хе-хе. А все ота ваша любов до своїх. Не будь її, ви б мене схопили. Ух, виказали б. А так... прийдеться в Крим їхати. Га? Ідемо, значить?

Марія стомлено сідає й заплющує очі. Потім зразу благоче простирає до Сталінського руки, з сльозами в голосі. Ради бога, ради всього вашого святого,—е ж і в вас щонебудь святе,—відпустіть мене. Я скоряюсь. Я ж зробила для вас усе, що могла. Пожальте, пустіть мене. Я вже не можу більше, я не можу.

Сталінський. Ну, от я ж казав: тепер сльози. Як це негарно. А така сильна, серйозна жінчина. І не сором вам? Га? Та я б на вашому місці... світом заволодів би. Мати таку красу, такий розум. Та станьте ви вище всяких зрад, вище вся-

ких своїх. Що вони вам оці люди? Перед вами тисячі людей, ждуть щоб ви скрутили їх, панували над ними. А ви плачете отут передо мною, канючите. Ех, ви!

Марія. Ви не хочете відпустити мене?

Сталинський. Ні, не хочу. З якої речі? Коли ви сами себе не хочете відпустити, то чого ради я повинен це робити?

Марія мовчить, потім тихо. Добре. Я після завтра їду з вами в Крим.

Сталинський пильно вдивляється в неї. Так, значить, ви хочете в Крим? Ой, голубонько, глядіть: коли ви щось замишляєте, то бережіться.

Марія. Що я можу ще замислити? Ви сами знаєте, що я ваша.

Сталинський. Глядіть.

Марія посміхається. Ви не зовсім вірите, що я ваша? Трошки сумнів бере?

Сталинський. О, ні, не турбуйтеся, дорога моя. Чого ж мені сумніватись? Я тільки так, не вірю, що ви хочете їхати в Крим. А коли помиляюсь, то тим краще. Тим краще. Підходить до неї й сідає на канапі. Значить, ви все ж таки не настільки ненавидите мене, щоб за всяку ціну вирватись од мене? Правда? Може, навіть... і... і трошечки цікаво проїхатися зо мною? Га? Бере її за руку.

Марія визволя руку. Сидіть тихо, а то й бомба ваша не допоможе вам.

Сталинський сміється. Ого! А як же в Криму буде?

Марія. Що буде в Криму, то того тут не буде.

Сталинський. Хе-хе. А буде ж напевне? Пробує знов взяти руку. Та хоч маленький завдаточок. Га? Атож я не повірю...

Марія не вирива руки.

Сталинський. Манесенький завдаточок. Яка

чудова прекрасна ручка. Цілує. А хочеться мене задушити за горло? Га? Сміється.

Марія схоплюється. Ідіть собі. Ідіть швидше.

Сталинський. Так? А завдаточок. Це ж мало. Мало, їй-богу. Хоч посидьте коло мене. Ну, сядьте. А як же ми разом їхати будемо в одному купе? Ввесь час допитливо вдивляється.

Марія підходить і сідає.

Сталинський. Ну, от. От і добре. Бере її руку, цілує, потім злегка обнімає Марію. А правда, є щось сатанинське в цьому? Га? Цілує в уста й довго-довго не випускає.

Марія не пручається, не рухається, очі заплющені.

Сталинський вдивляється в неї, на губах йому посмішка, шепотом. А потім ще не так цілуватиму. Чуєш? Сильно обнімає, слідкує за нею.

Марія мертвим голосом. Сюди можуть увійти.

Сталинський. Що ж такого? Хай увіходять.

Марія. Я вас прошу піти вже. Після завтра я буду у вас о десятій годині.

Сталинський. Гм. Будете? Майте на увазі, що за вами слідять сотні моїх очей. Ви це знаєте?

Марія. Знаю.

Сталинський. І все ж таки кажете, що прийдете?

Марія. Прийду.

Сталинський. Значить, моя влада над вами не така вже огидна вам?

Марія. Я буду у вас о десятій годині.

Сталинський. Ну, чудесно, чудесно. Тим краще. Хе-хе-хе. Я так і знав. Буду вас ждати. Ну, покищо, будьте здоровенькі. Подає руку.

Коли Марія протягає йому свою, він її цілує.

Сталинський нахиляється до Марії, шепоче. А все ж таки не забувайте, що в ваших руках величезна сила. Чуєте? Гроші, люди, розкіш, все до ваших

послуг. Не над вами буде влада, а ваша над іншими. Подумайте перед Кримом про це. Чуєте?

Марія. Добре, я подумаю.

Сталинський раптом обнімає її, довго, брутально, цинічно цілує її, часом пильно вдивляючись у неї й ніби ждучи якоїсь реакції на ці обійми.

Марія стоїть в обіймах нерухомо.

Сталинський люто. Але глядіть: усіх немилосердно закатую, коли що. Чуєте? Я не жартую. Прощайте. До після завтра. Виходить.

Марія поспішно біжить до туалету, хапає пляшку з одеколоном, падає на канапу й гірко ридає. Миє собі руки, обличчя, губи. Далі якийсь мент сидить непорушно, схоплюється, виймає зі столу пакет і кладе перед собою. Підводиться, рішуче прямує до сусідньої кімнати, але на півдорозі зупиняється, вагається, нарешті одчиняє двері й гукає: Іване, на хвилинку можна?

Входить Іван.

Марія. Зачиніть двері й ідіть сюди. Іде до столу й зупиняється.

Іван зачинивши двері, підходить до неї. Хмуро. Чим маю служити?

Марія. Скажіть: коли б треба було, вся наша родина могла б за один день виїхати десь і сховатись, маючи на увазі, що за нами є надзвичайно пильне слідкування.

Іван зиркає на неї, думає. Дуже напруживши енергію,—можна.

Марія. Напевне можна? Всім? Вам, Ніні, Олені Карпівні й іншим товаришам? Паспорти є?

Іван. Є. У чому річ? Хто цей тип, що був?

Марія бере зі столу пакет і подає йому. З цього пакету ви все дізнаєтесь. Навіть про цього типа. Тільки от що: ви мусите дати мені слово, що почнете читати листа тільки через три години. Даєте?

Іван. Що сталося?

Марія. Даєте?

Іван. Ну, даю. Але що сталося? Кажіть мені без листів. Що?

Марія. Що? Якийсь мент дивиться на нього, потім одразу обіймає, починає цілувати. От що сталося. От що...

Іван стискує її в обіймах. А-а, нарешті!..

Марія. Так-так, нарешті. Все одно. Нехай. Ти ж мій болючий. Чуєш ти? Ти—мій єдиний на все життя, знаєш ти це? Ох, ти ж. Ні-ні, стій так, я хочу, нарешті, надивитись на тебе. От так просто, близько, всією душею.

Іван. Підожди. Я хочу спитати...

Марія. Ні-ні, питати нічого не можна. Потім питатимеш. І мовчи. Чуєш? Мовчи, нічого не кажи. Ми будемо говорити потім про все, про все. Це ж ти! Ти, господи, який ти... Тихо, довго цілує. Ні-ні. не треба ворухитись. Отак...

Іван. Марусю, два слова... Тільки два слова... Ти ж...

Марія. Шш. Слухай. Дай мені посидіть отак з тобою тихо-тихо.

В сусідній кімнаті співають урочисто й сумно.

Марія пригортається до Івана, сидить, слухає, потім раптом плаче.

Іван. Марусю, що таке, що ти?

Марія. Нічого нічого. Я так, од радости, од щастя. Я так довго, так жагуче ждала такого моменту й тепер... тепер, коли... Ну, годі, годі, йди. Але приходь до мене, як прочитаєш листа. Чуєш? Зараз же приходь. Але не читай раніш, як через три години. Пам'ятай. А тоді приходь. Я ждатиму тебе. Це буде годині о другій вночі. Всі вже спатимуть. І тоді... Тоді ми будемо говорити. Чуєш? Тоді ти будеш... моїм. Чуєш? Прийдеш?

Іван. Ти ще питаєш? Ти ще можеш сумніватись? Га?

Марія. Ну, а тепер іди. Чекай... Обнімає, цілує
Тепер можна. Так я ждатиму.

Іван цілує, виходить, похитуючись, як п'яний, та ховаючи
пакета в кишеню.

Марія розбито іде до столу й сідає.

З сусідньої кімнати знову спів.

Марія плаче. Потім виймає з шухляди столу слоїк, іде з ним
до дзеркала, дивиться, чепуриться. Потім підходить до канапи,
приладжує настільну лампу, гасить електрику під стелею, сідає
на канапу. Якийсь час сидить так. Потім рішуче підносить
слоїк до уст.

ЗАВІСА.

ЗАКОН

П'ЕСА

НА ЧОТИРИ ДІЇ

ДІЄВІ ОСОБИ:

Панас Михайлович Мусташенко—професор.

Інна Василівна—його жінка.

Марія Андріївна—тітка Інни.

Юрій Маркович—друг Мусташенка.

Люда.

ЛИТЕРАТУРА

Павел Александрович Мухоморов — проф.

1900

Иван Васильевич — проф. жюри.

Николай Андреевич — проф. жюри.

Юрий Михайлович — проф. Мухоморов.

1901

Д І Я П Е Р Ш А.

Будуар Інни,—з дбайливим, випещеним смаком убрана й обставлена кімната в тонах червонявого, осіннього, пожовклого листя. Стіл до писання, телефон. Ліворуч од глядача—двери в покої Інни; праворуч—у вітальню: просто—в коридор.

Коло канапи на низенькому столику наготовлено до пиття кави.

Мусташенко ходить по кімнаті, поглядаючи на двері.

Входить Марія Андріївна з кошиком пундиків.

Мусташенко — чепурно одягнений, год 38—40; лице жовто-смугляве, східнього типу; волосся густо чорне. Натура палка, нестримана; весь час у боротьбі з собою; через те у спокійному стані—рухи перебільшено поважні, розмірені, з виразом вибачливої вищості; у хвилини ж сильної емоції—різкі, прудкі, некоординовані, голос крикливий; у такі хвилини, або перед ними, для заспокоєння себе й опанування собою, погладжує себе по руці й одягає пенсне.

Марія Андріївна—поважна, висока постать. Волосся сиве. Одягнена в усе темне. Лице має раз у-раз суворий, але не злий, вираз, навіть як жартує. Густі, довгі навислі брови. Говорить коротко, впевнено, спокійно.

Мусташенко з вибачливою поважністю. Кгм!. Ну, Маріє Андріївно, я все ж таки хочу, щоб ви мені пояснили поведінку Інни. Наприклад: що це таке? Киває на столик із чашками для кави.

Мар. Андр. Хіба ж не бачите: копиці сіна.

Мусташенко. Жарти—річ хороша, але я вас дуже прошу, Маріє Андріївно, сказати мені, для кого це готується кава?

Мар. Андр. Для вашої жінки та вашого друга.

Мусташенко. Дякую. А може, ви будете такі ласкаві і скажете мені також, через що моя жінка не обідала дома? І взагалі, Маріє Андріївно, я давно хочу серйозно поговорити з вами з приводу поведінки Інни. Я пробував із нею самою говорити, але... вона уникає розмов, сміється, а вночі, коли думає, що я не бачу, не спить і, здається, плаче. Цілими днями її немає дома. Якісь ресторани, театри, кабаре. Ви, як найближча до неї людина, тітка-мама, чи „Тама“, як вона вас називає, ви можете роз'яснити мені, в чому тут річ. Мені сумно, так, мені навіть боляче признаватись, що після вісьмох літ, смію сказати, справжньої любови, згоди, щирости між нами, я... я тепер мушу звертатися до других за роз'ясненнями. Але нехай так. Що значить така поведінка Інни? Через що? Які причини? Не можна ж справді так! Голос стає різким, крикливим, схвильованим.

Мар. Андр. підходить помалу до нього, грозиться перед обличчям його пальцем. Казала тобі: не викликайте духа. Тепер маєш. Оце вам тепер ваша операція.

Мусташенко. При чому ж тут операція?

Мар. Андр. Ех, а ще професор психології та філософії!

Мусташенко. Але при чому ж тут операція?!

Мар. Андр. А при тому, голубе, що ви собі нею жінку, а мені дитину знівечили. Казала вам: послухайтеся старої людини, не чіпайте; немає дітей—не ваша сила, а божя воля, не боріться з богом. Ні,—наука. Наука все може. А вийшло що? Зробили операцію, та вже й на віки дітей не буде. Та от тепер вона по театрах та ресто-

ранах бігає, а ви з чужими дітьми по садках у пісочку граєтесь. От вам і наука ваша, поцілуйтесь тепер із нею. А Інну, думаєте, не болять, що ви ото з чужими дітьми граєтесь? Що ви безплідною її зробили?

Мусташенко спалахнувши, з різкими рухами, зразу стративши всю вибачливу поважність. Я?! Я зробив?!

Мар. Андр. Ви, голубе, ви. Треба було мати дітей, як природа давала їх. Ні, для втіхи жінку хотіли мати. От і втішайтесь тепер.

Мусташенко. То я винен?! Я?!

Мар. Андр. А ви, серце, не хвилюйтесь і не кричіть. Криком не допоможете.

Мусташенко зразу схаменувшись, швидко виймає пенсне й невміло одягає його; покірно, тихо. Простіть, ради бога,—несвідомо, проклятий мій характер... Так, значить, у цьому причина? Гм!.. Я так і боявся... Ну, а що ж робити, Маріє Андріївно?

Мар. Андр. не відразу. Терпіти. Насамперед, покиньте в сад до дітей бігати. Ви ж тим Інну, як батогом, по очах стьобаєте, професоре психології! „Театри, ресторани“. Ну, й нехай. Або кава ця. Чого гвалтуєте? Кава, то й кава. Дзвонить мені телефоном: „Хочу каву з Юрієм Марковичем. І щоб ти сама зробила й подала“. Нехай. І зварила, й подала. Вона от приїде й зовсім не питиме, а заперечте,—то поїде в ресторан і навмисне з лікарем питиме. От вона для чогось одну дівчину третій день уже примушує сюди ходити. Службу ніби їй шукає. Аж телефоном про неї питалася. Яку вона службу може найти? Але нехай, я мовчу. І ви мовчить, стримуйте свою натуру, не перечте, згоджуйтесь, щоб не вигала. Не перешкоджайте, а допоможіть їй. Думаєте, з добра вона оте виробляє? Треба, значить, їй так. Справиться—перестане.

Мусташенко підходить до Марії Андріївни, ніяково. Спасибі, Маріє Андріївно! Цілує їй руку. І вибачте мені, будь ласка, мою нестриманість. Ви ж сами знаєте, скільки я маю раз-у раз через неї неприємності й сорому. Татарська, дика кров, нічим її не перебореш, плава над свідомістю, над культурою, як масло на воді.

Мар. Андр. Нічого, нічого. Якось то буде. Знаю, що й тобі нелегко. Від своїх дітей не бігав би до чужих. Ну, та що вже там... Ідіть, голубе, до своїх книжок, а як приїде Інна, то щоб ніякого вже татарського масла. Балакайте собі, посміхайтесь, так наче нічого нема. Не перече не в чому. Так краще буде, побачите.

Мусташенко з задумливою посмішкою. Ну, добре. Піду. Помалу, розміреним кроком, одкинувши з поважністю тулуб назад, виходить.

Марія Андріївна сама. Виймає з-за пояса годинника, дивиться й хитає головою.

Входить Люда.

Люда—поставна дівчина, років 22—23, одягнена просто, але чепурно і зі смаком; лице гарне, свіже, одверте; волосся пухнасте, ясно-русяве; з чужими—соромлива, з знайомими—сміливо-весела; в переповненому силами тілі, в рухах, словах вибивається несвідоме прагнення активності.

Люда входить несміливо й довірливо посміхаючись. Можна увійти?

Мар. Андр. Та, мабуть, можна, коли увійшли. Що таке?

Люда з цікавістю й захопленням оглядаючи кімнату. Я хотіла спитатися, чи мені ще дождатись Інни Василівни чи, може, йти собі? Вже десята година.

Мар. Андр. А ви тільки до десятої на службу наймаєтесь?

Люда. Та я хоч усю ніч!.. А вам же, може... Обережно підходить до стіни й поправляє картину, що криво висить.

Мар. Андр. А то для чого?

Люда. А вона криво висіла.

Мар. Андр. А вас хто просив поправляти?

Люда. Так криво ж!

Мар. Андр. Так вам, кажу, яке діло? Може, тут так і треба, щоб усе криво було.

Люда. Так аж муляє дивитись!

Мар. Андр. Е, голубонько, дуже багато свого розуму маєте! Як на службі будете поправляти, чого не просять, то не довго прослужите. І як от тебе отаку батьки випустили?

Люда ширю, наївню. А яка ж я? Не приймуть ніде?

Мар. Андр. Прийняти, то, може, й приймуть, та... що з того буде? Ні тобі проста дівчина, ні панночка. В гімназії не були?

Люда. Я з нагородою чотирикласову школу скінчила! Мій тато в містечку Соковатому поштовий урядовець. Я й на писальній машинці вмію писати.

Мар. Андр. От то ж то! „Панночка з машинкою“. Раніш такі панночки шили на машинках, тепер пишуть. Ану, тихо, немов гомонять? Устає.

Люда визирає в коридор, тихо. Прийшли! З якимсь добродієм. Так я там піджду. Швиденько вислизає з кімнати.

Входять Інна і Круглик.

Інна—літ 28; тонка, гнучка; волосся темно-руде, з червоним одливом; колір лиця—матово білий; уста—яскраві, широкі. *Круглик*—невеличкий, із черевцем, дуже негарний; все кругле й разом з тим загострене: ніс широкий, але кінчик плескуватий; вуха великі, круглі, але кінці витягнені догори; голова кругла, але лисина випинається рубом: гостренька борідка, випнуті вилиці на круглому лиці.

Інна в капелюсі, весело похитуючись. Тамуню! Як п'яна! Розумієш: п'яна, як биндюжник. Могорич пили! До Круглика. Так я кажу? Це „могорич“ називається?

Круглик вітаючись із Марією Андріївною. Добрий вечір, Маріє Андріївно!... Еге, могорич, могорич. Бездоганно.

Інна скидаючи капелюха й кидаючи його Кругликові. Фу, заморилась! Ловіть! Гоп! Ех, ви!... Киньте його кудинебудь. Тамуню, ти не сердишся? Обнімає. Тільки ти не дихай, як я цілуватиму, а то від мене, мабуть, страшенно могоричем пахне. Добре? Цілує. І ще тут, і тут. От і все. Пахне? Ти скажи правду.

Мар. Андр. А чого ж то ви могоричі п'єте?

Інна. А пахне, пахне? Скажи.

Мар. Андр. Та пахощами пахне.

Інна. І могоричем! Бо я. Тамуню, знаєш, я вступаю... в опереткову трупу! Круглику, швидше води. Тамуні зараз погано стане.

Мар. Андр. з ледве помітною посмішкою, суворо. А в гусарський полк іще не думаєш?

Інна. Серйозно, Тамо, серйозно! Ти, їй-богу, не жартуй. Ну, могорич же вже пили! Я ж цілий день із ними вовтузилась: і співала їм, і грала, й танцювала. З режисерами, з директорами. Вони всі, Тамуню, кажуть, що я через два місяці, „уб'ю“, чи „заріжу“,—я не пам'ятаю, як вони казали,—всіх їхніх примадон. І заріжу! Правда, Круглику?

Круглик. Виріжете, як курчат! Всіма своїми кучерями ручуся.

Інна. Ач, найшов чим ручитись! Але я сама знаю. Як це? Співає з модної оперетки. Правда, гарно, Тамуню? Та чого ти так дивишся на мене? Ну, їй-богу ж, не жартую. Я тільки п'яна, як анафема, й не можу тобі серйозно все розказати. Але ж ти будеш лаяти мене? Правда?

Мар. Андр. А чого ж мені тебе лаяти? Ти ж сама себе не лаєш?

Інна кидаючись на Марію Андріївну, обнімає, душить.
Ти! ти! ти!

Мар. Андр. Та годі!.. Та Інно!.. Але ж яка!..

Інна до Круглика. А що, чия правда? Тамо, він казав, що ти перш за все страшенно суворо, як ти це тільки вмієш, висмієш мене. Потім будеш лаяти. Потім разом із Паном замкнете мене в льох. А потім виженете з дому... А бачите? Чия правда? А мені аби Тамуня не сердилась і зрозуміла, а з Паном ми вдвох із Тамунею справимось. Раптом серйозно. А та дівчинка є ще? Не пішла?

Мар. Андр. Та дождається там. Нехай іде собі?

Інна. Ні-ні, я хочу ще з нею побалакати. Але вперед кави. Є, Тамуню, кава?

Мар. Андр. Як не википіла вже вся, то є. Будете зараз?

Інна. Зараз, зараз! Круглику, лікер! Тамуню, ми з лікером. Я ж тепер актриса,—без лікерів не личить. Де ж лікер, ви, Гострику! Тамуню, правда, в його неправильне прізвище, він увесь гострий, а не круглий. Дійсно, бог спочатку хотів зробити його круглим, але потім роздумав і все кругле позагострював. Ти подивись на нього. Я вношу поправку і пропоную змінити йому прізвище: не Круглик, а Гострик.

Круглик. Бездоганно! Але прошу взяти на увагу, чи згодиться бог на таку поправку. Щодо мене, то я на все, що ви пропонуєте..

Інна. Ну-ну, покотився вже на компліментах, як на велосипеді. Лікер де, я вас питаю?

Круглик киває на Марію Андріївну, що розставляє чашки.

Інна. Та чого ви на Тамуню киваєте? Хіба ми щось погане будемо робити? Де лікер, кажу вам? Я хочу дома до... до-мо-го-ри-чити!

Круглик. Слухаю. Виймає з бокової кишені пліскавату пляшку і ставить на стіл.

Інна. Ну от. Bravo! Відіткніть!

Мар. Андр. скося подивляється й ніби нічого не помічаючи. Піду до кави подивлюся. Боюся—википіла. Виходить.

Інна Швидко до Круглика. Ну, тепер марш до Пана! Та дивіться ж: обережно підготовляйте. Я, знаєте що, вам раджу: як будете говорити про оперетку, то ставайте так, щоб поміж вами та ним було щонебудь—стіл, шафа. Розумієте?

Круглик. А як кинеться на мене, можна пхнути на нього шафу?

Інна. Серйозно, Круглику, серйозно!

Круглик. Не турбуйтеся, Інно Васильовно, ви ж знаєте, що я з вашим Паном, а з моїм Паньком, з дев'яти літ умію балакати. Від того приємного моменту, як він мені пальця прикусив, я вже знаю, що і як йому говорити. Та хай навіть горло мені прокусить, а коли вам це треба, то я сам готов підставити йому. Ще й сигару закурю.

Інна. Тільки слухайте, Круглику, залишіть ви, ради бога, вашу цю фантазію. Що це вам, справді, бог дав? Вісім літ знаємось, і нічого такого, й раптом... залицяння, компліменти, поезія. Не поважний фабрикант, не мільйонер, а просто якийсь собі бідний поет, студент! Що ви, голубчику?

Круглик. Я ж вам кажу, Інно Василівно: всі вісім літ, од того моменту, як Панас уперше зазнайомив мене з своєю нареченою,—ця „фантазія“, як ви кажете, була в мене. Хронічно. Тільки тепер вона виявляється.

Інна. Через що ж тепер?!

Круглик. Ви ж пам'ятаєте, що я—нахаба?

Інна. Ну, це ж ваша тактика, як ви кажете.

Круглик. Бездоганно справедливо! Ну, так тепер виявляється через те, що є надія.

Інна. Що-о?!... Регочеться. Кругличку, ви страшенно милий і „бездоганий“ нахаба! Знаєте ви це?

Круглик. Добре сміється той, хто сміється останній, Інно Василівно. Вас смішить, що я такий негарний, і смію мати надію? Але ж негарність, Інно Василівно, — дурниця. Запевняю вас! Треба тільки звикнути до мене, частіше бачити мене. Я ж звик до себе, бо щодня бачу себе в дзеркалі. Серйозно, Інно Василівно! Це вже бувало не раз. Спочатку—регіт, просто регіт і більш нічого. От так, як у вас оце. А потім—потрошки, потрошки людина звекає, притерплюється й, дивись, уже не помічає ні того, ні цього. А потім і оцю саму лисину цілує.

Інна сміючись. Ну, Круглику, годі дурниць! Ви—поет. Це ясно. Йдіть до Панаса. Але пам'ятайте, що ми умовились: як я скажу „о-го-го“, так зараз же йдіть додому і ждять мого телефону. Чуєте?

Круглик. Слухаю. Пам'ятаю.

Інна. А як скажу телефоном: „Як ся маєте“—зараз же їдьте до нашого будинку, я ждатиму вас на розі вулиці. Але прошу тільки, Юрію Марковичу, залишити вашу дивну фантазію. Ви ж розумієте, що ви мені утруднюєте прийняти від вас поміч у моїх скрутних обставинах.

Круглик. Простіть, Інно Василівно, але що вам із цього? Образити я вас не можу, бо вам це тільки смішно. Проти Панаса я не грішу, бо всеодно з Панасом у вас уже щось тріснуло. А я вже не можу...—почекайте!—я так довго мовчав, так довго, Інно Василівно, мовчки терплю свою хворобу, що... дозвольте мені хоч поговорити про неї. А, крім того... я ж певен, що раніш, чи пізніше моя фантазія здійсниться. Запевняю вас, Інно Василівно.

Інна сміється. Що ти йому скажеш?! Ну, я не маю часу на дурниці. Йдіть. Але чекайте: майте на увазі, що моя розмова з Панасом може скінчитись і не розривом, і я зостануся тут. Тоді я не потребуватиму ваших послуг.

Круглик. Значить, це пізніше буде.

Інна. Але щоб ви дурно не ждали всю ніч мого телефону, то як тут вийде добре, я вам скажу: „Ви ще не спите? Ну, то лягайте спати“. Добре?

Круглик. Бездоганно. Але я волів би...

Інна. А тепер ідіть! Марш! От і Тама з кавою.

Круглик. Слухаю. Йде праворуч.

Мар. Андр. Не википіла, а вихолола. Куди ж ви, Юрію Марковичу?

Круглик. Я на хвилинку до Панаса. Я зараз. Виходить.

Інна обнімаючи й пригортаючись до Марії Андріївни. Тамуню, бідна моя: сама ходить, варить, носить. Я страшенна поганка, Тамуню дорога. Я така бідна, погана поганка, Тамочко. Знаєш ти це? Скажи.

Мар. Андр. Знаю, моя поганочко, знаю. Нічого. Все перетреться.

Інна. Ну, спасибі. А ти, справді, Тамо, серйозно згоджуєшся, щоб я вступила в оперетку?

Мар. Андр. Як ти серйозно, то й я серйозно.

Інна. Я цілком серйозно, Тамо. Тільки, може, не в оперетку, а в драму. І не зразу, а підготовлюсь. Раптом жагуче. Але як Пан тільки спробує мені щось... моментально не то що в оперетку, а в кафешантан я піду! Чуєш, Тамо? Моментально! Сьогодні ж!

Мар. Андр. суворо. Слухай, Інно, ти не дівчинка.

Інна. Так, Тамо: на жаль, я не дівчинка.

Мар. Андр. От то ж то. Рішай, що хочеш.

Тільки рішай не через те, що щось тобі Панас скаже, а як тобі треба. Не підкидайся життям, як ганчіркою.

Інна посміхається. Гм! Як мені треба. Та дівчина дожидається?

Мар. Андр. Та пусти ти її, нарешті! Та й мене теж. Мені спати пора.

Інна. Прости мене, Тамо! Я тебе стомлюю. Я ці дні зовсім таки погана. Але мені чогось, знаєш, ці дні. . трошки нудно. Це пройде. Ти вже не сердься на мене.

Мар. Андр. раптом обнімає Інну за голову, цілує. Роби, моя дитино, що треба тобі робити. Чуєш? Хоч у кафешантан. А як треба, то й мене бери з собою. Оце мое слово. А тепер—пий собі, каву. А я спати йду. До завтра. Цілує в чоло, йде в кімнати.

Інна. Тамонько, скажи тій дівчині, щоб підждала ще півгодинки. Тільки півгодинки. Скажеш, Тамуню?

Мар. Андр. Та скажу, скажу. Виходить.

Інна сама, загнувши руки за голову, похмурившись, швидко ходить по кімнаті. Потім іде до дверей направо, потихеньку відчиняє їх, слухає, причиняє і швидко йде до столика з кавою. Поспішно наливає в чарки лікер, у чашки каву; сідає в фотель: згадує, закурює цигарку й прибирає недбалу позу. Прислухається. Тихо, Перестає курити, ставить чарку з лікером на стіл, одкидається на спинку фотеля і, заплющивши очі, суворо похмуривши брови, непорушно сидить. Зачувши гомін голосів, раптово випростовується і знову прибирає загонисту позу, взявши цигарку в рот. Входять Круглик і Мусташенко.

Круглик обнявши за стан Мусташенка, голосно-весело. Інно Василівно! Дозвольте вам представити бездоганного мужа й істинного філософа: не задушив мене, не разчавчив шафою, навіть пальця не прокусив. Можете собі уявити?

Інна. Та що ви кажете?! Я боюсь, що ви балакали з кимсь іншим. До Мусташенка. Добродію, дозвольте з вами познайомитись.

Мусташенко. Вибачлива, спокійна посмішка. Невже, добродійко, ваш страшний муж так таки душить вас, чавчить шафами, відкушує пальці? Як ви досі живі zostалися.

Інна. Ну, добродію, як поводитьься мій муж, не будемо дуже заглиблюватись у ці питання. Чи відкушує пальці, чи вивертає руки, в цьому, філософічно розглядаючи, сутньої різниці немає. Правда? Дозволите вам чашечку кави з лікером?

Мусташенко. Ні, дякую,

Інна. Ах, вибачте, може це нижче вашої гідності пити каву в товаристві опереткової актриси?

Мусташенко погладжуючи себе по руці, тихо, серйозно. Навіщо цей тон, Інно?

Інна. Який же мій тон? У нас у трупі іншого немає. Ми, розуміється, не професори філософії...

Мусташенко пильно дивиться на Інну, не перестаючи гладити руку; розмірено поважно. Юрій був такий ласкавий, сказав мені, що ти хочеш поговорити зо мною про твій намір піти на сцену. Я прийшов.

Інна. Про намір? Юрій Маркович помилився: про постанову.

Мусташенко. Ну, хай про постанову.

Інна. Круглику! Пийте ж каву і лікер. Наливайте сами. Я занадто п'яна, щоб докладно розмірити віддалення чайника від чашки. До Мусташенка. А ви з нами чарочку лікеру не хочете випити? Це—могорич. Ми до-мо-го-ри-чуємо. Так я кажу, Круглику?

Круглик. Бездоганно правильно!

Інна. Чого ви в мене, пане професоре, так глибоко, як у якусь філософічну проблему вдивляєтесь? Мені аж страшно. Я вам раджу пенсне одягти. Чуєте: пенсне. Круглику, ви знаєте, для чого іноді деякі професори пенсне одягають?

Мусташенко ввесь вирівнюється, вражено, з страхом дивиться на Інну,

Інна сміючись. Ой, Круглику, викличте, будь ласка, телефоном пожарну сторожу, тут зараз вибух і пожежа буде!

Мусташенко відвертається й іде в другий куток кімнати, швидко погладжуючи себе по руці.

Круглик робить очима й лицем знаки Інні, які говорять: „Навіщо ви його дратуєте? Не треба“.

Інна відповідає мінами: „Не мішайтеся, я знаю, що роблю“.

Круглик голосно, немов проводячи перервану розмову. Ні, серйозно, коли пробути на оперетковій сцені півроку, то потім уже не так трудно перейти в оперу. Запевняю вас. Школа в вас є. Голос вам поставлено бездоганно. Талант ви безумовно маєте. Тільки сценічної техніки треба. Через півроку рік ми матимемо чудесну оперну співачку.

Мусташенко розглядає картинки.

Інна киває Кругликові на Мусташенка. А ви ж мені будете букети підносити?

Круглик. О, засиплю квітками! З Африки, з Індії, з Австралії випишу!!

Інна. О-го-го! Завтра контракт підписувати! Ви ж прийдете, Круглику?

Круглик. Неодмінно, неодмінно. Підводиться. Ну, а тепер дозвольте з вами попрощатись. У мене ще побачення з одним чоловічком. Цілує руку Інні. Добраніч, Паню! Бувай, голубчику! Завтра, може, забіжу.

Мусташенко мовчки потискує йому руку.

Круглик, заклопотано дивлячись на годинника, виходить.

Інна, заклавши ногу на ногу, попиває з чарки.

Мусташенко сідає, спирає лікті на коліна, кладе голову в руки; мовчить; немов про себе, дивлячись у землю. Вісім літ нічого не варті. Була любов, товаришність, рідність. І за тиждень-два все зникає. Чужість, ворожість, глузування при других, ні за

що, без вини. Вражіння таке, ніби в нас звичайне, міщанське подружжя, що ми—люди, які нестерпно остогидли одно одному й навіть при сторонніх не можемо не сваритись. Навіщо ж плювати на минуле?

Інна. Ніхто й не плює.

Мусташенко. Плюєш. Ти смієшся при других із мого болючого, інтимного. Ми з тобою разом, як товариші, як... ми вдвох умовилися про це пенсне. Це—моя боротьба з диким і темним у мені, це—моє й твоє інтимне, нехай смішне, але для мене важне. І те, що ти з цього смієшся при других, розкриваєш його, це значить, що ти вже не моя Інна, не мій друг і товариш, а... чужа, ворожа людина, яка знає мої секрети. Раптом несподівано, з вибухом гніву, схоплюється, Дикун я? Ха? Пенсне одягти? На тобі пенсне? Скажено жбурляє пенсне на підлогу й топче ногами. На, на, на! Можеш завтра своїм оперетковим друзям розповідати, „для чого деякі професори пенсне одягають“. Можеш розповідати, які вони дикуни, як вивертають руки своїм жінкам, як одкушують пальці. Прошу! Будь ласка! Прошу навіть розказувати, як цілують, обнімають. Бий, плюй, топчи: все к чорту! Прошу!

Інна, стиснувши уста, мовчить.

Павза.

Мусташенко швидко ходить по хаті; зупиняється. Любовника вже маєш?

Інна байдуже. Вісім літ маю.

Мусташенко. Коли ти про мене, то я був твоїм чоловіком. Я про любовника питаю, чи маєш куди переїхати?

Інна. Я чоловіка не мала.

Мусташенко. Он як уже? Навіть і цього зрікаєшся?

Інна. Може й мала, але тепер не маю.

Мусташенко. Ну, розуміється! Ще б пак!

Інна. Не маю! Я не жінка твоя! Любовниця. Утриманка! Рідність, родина? Яка в нас родина? Де? Твоя родина у садках, із тими дітьми, до яких ти бігаєш. А моя... померла під операційним ножем. Для чого мені твоя рідність?

Мусташенко. Родина буває й без дітей, коли є те, що...

Інна з огидою. Мовчи, мовчи! Не говори мені цих банальностей. Ні родини, ні чоловіка, ні жінки без дітей немає. Все брехня. Я мала родину, я мала чоловіка й була жінкою, поки я мала хоч надію бути матір'ю, розумієш ти: ма-ті-р'ю! А тепер... Що я тепер? Ну, скажи мені, що я таке? Для чого я? Я—каліка, паразит, я безпотрібна істота.

Мусташенко. Люди живуть не тільки для того, щоб дітей родити...

Інна. Ах, прогрес, людськість, цивілізація, краса, й так далі? Схоплюється. Ти! Дай мені дитину і я віддам за це всю красу, весь комфорт, усю вашу цивілізацію. Чуєш? Я піду в наймички, я буду мити підлоги, я буду жити в норі, в лісі. Я хочу почувати біля серця й лизати,—чуєш, лизати!—мою дитину без ніяких ваших філософій і цивілізацій. Чуєш ти?

Мусташенко. Але ж ти знаєш, що...

Інна. Знаю, все знаю! Але ж я не хочу скоритись! Не хочу! Мільйони нікчемних, гнилих жінок мають дітей, купи дітей, а я... Я голодна, я весь час голодна, мене смоче голод дитини. Знаєш ти це? Ну, що мені робити? Собачку собі купить? Любовника завести? Реферати про жіночу емансипацію писати? Ну, скажи, ну, давай сюди твою філософію, науку, мораль, нехай кажуть, що

робити? Хай dadуть мені „закон“, як каже Тама. Закон дай мені!

Мусташенко. Я не розумію, Інно, чого ти хочеш? На нас спало нещастя. Значить, убити себе, чи як?

Інна. Будь щирий! Не можемо мати родини? —не треба обдурювати себе. А як хочеш, щоб була родина, щоб ми дійсно були чоловік і жінка, треба, щоб була дитина.

Мусташенко. Але ж ми не можемо мати дитини!

Інна. Я не можу, а ти можеш.

Мусташенко якийсь мент мовчки дивиться на Інну. Що ти хочеш сказати?

Інна. Ти можеш мати дитину.

Мусташенко. Значить, ти пропонуєш розійтися, щоб я міг мати дитину?

Інна. Ні, я цього не кажу.

Мусташенко. Ну, а як же?!

Інна мовчить; потім тихо, спокійно, суворо. Ти можеш п'ять хвилин цілком спокійно й мовчки вислухати мене?

Мусташенко. З охотою. Будь ласка.

Інна. Ні, ти повинен пам'ятати про те, що ти мусиш спокійно слухати. Сідай.

Мусташенко. Я можу й...

Інна. Ні, ти сідай. От тут. Сідай і постарайся, щоб я не казала, до кінця й не перебиваючи, вислухати.

Мусташенко уважно вдивляється в неї й сідає. Добре. Слухаю.

Інна сідає по другий бік столика, кладе лікті на стіл і на мент закриває собі очі пальцями. Ну, так от: ти повинен мати дитину від другої жінки, взяти ту дитину до нас і... я буду їй матір'ю.

Мусташенко якийсь час чекаюче дивиться на неї. Це все?

Інна. Все.

Мусташенко посміхається з жалем і сумом.

Інна. Не посміхайся. Я цілком серйозно це кажу, Панасе. Іншого виходу нам немає. Ти все одно раніше чи пізніше скінчиш тим, що ми розійдемося і ти оженишся з другою, яка може мати діти.

Мусташенко виразніше посміхається.

Інна. Так-так! Це мусить бути. І нехай! А я піду на сцену. Коли я не можу мати родини, з якої речі я мушу бути любовницею, забавкою одної людини? Забавка? Так нехай забавляються всі. Принаймні, служитиму людям, красі, а не... Я тебе питаю: хочеш зробити те, що я пропоную!

Мусташенко. Вибач, Інно, ти пропонуєш фантастику.

Інна. Через що ж фантастику?

Мусташенко. Їй-богу, я про це серйозно навіть говорити не можу.

Інна. Але через що ж? Конкретно кажи. Неморально, розуміється? Зрада мене? Але я дозволяю тобі цю зраду. Я сама прошу тебе за це. Ну, що ж іще?

Мусташенко посміхається, знизує плечима.

Інна. Та ти не знизуй плечима, а кажи, що тут фантастичного? Що так смиренні, моральні обивателі не роблять? Ну, будемо говорити конкретно. Ти свідомо шукаєш якусь жінку. Заводиш із нею роман. Маєш од неї дитину. Береш дитину до себе, всиновляєш. Що тут фантастичного, неможливого? Що?

Мусташенко. Гм! Не кажучи вже про моральний бік цього питання, ти забуваєш... Ні, це просто абсурд! З якою ж жінкою я можу мати

роман, коли я ніякої іншої жінки, крім тебе, не хочу й не можу хотіти? Це перше.

Інна. Зможеш. Повинен, мусиш!

Мусташенко ніжно бере її за руку. Мій дорогий Ін! Ти ж перша, коли ти мене хоч трошки любиш, ти перша сама не витримаєш цього експерименту.

Інна визволяючи руку. Про мене ти не турбуйся. Я знаю, що я кажу й що пропоную. Я рятую своє щастя. Хочеш рятувати разом? Але рішуче кажу: або це, або я завтра вступаю в оперетку. Вибирай.

Мусташенко. Можна взяти чиюсь дитину.

Інна. Ми про це вже колись говорили. Ти сам сказав, що нести відповідальність за інших ти не хочеш. А я не зможу любити її так, як хочу, як мушу любити. Ми повинні мати нашу дитину. Твоя дитина,—значить, і моя. Ну, ти ж уяви собі, тільки в'яви: твоє—крихітне, тендітне, тепле... Ось воно тут, серед нас, усе заповнює! Навкруги відразу ж стає так повно, розумно, затишно. В мене тепер часто таке почування, що ми з тобою ізольовані від усіх людей, такі якісь самотні, бідні, покинуті. А як тільки в'явлю собі, що маємо дитину,—стає зразу так, неначе ми тісно-тісно зв'язані з усіма людьми, з усім світом... Ну, через що ти, власне, проти моєї думки? Ми можемо знайти якунебудь молоду, здорову, гарну дівчину, з села, з містечка. Потім ти її забезпечиш. Вона з охотою віддасть тобі свою дитину, все одно ж вони або підкидають їх комунебудь, або здають у захисток, або навіть убивають. Можна зробити й так, що вона й не знатиме, що дитина в тебе: немов на виховання віддати. Це ж стільки робиться. Ви ж мужчини не одну таку дитину маєте по захистках.

Мусташенко з посмішкою. Це значить: я, професор філософії, повинен познайомитись десь на вулиці, або на базарі з якоюсь покоївкою, чи модисточкою, залицятись до неї, ходити до неї в гості на кухню, лузати з нею, з дворником і курхаркою насіння, ходити в кінематограф...

Інна. Зовсім ні.

Мусташенко. Ну, а як же? Та ще ж треба мати гарантії, що дитина не буде від якогонебудь конкурента,—пожарного, або писаря з поліції. От тобі, коли конкретно взяти твою вигадку. Уяви собі мене в цій ролі. Можливе це?

Інна. Це неможливе. Але можливе інше. Уяви собі, що тобі треба переписати твої виклади, твою нову книжку, одно слово—тобі треба постійної переписувачки на машинці. Вона живе в нас, їсть із нами, ну, як своя. Це—можливе? Скажи.

Мусташенко. Ти—мрійниця, Інно.

Інно. Але це цілком можливе? Так?

Мусташенко. І ти думаєш, що я згоджуся у своєму домі з якоюсь дівчиною обманювати тебе, ображати тебе перед нею?

Інна. Обману не буде ніякого, бо-ж я все знатиму. Вона буде обманена, коли вже на те пішло. А образа? В чому образа? Ми хочемо мати від неї твою дитину. От і все. Я тільки це знаю. Більш ніщо мені не цікаве й не важне.

Мусташенко. І ти гадаєш, що тобі буде легко й не важно, коли я...

Інна. Абсолютно! Ти ж любити її не будеш? Ну, словом, я тобі обіцяю, що з цього боку ти не матимеш ніякого клопоту. Це моє діло. Я все беру на себе. Згоджуєшся?

Мусташенко. Слухай, Інно, це—неможливе, це...

Інна. Значить, більш можливий мій вступ в оперетку? Добре?

Мусташенко ходить по хаті, з посмішкою знизую плечима. Та вже хоч би з того погляду взяти, що мене не схоче молода дівчина.

Інна. О, про це не турбуйся!

Павза.

Мусташенко. Але ж ти розумієш, яку ти мені смішну, тяжку, негарну ролю накидаєш?

Інна. Ти думаєш, що моя роля буде легша?

Мусташенко. Ну, тим паче! Для чого ж це? Ми ж обоє все одно не витримаємо й вийде тільки ряд безпотрібних неприємностей...

Інна. Коли ми дійсно хочемо досягти своєї мети й у нас є воля, а не слиняве моралізування, то витримаємо.

Мусташенко зачеплений. Добре. Коли ти ставиш так питання: оперетка, розрив, або цей дикий експеримент,—добре, я згоджуюсь. Стривай, стривай! Але попереджаю: я робитиму сумлінно все, що в моїх силах, але май на увазі, є межі моїм силам. І ти не повинна робити це приводом до розриву. Хочеш розірвати наш шлюб?—роби це тепер же, чесно й без таких приводів.

Інна підбігає, обнімає, пригортається, радісно, як дівчинка. Значить, згода? Згода?

Мусташенко. Я зарані знаю, що все це...

Інна. Браво! Пан! Я знала, що ти згодишся. Ти ж мій чудесний, розумний дикун! Ти ж уже сам бачиш, що це чудова ідея...

Мусташенко. Навпаки! Я бачу тільки...

Інна. Бачиш, бачиш! А за пенсне й за все ти мені прости. Ради бога, прости, Пан! Але ж мені так досадно було, що ти мене не розумієш і будеш сперечатись... Але тепер уже все вияснене, тепер усе буде добре. Правда? Вдаючи Мусташенка,

басом: „Розлюбила, розійтися хочеш“. І ти вірив, як казав це? Ух, ти! Цілує його.

Мусташенко. Слухай, Ін, але невже ж ти серйозно всю цю історію хочеш виробляти?

Інна. Ну, а як же, дитинко? Треба!

Мусташенко сміється.

Інна. Та запевняю тебе, інакше ніяк не можна. І ти, будь ласка, не думай, що я жартую. Я вже навіть, маю ту... що... ну, твою секретарку, чи переписувачку. Вона вже тут.

Мусташенко вражено. Інно! Я сподіваюсь, ти...

Інна. Нічого не сподівайся, а я зараз покличу її сюди, й ти, будь ласка, ввічливо, тепло поба-лакай із нею.

Мусташенко. Пострівай! Ти, значить, усе це зарані наготовила?

Інна. Я все обмірковувала. Я два тижні вдень і вночі це обдумувала. Тепер ти сам можеш судити, що це не жарт і не хвилева фантазія. Я хочу бути матір'ю твоєї дитини й буду. От і все. І коли ти поважаєш своє слово, то прошу сумлінно, як ти сам сказав, робити все, що в твоїх силах. А в твоїх силах є не робити великих очей, не спалахувати, не філософувати, а спокійно поговорити з дівчиною, яка шукає робити. Я їй обіцяла помогти. І от тепер, поговоривши з тобою, ми ви-яснили, що можемо запропонувати їй лишитись у нас для переписування на машинці твоїх праць. От і все. Це не є понад твої сили?

Мусташенко. Що ж це за дівчина?! Звідки вона?!

Інна. Що, звідки,—все вона сама та й я тобі потім розкажемо. А тепер я покличу її, бо вже пізно, вона й так давно дожидається. Я зараз!.. Поспішно йде з кімнати.

Мусташенко. Та чекай, Інно!.. Так же не можна, Інно!

Інна. Потім, голубчику, потім. Треба відпустити дівчину додому. Виходить.

Мусташенко сам, схвильовано ходить по хаті, знижує плечима, мимоволі зупиняється перед дзеркалом, огляда себе, причісує волосся, але тут же ловить себе на цьому; знову обурено знижує плечима, посміхається, хмуриється й нетерпляче поглядає на двері. Інна входить; за нею, мило соромлячись, але цікаво зиркаючи на Мусташенка, іде Люда.

Інна. Ну от, Панасе Михайловичу, дозволь представити тобі твою переписувачку: панна Люда. До Люди. Можна вас називати просто „панна Люда“?

Люда соромливо, але намагаючись опанувати собою. Прошу дуже. Можна навіть просто Люда.

Інна. Панна Люда вміє добре писати на машинці і згоджується на твої умови.

Мусташенко почуваючи ніяковість, до Люди, холодно, поважно. Ви раніше де працювали?

Люда боязко. Я писала в конторі на цукроварні. Сміливіше. Але я зразу навчуся всього, що треба! Ви побачите. Мені треба тільки показати.

Мусташенко. Гм!.. Так. Розуміється. Але в даний момент якраз...

Інна поквапом. Ну, от значить і чудесно! Панна Люда завтра вранці вже переїжджає до нас і приступає до виконання своїх обов'язків. Ну, я рада. До Люди. Тепер ви можете бігти додому, а завтра рано просимо до нас зовсім.

Люда соромлячись, тихо. Я така щаслива, що аж і не вірю собі... Я вам так дякую...

Інна. Ну, що мені? Панасові Михайловичеві дякуйте, це він придумав дати вам роботу в нас.

Люда. Я дуже дякую. Я буду старатися...

Інна сміється. Ну глядіть же! Ну, добраніч, біжіть тепер додому! Швиденько!

Л ю д а. Добраніч!.. Хоче ще щось сказати, але, засоромившись, повертається і швидко, немов утікаючи, виходить.

І н н а. Ну? Бачив, яка вона?

М у с т а ш е н к о. Це гидко, Інно! Негарно... Мені за тебе боляче.

І н н а. Ффіть. Підходить до нього, ніжно зазирає йому в лице і, тихо кажучи „Пан!“, розводить обидві руки на чверть аршина одну від одної, виставивши тільки указові пальці, немов визначаючи розмір чогось. Пам'ятаєш?.. Пам'ятаєш, як ми ждали наше, й ти мені от так показував, і як цим жестом приборкував мене? Пам'ятаєш? Тепер тобі показую. Ніжно, лукаво розводячи руки. Панасе?..

Мусташенко зиркає, відвертається й сідає в фотель.

І н н а обнімає його за голову, бурно цілує. Буде, буде, буде! Чуєш ти? Я знаю вже, що буде. Біжить до телефону, гукає: 25—44, 25—44... Так... Дякую... Юрій Маркович? А ви ще не спите? Ну, то лягайте спати!.. Так-так, власне: лягайте спати! Добраніч! Сміється, кладе трубку, підбігає до Мусташенка, стає на коліна перед ним і, лукаво зазираючи в лице й показуючи руками, ніжним і наказовим, жагучим шепотом каже: Бу-де!! Міцно пригортається.

З А В І С А.

ДРУГА ДІЯ.

Сцена поділена на дві половини.

Праворуч—кабінет Мусташенка, шафи з книжками, бюрко, канапа. Не далеко від бюрка невеличкий столик з машинкою до писання. Столик цей стоїть vis-à-vis до дверей, що ведуть до вітальні. Двері в коридор і вітальню.

Ліворуч—вітальня. Двері в кабінет, у коридор і інші кімнати.

В кабінеті: Мусташенко й Люда.

Мусташенко сидить за бюрком і перечитує аркуші паперу, списаного машиною. Часом скоса, непомітно слідкує за Людою.

Люда швидко, старанно переписує.

Мусташенко підходить до Люди з аркушами; тримається поважно, з холодною вибачливістю. Маленька помилочка, панно Людо...

Люда злякано. Ой! Хіба? Що ж я там написала?

Мусташенко. Ну, нічого такого страшного. Замість „репродукція“, ви написали „ерпордукція“. Треба відмітити тут олівцем. Нахиляється до Люди й показує помилку, скоса дивлячись на її лице, волосся.

Люда. Зараз, зараз! Дайте мені, будь ласка. Ото яка, їй-богу! „Ерпордукція“. Рішуче. Я наново перепишу цей аркуш.

Мусташенко. Ну, що ви, бог з вами! Сміється. виправити тільки, та й годі.

Люда благаючи дивиться на нього. Але ж це негарно, що будуть помилки. Подумують, що ви не знали цього слова.

Мусташенко сміється. Ну, що ж робити? Або

подумають, що переписувачка помилилась. А помилилась через те, що втомлена, що занадто багато працює.

Люда. Та де ж багато?! От як на цукроварні писала, так ото справді було багато.

Мусташенко. А чого ж ви перестали там працювати?

Люда соромиться. Ану їх!

Мусташенко. Умови були тяжкі?

Люда. Ні, умови нічого... Та... Замовкає, хоче писати.

Мусташенко. Посварилися з кимнебудь?

Люда. Атож.

Мусташенко. З ким же то?

Люда. Та... з директором.

Мусташенко. Он-як! З самим директором? За яку ж справу?

Люда. А за таку, що я йому вподобалась! Він хотів, щоб я в його кабінеті писала. А я не схотіла. Нехай пошукає собі інших.

Мусташенко. Умгу! Залицявся?

Люда. А як же! Жонатий чоловік, троє дітей. Соромився б!

Мусташенко. Так. Одразу похмурюється, відходить.

Люда, винувато зиркнувши на нього, починає писати.

Мусташенко. Так-так. Ні, панно Людо, вам безумовно треба хоч трохи гуляти. За три тижні, що ви в нас, ви не більш як двічі ввечері виходили з дому. Це не годиться.

Люда. Та мені нема куди ходити! Та й не хочу я.

Мусташенко. Ну, як таки нема куди? Дівчина ви молода, вам треба розваги. Pozнайомтеся з молодими людьми, ходіть до театру, в кінематограф, у сад. До себе в гості поκληчте. Ви не в тюрмі, ви маєте повну волю. А так не можна, як ви живете. Через те ви й помилки робите.

Люда. Мені знайомих ніяких не треба. А помилок я буду старатись не робити. Йй-богу! От побачите!

Мусташенко. Та не в помилках річ, чудна ви дівчино! А... річ у тому, що вам же нудно так жити в нас.

Люда. Мені нудно в вас?! Схаменувшись, кидається писати.

Мусташенко пильно дивиться на неї, похмурюється й починає читати аркуші.

Люда непомітно погляда на Мусташенка.

Мусташенко. От і тут помилка...

Люда. Ой, господи! Схоплюється й підходить.

Мусташенко з посмішкою. От бачите? Значить, треба розваги, спочинку.

Люда. Та йй-богу ж, то не через це!

Мусташенко. А через що? Раніш ви далеко менше помилок робили. Або ви втомлені, або ж... закохані в когось, і нема тої уваги.

Люда соромиться. Ну от, закохана! Я просто й сама не знаю, що це таке.

В вітальню підчас цієї сцени входить Інна; тихо, навшпиньках, прислухаючись, підходить до дверей у кабінет, слухає, потім входить за порт'єру між дверима й лишається там.

Мусташенко. Ну, не знаєте. Скучили, мабуть, за „ним“, думаєте про нього багато, от і...

Люда. За ким „за ним“?!

Мусташенко. Ну, за тим, у кого ви закохані, кого покинули там десь.

Люда зневажливо кривить губи. Кого я могла там покинути? Дуже вони мені потрібні... А з помилками я просто не розумію... Здається ж, я... Дозвольте мені цей аркуш.

Мусташенко помалу простягаючи аркуш. От і зблідли ви в нас трошки. Немов не навмисне бере її за руку. Мені сумно, що ви можете своє здоров'я в нас попсувати...

Люда. Та я здорова зовсім... А тут також треба відмітити олівцем? Легко пробує визволити руку.

Мусташенко неуважно. Еге-еге, розуміється, відмітити... Безумовно відмітити... Так закохані, га?

Люда соромливо посміхається, визволяє руку й іде до свого столика.

Мусташенко з усміхом читає аркуші.

Інна виходить з-за порт'єри, тісно стуливши уста, відходить і сідає в фотель, одкинувши голову назад.

Мусташенко раптом змитає посмішку, похмурюється, швидко витягає пенсне й одягає, встає й зовсім іншим—поважним, серйозним тоном. Так-так. Жарти жартами, панно Людо, а вам треба моціону, руху, повітря. Здоров'я насамперед. А потім... Чи не можна, щоб деякі річі ви переписували в себе в кімнаті? Тут я вам заваджую. І взагалі... я гадаю, що тут, у кабінеті, треба писати тільки те, що я диктуватиму.

Люда стурбовано дивиться на нього, несміло підводиться. Мені зараз же перейти туди?

Мусташенко. Ну, зараз... я не знаю. Я хочу тепер вам іще дещо продиктувати. Але завтра ви можете працювати в себе.

Люда сідає. Мені взяти чистого паперу для диктовки?

Мусташенко підходить до неї. Чекайте, ви на чому зупинились? Скидає пенсне, нахиляється над плечем Люди, читає про себе. Умгу... Так... Тут іще трохи лишилося? Ну, це вже ви допишіть зараз...

Люда хапається писати.

Мусташенко. Та ви не спішіть так. Вас ніхто не жене звідси.

Люда мовчки так само поспішає.

Інна підходить до дверей і знову входить за порт'єру.

Мусташенко. Та не хапайте ж так, кажу... Бере Люду за руки вище ліктів, притримує. Тихше, тихше. Повільніше... Поспішать не треба. Не випускаючи її

рук, нахилиється до її плеча, так що його лице приходиться зовсім близько до її лица, й ніби дивиться в аркуш. Ну, пишiть так. Я буду вашу енергію регулювати. Ну?

Люда тихо. Мені так незручно писати...

Мусташенко хвилюється. А то не треба спішити. Га? Спішити не треба, коли вам кажуть. Ну?

Люда. Але ж ви кажете, щоб я швидше йшла звідси.

У дверях кабінету з лійкою в руці з'являється Марія Андріївна: бачить сцену й одсувається назад, слідкуючи далі з-за дверей.

Мусташенко. Ну, я не сказав „швидше“. І швидше писати не треба. А от так... Повільно, спокійно, помаленьку. От так. Раптом сильно стискує Люду, за руки, так що кінці їх аж догори здіймаються і рвучко відходить до свого столу.

Люда зараз же починає швидко писати.

Мар. Андр. входить. Та квітка зовсім засхне тут у нас. Інна поставити поставила, а поливати нема кому. Поливає, пильно непомітно оглядаючи Люду й Мусташенка.

Інна відходить од дверей і сідає на канапу з болючою посмішкою.

Мусташенко ніби зайнятий аркушами, байдуже, спокійно. Полийте, полийте. Панно Людо, будь ласка, дайте мені той аркуш, що ми вдвох тількищо переглядали.

Люда. Цей?

Мусташенко. Не знаю, покажіть.

Люда підносить.

Мусташенко. Так, цей. Дякую. Я тут зроблю вставочку...

Люда відходить, сідає писати.

Марія Андріївна, оглянувши ще раз Люду, виходить. Мусташенко, провівши Марію Андріївну очима, сидить якийсь час непорушно, гидливо скрививши губи й дивлячись в одну точку. Потім похмуро підводиться і, не гля-

нувши на Люду, рішучим, поважним кроком виходить у вітальню.

Люда стурбовано дивиться йому вслід.

Інна, зачувши рип дверей, швидко міняє позу й немов щось шукає в кутках канапи.

Мусташенко йде рішучою ходою, але [побачивши Інну, зупиняється. А, ти тут?

Інна. Шукаю мого гребінця з коронкою. Ти не бачив, Пан?

Мусташенко. Ні, не бачив. Але я тобі скажу, Інно, що я далі цієї твоєї вигадки робити не буду. Як собі хочеш...

Інна. Через що?

Мусташенко. Не можу й не хочу. От і все. Я зараз вийду хвилин на десять перейти, а ти в цей час, будь ласка, відпусти цю панну на всі чотири вітри. Чуєш?

Інна. В чому річ? Невже вона?..

Мусташенко. Інно, не будемо про це говорити. Все це—негарне, гидке, понизливе, образливе! Розумієш? Я не хочу, й більше нічого. Здається... Змовкає.

Входить Марія Андріївна з лійкою.

Мар. Андр. Квітки мати—всі люблять, а послідкувати, щоб поливати, ніхто не догадається. Йде до квіток.

Мусташенко. Я з тобою ще сьогодні хочу поговорити.

Інна. Неодмінно.

Мусташенко виходить у кабінет; сухо до Люди. Ви тут дописуйте, я хутко прийду. Виходить.

Люда дивиться йому вслід, задумується, раптом хапа себе за щоки, потім починає швидко писати.

Мар. Андр. поливаючи квітки. А треба, треба тобі з ним поговорити. Треба.

Інна пильно глянувши на неї. А про що, Тамуню?

Мар. Андр. Та про що ж: про високу мораль,

про філософію, про любов. Він же в тебе такий моральний, чистий чоловік. Професор, не якийсь собі легковажний студентик. Людина поважна. А як же!..

Інна. Ой, Тамуню, я боюсь! От уже твої брови кусливо сміються.

Мар. Андр. мовчить, підходить до Інни. Хочеш спокій у домі мати?

Інна. Хочу.

Мар. Андр. То поклич сюди зараз оту машинкову паночку, дай їй за місяць, дай за десять, двадцять місяців уперед, і нехай вона йде собі писати де інде.

Інна здивовано Через що?

Мар. Андр. Через що? Через те, що твій філософ дуже пильно придивляється, як вона пише. Удвох уже починають писати на машинці.

Інна сміється. Ну, Тамуню, бог з тобою!

Мар. Андр. Зо мною бог був і є, а от хто з професором твоїм, то це вже не так смішно. Кажу тобі: випровадь її сьогодні ж.

Інна. Та за віщо?!

Мар. Андр. За те, що твій чоловік обнімає її за плечі і пригортається щока до щоки. Буде з тебе?

Інна. Коли ж це було?

Мар. Андр. Три хвилини тому назад. Ти собі тут сиділа, а вони за отою стіною пригортались. Навіть дверей у кабінет добре не зачинили.

Інна регочеться, обнімає Марію Андріївну

Мар. Андр. визволяючись. Тобто, так віриш у свого морального філософа, що аж смішно тобі?

Інна. Тамуню! Абсолютно не вірю. Пострівай, пострівай! Що ти бачила, як він близько нахилився до неї, я в це вірю. Але, Тамочко, це

пояснюється просто: він без пенсне здалеку погано бачить. Запевняю тебе! Зо мною це раз-у-раз бувало, як я йому переписувала. Бувало ввесь ісхилиться над моїм плечем. Щоб Пан?!.. Сміється.

Мар. Андр. Ну, скажи мені, коли ти така мудра: як люди пишуть на машинках?

Інна. Ну, як? Пишуть собі, та й годі.

Мар. Андр. А ти бачила, щоб їх хтонебудь іззаду ще за лікті підтримував?

Інна весело, жваво, здивовано. Та невже Пан підтримував?! Правда?! Ну, який же, дивись!.. Виграв! Уяви собі, Тамуню, ми побились об заклад: він жалівся, що панна Люда занадто старається, спішить, хоче показати, що вона справжня переписувачка, й через те робить багато помилок: „просто“, каже, „хоч бери та за лікті її притримуй“. А я йому сказала, жартом, розуміється: „А ти візьми колинебудь та й притримай її“. А він на це: „І їй-богу, притримаю“. Я почала сміятись. Ну, уяви ти собі Пана з його соромливістю, який бере панночку за лікті! А він образився, що я сміюсь, татарська кров спалахнула: „А давай об заклад, що притримаю!“ „Давай!“ І так таки тримав за лікті?! Як слід? І довго? Бо я сказала, щоб не менше хвилини тримав, навіть тоді, як вона писатиме. Довго тримав, Тамуню?

Мар. Андр. збита спантелику. Гм!.. Може й... Ну, коли ти кажеш, що бились об заклад, то може... Тільки щось воно...

Інна. Але ж який Пан, виграв!

Мар. Андр. Ну, то я раджу тобі все ж таки не битися об такі заклади. Коли б ти бачила його очі після того, як він „об заклад“ тримав лікті тої дівчини, ти б була обережніша.

Інна з веселою цікавістю. А які, які очі, Тамо?

Мар. Андр. сердито. А ти з мене забавки не роби собі! Молода ще. І дурна.

Інна. Тамуню, їй-богу ж, я не з тебе сміюся! Мені з Пана смішно. В його після пенсне бувають раз-у-раз такі якісь не то сонні, не то наче п'яні очі. Правда неначе п'яні?

Мар. Андр. Еге ж: „після пенсне“!

Інна. Ну, Тамочко! Не думаєш же ти, що я...

Мар. Андр. Я думаю, що ти занадто віриш у твого Пана. От що! Занадто. А я вже давненько помічаю, що щось між ними є. Ой, є! Хоч мої очі й старі, але я й без пенсне ще вмію дещо бачити. Може, він із тобою для того й об заклад побився, щоб...

Інна. Ну, Тамуню, я ж тобі кажу, що я сама перша накинула йому цю думку! Ти, їй-богу, супроти Пана несправедлива. Ну, хіба ти можеш сказати, щоб за вісім літ він колинебудь чи поглядом, чи рухом чи якнебудь зрадив мене з якою-небудь жінкою? Можеш?

Мар. Андр. Та ні, цього не можу сказати, але ж...

Інна. Ну, так як же ти можеш раптом такі підозріння до якоїсь переписувачки? Скільки було всяких жінок, і раптом тільки ця... Їй-богу, мені аж образливо за Пана й за себе. Тобі щось здалося, а ти вже...

Мар. Андр. Ну-ну, добре. Нехай так. Може й справді помилилась. Вибач. А йому нічого не кажи. Ще через цю дурницю та неприємності можуть вийти. Мабуть, таки й мені доведеться загнущати в пенсне свої очі,—щось вони вже...

Інна сміється, обнімає Марію Андріївну. Ми тобі, Тамуню, знаєш, такі великі, круглі, як у шоферів, окуляри купимо. Добре?

Мар. Андр. Та не інакше... Ну, піду я вже

спати, нехай очі спочинуть, — може, краще бачитимуть. На добраніч, професорше! Цілує Інну.

Інна. Добраніч, Тамуню. Спи добре.

Мар. Андр. А все таки поглядай за професором! Виходить.

Інна. Добре, добре! Сміється, голосно наспівує, підходить до роялю, бравурно грає з нахмуреним, задумливим лицем.

Люда то швидко пише, то, задумавшись, непорушно сидить. Зачувши спів і гру Інни, повертається всім тілом у той бік, потім схоплюється й рішуче йде до вітальні, немов із якимсь твердим наміром. Але на півдорозі зупиняється, схиляє голову, стоїть так і тихо вертається назад. Сівши за столик, кладе голову на машинку й сидить.

Інна встає і швидко йде в кабінет.

Люда хапається писати, почувши стукіт дверей.

Інна. А Панас Михайлович іще не прийшов?

Люда. Ні, немає. Панас Михайлович казав, що зараз прийде.

Інна привітно. А ви все пишете? Пізно ж уже.

Люда не дивлячись на Інну. Треба неодмінно на завтра переписати...

Інна. Ну, як пишеться тепер? Панас Михайлович вами нахвалитись не може. Каже, що ні за що не розстанеться з вами.

Люда раптом підводиться і, не дивлячись на Інну, з усилиям. Я, Інно Василівно, хочу вас просить... Я не можу більше служити в вас. Я прошу мене...

Інна. Що-о?! Оце маєш! Через що? Важко вам?

Люда живо. Ні-ні, мені зовсім не важко!..

Інна. Образив вас хтонебудь?

Люда. Ні, ніхто не образив. Усі зо мною так як із рідною... І ви... особливо...

Інна. Ну, так у чому ж річ?

Люда. Я... Мені треба додому... Я скучила...

Інна. За ким же ви скучили? У вас, може, наречений є?

Люда. Ні. Але... Ну, я просто не можу... Я поїду додому.

Інна пильно вдивляється в неї. Ну, що ж, коли не можете, то силою не вдержиш. Мені дуже-дуже шкода, що ви хочете йти від нас. А я вже думала: от ми літом виїдемо на село, на дачу, вам там буде вільніше. Ну, що ж робити? Але я все таки сподіваюсь, що ви ж не сьогодні-завтра покинете нас. Тиждень-два ви ще поживете з нами? Ми ж мусимо знайти іншу переписувачку. Правда?

Люда. Я б завтра вже хотіла виїхати...

Інна. Та чого ж так раптово?! Входить Круглик.

Інна. Ну, ми ще побалакаємо. Добре?

Люда сідає до писання.

Круглик з порогу кричить. Інно Василівно! Вибачте за пізню візиту, але вечір такий чудовий, що я насмівився приїхати спокусити кого-небудь із вас проїхатись на автомобілі за місто. Цілує руку Інні. Панні Люді мое привітання! А де ж Панас?

Інна. Вийшов трохи пройтись. Він зараз прийде, подождіть.

Круглик уважно поглядаючи на Люду. Нема коли ждати, дорога Інно Василівно: місяць такий бездоганно-прекрасний, бузок так пахне, що аж моторошно, що ви сидите в хаті. Панно Людо, кидайте ви тарабанити оту філософію, та їдьмо з Інною Василівною та зо мною в поле!

Інна. Панні Люді нема часу, а ми ходімте звідси, не будемо заваджати їй докінчити роботу. Ходімте! Бере його під руку й веде з кабінету в вітальню.

Круглик. Ну, що ж, мушу скоритися такому насильству. Пильно подивляється на Люду.

Інна. Розуміється, мусите! Виходить.

Люда кладе лікті на стіл, бере голову в руки й сидить так, потім береться писати і знову задумується.

Інна. Ну, сідайте, де хочете й розповідайте, що новенького. Цигарки маєте? Дайте, будь ласка.

Круглик покvapом подає портсигар. З охотою! Прощу дуже. Що?—ви, очевидячки, в маленькому підняттю?

Інна. Чого так думаєте?

Круглик. А цигарочку треба закурить. Жінка, яка немає постійної звички до куріння, курить од кохання, від гніву, взагалі від хвилювання.

Інна. А я ж чого: від гніву, чи кохання?

Круглик. А ви... від Панаса та панни Люди.

Інна. Що за дурниці? Що ви мелете?!

Круглик. Вибачте, Інно Василівно; я розумію, вас ображає, що вас можуть підозрівати в хвилюванні через якусь там панну Люду, але що зробиш: факт. Хіба ні? Га?

Інна. Серйозно, Круглику, ви часом не випили занадто багато вашого рюдесгаймера?!

Круглик. Ні, Інно Василівно, я тільки зайшов оце на хвилинку до Марії Андріївни. Як своєму старому приятелеві, вона мені в секреті дещо розказала. Ви ж, ради бога, не видайте мене!

Інна. Ах, он через що! Весело сміється. Так, так, уявіть собі: Пан і панна Люда вдвох на машинці пишуть! Що ви скажете? Пан за лікті тримав панну Люду, а вона так писала. Тама, як побачила це, так трохи не зомліла.

Круглик. А знаєте, Інно Василівно, цікаве явище: от уста ваші сміються, а в очах видно біль.

Інна сміючись. Та не може бути?! Оце лишенько! Що ж мені робити?

Круглик. Так, ваше становище дійсно погане. Така ідеальна вірна любов, восьмилітнє родинне бездогадане щастя, й раптом... якась міщаночка... А головне: вас обдурюють, і вас жаліють. Вас, ви подумайте це! Га?

Інна сміючись. Слухайте, любий Круглику: я вам не раз казала, що ви не фабрикант, а поет, Жюль Верн, Фенімор Купер. Йй-богу. Вам би тільки фантастичні поеми писать.

Круглик. Але ж і гордість у цієї жінки!! Але ж і гордість! Мене це просто захоплює. Панас на моїх і на ваших очах цілуватиме другу жінку, й ви всетаки будете мені казати, що ні. Не сміє цього бути—й кінець! Правда?

Інна. Жюлю Верне, не хвилюйтесь.

Круглик. Але, на жаль, це є, Інно Василівно, є. І давненько вже є, коли хочете знати. Я вже з тиждень як помітив це в очах Панаса. А я ж у його очах, як у книзі читаю. Ну, так що я вам кажу, коли ви це краще за мене знаєте. А от, хочете, я вам краще скажу, що з цього всього буде?

Інна. О, та ви ще й ворожбит? Ану-ну, поворожіть. Дати руку?

Круглик. Ні, я й без руки скажу. Так от, слухайте: ви... будете моєю.

Інна вражено дивиться на нього й вибухає щирим реготом. Ой, Круглику! Ой, милий! Ви вже Фенімора Купера перегнали...

Круглик спокійно посміхаючись. А от послушайте спокійніше, й ви побачите, що так воно й мусять бути. Це дуже цікаво. Любов ваша вже скінчилась.

Інна. Уй, боюсь!

Круглик. Любов скінчилась. Ви ще якийсь час будете нічого „не помічати“, боротись, і так далі. А потім одного чудового дня...

Інна. „Бездоганно-чудового“!..

Круглик. Бездоганно-чудового дня ви раптом помститесь на Панасі. Але жорстоко, болюче помститесь. А для цього... ви зрадите його зо мною. Так-так, не смійтесь, власне зо мною. Бо я—його

друг. Це раз. Я—такий негарний. Це—два. З кимсь іншим зрада не буде для нього така болюча, а зо мною... надзвичайно болюча й образлива. Далі: ви—горді, ви до останнього будете старатись, щоб ніхто не знав про ваш скандал. Правда ж? Через це ви знов таки зо мною зрадите, бо знаєте, що своєю помстою ви дасте одній людині біль, а другій надзвичайне щастя, про яке вона мріє довгі роки, за яке на всяке злочинство готова піти. А це притягає. Бачите, яка витворюється логічна, фатальна необхідність? І це буде? Інно Василівно, побачите, це мусить так бути!

Інна. А знаєте, Круглику, треба признати, що ви досить хитро провадите свою гру: під виглядом одвертості чи нахабства, ви вмовляєте в мене зарані певні вчинки. Ви просто гіпнотизер.

Круглик. Ні, Інно Василівно, я тільки трошки знаю душу людини. Щоб перемогти панну Люду, цю нову й через те бажану для Панаса жінчину, вам треба самій стати для нього новою й бажаною, треба викликати жадність самця, яка тепер звернена на панну Люду... А це...

Інна раптом починає про себе закотисто, довго сміятись.

Круглик. Можна знати, що вас так смішить?

Інна серед сміху. Ні, тепер... не можна... Колись... колись, може, й довідаєтесь.

Круглик. Шкода, шкода, що не можу з вами тепер посміятись.

Інна. Нічого, колись, кажу, посмієтесь. Встає. Та ще як-же, Круглику, посмієтесь!.. Ну, я дуже дякую вам, що ви так турбуєтесь нашим родинним щастям і даєте такі хороші поради, але я гадаю, що мені вдасться й без таких екстренних заходів зберегти його. З гумористичним патосом піднімає руку. Все переможу! Сміється. Ну, а тепер, вибачте мені, піду я спати. А ви їдьте кататись під місяцем

і творити фантастичні поеми. Добре? Простягає руку.

Круглик. Ну, побачимо, чия перемога буде. Я думаю, що кінець-кінцем буде моя. І панна Люда мені в тому допоможе.

Інна сміється. Хіба? А я, уявіть ви собі, думаю, що панна Люда власне мені допоможе!

Круглик. Вам? Дуже сумніваюсь.

Інна. Побачите.

Круглик. Та побачимо. Ну, спіть спокійно, коли зможете.

Інна. А чого ж би мені не змогти? Всього доброго.

Круглик ущіпливо-ввічливо. Панасові й панні Людї моє привітання.

Інна. Дякую.

Круглик, посміхаючись, виходить.

Інна з похмуреним виразом лица тихо підходить до дверей кабінету й дивиться в щілину на Люду, що сидить, сперши голову на руку. Відходить од дверей і прямує до роялю.

Входить Мусташенко, тримаючись роблено-поважно, з спокійно-вибачливою посмішкою.

Інна. Круглика зустрів?

Мусташенко. Він сідав в автомобіль, я не хотів його зупинити й непомітно ввійшов у дім... Ну, балакала ти з нею?

Інна. Балакала. Вона, уяви собі, перша заявила бажання піти від нас.

Мусташенко живо. Ах, так? Зразу ж поважніше. Ну, що ж, тим краще. Значить, ніяких перепон нема скінчити цю нісенітницю. Я радий. Коли вона відходить?

Інна. Вона настоює, щоб неодмінно завтра або навіть ще й сьогодні, зараз же.

Мусташенко. Он-як? Гм! Ну, що ж, чудесно, нехай іде собі з богом. Вона там? Киває на кабінет.

Інна. Там. Дописує роботу.

Мусташенко несподівано, злісно. К чорту! Не треба ніякого її дописування! Нехай забирається зараз же!

Інна ввесь час пильно слідкує за ним; тихо. Чого ж ти сердишся!

Мусташенко нестримано, з різкими жестами. А ти гадаєш, що нема чого сердитись? Ні?

Інна. Гадаю.

Мусташенко. Ха! Поставити мене в ідіотичне, ганебне становище якогось старого ловеласа!.. Розуміється, їй гидко стало й вона тікає. Цілком зрозуміло.

Інна. З чого ж вона могла те ловеластво помітити? Ти ж не залицявся до неї?

Мусташенко. „Не залицявся“. Вже те, що вона пише в мене в кабінеті, коли може писати в себе в кімнаті, є залицяння. І вона це розуміє.

Інна. Ну, це ще далеко до залицяння. Можливо, що ти виявив якісь інші знаки... уваги до неї? Потиснув їй руку або ще щонебудь таке? Га?

Мусташенко. Нічого я їй не потискував, а взагалі вся ця історія гидка мені! Будь ласка, впровадь її з мого кабінету й порахуйся з нею. Нема про що більше балакати.

Інна. Але це руйнує всі наші плани?

Мусташенко. Не наші, а твої! І тим краще.
Ходить по хаті.

Інна. Мені здається, що вона з інших причин хоче відійти від нас.

Мусташенко. Мені не цікаво знати ці причини. Годі з цим.

Інна. Я певна, що вона... в тебе закохана...

Мусташенко зупиняється з посмішкою. І дуже закохана?

Інна. Мабуть, дуже. І тікає вона не того, що їй гидко, а що вона не сміє надіятись на твою... увагу.

Мусташенко. Не вигадуй, Інно, дурниць, а
лучче кінчай швидше цю історію.

Інна. Для чого ж кінчати, коли є всі дані за
те, щоб вести її далі, до кінця?

Мусташенко. Ти хочеш, щоб я далі грав цю
негарну, соромну роль старого розпусника?!

Інна. Перш за все, перестань ти, нарешті, ко-
кетувати словом „старий“! А потім, ніякої тут роз-
пусти немає, в нас є наша велика, чиста ціль. Ти
згодився, що ми маємо моральне право досягти її
таким способом. При чому ж тут ці непотрібні,
жалісні слова „старий“, „сором“, „розпуста“ й
тому подібне? Я можу зрозуміти тебе, коли ти
відмовляєшся через те, що тобі здається, що ти
викликаєш у тої дівчини огиду. Але коли цього
немає, а є навпаки те, що нам треба для нашої
цілі, то чого ж ти міняєш свою постанову?

Мусташенко. Так, ціль наша чиста, але за-
соби... нечисті.

Інна. Що таке чисте й нечисте? Чим нечисті
наші засоби?

Мусташенко мовчить, ходить.

Інна. Чим же нечисті?

Мусташенко. Вони бруднять нашу любов.
Вони вносять у наші відносини щось заховане,
щось... образливе, підле, лукаве й... небезпечне.

Інна. Ти почуваєш це по собі?

Мусташенко. Не по собі, а по... нас обох.
Ти сама не розумієш, що ти робиш. Ти не береш
у рахунок тих наслідків, які можуть вийти неза-
лежно від нашої волі й хотіння.

Інна. Ти боїшся, що... закохаєшся в неї?

Мусташенко. Я не боюсь цього, але... я
боюся того, над чим наша свідомість і воля не
мають влади. Я не бог і не камінь! Гнівно. І мене
лють і образа бере, що я—не камінь! Розумієш ти?

Інна тихо. Вона хвилює тебе?

Мусташенко злісно. Так, вона мене хвилює! Приємно тобі це?

Інна. Приємно. Швидше й краще досягнемо цілі.

Мусташенко. Чого ж твої губи такі сірі стали? Від приємності?

Інна. Губи, як губи. Не в тому річ, а...

Мусташенко. А як я зараз піду до неї й почну її цілувати, теж буде приємно? Цілувати, душить її в обіймах, так, як тебе. Як тебе!.. І ти будеш тут, у цій кімнаті, а я з нею там. Хочеш цього?

Інна тихо, рівно. Хочу. Йди.

Мусташенко брутально. Слухай: я від цієї ночі спатиму в спальні! Чуєш? Сильно обнімає її, хоче поцілувати.

Інна різко вирвавшись. Ні!

Мусташенко. Що це значить?!

Інна. Ні! Не смій! Не торкайся до мене!

Мусташенко. Що це значить, я питаю?

Інна. Йди до неї, ти її хочеш.

Мусташенко. Нехай вона йде к чорту! Чуєш ти? Я тебе хочу! Підходить до неї.

Інна. Не підходь! Я буду кричати!

Мусташенко. Ти збожеволіла, Інно?!

Інна. Сідай там... Ну, сідай, я тебе прошу!

Мусташенко. Для чого?

Інна. Сідай. Я хочу, щоб ти спокійно вислухав мене.

Мусташенко сідає. Добре. Кажі. Тільки швидше. І коротше.

Інна мовчить; тихо, рішуче. Йди до неї.

Мусташенко. Більш нічого?

Інна. Стрівай—ти мусиш піти до неї. Вона тобі подобається. Значить, тобі буде навіть при-

ємно. Стривай, кажу! Я нічого не маю проти. Тільки... ти повинен говорити мені правду. Чуєш? Усю правду. Не обдурювати й не жаліти мене. Ти ж розумієш, коли ти мені все говоритимеш, то ніякої зради не буде. Скажи: ти вже цілував її? Мусташенко. Інно, я не хочу цього!

Інна. Ти відповідай, що я питаю. Цілував ти її?

Мусташенко. Ти, їй-богу, зовсім захворіла від цієї ідеї!

Інна. Панасе, я тебе благаю, будь зо мною щирим, правдивим! Тільки цього я хочу від тебе, й тоді роби, що хочеш. Ну, скажи одверто: торкався ти до неї? Потискував руки? Обнімав якнебудь? Ради бога, не допускай ні крихітки затаювання, обману. Чуєш?

Мусташенко. Ти просто божівільна! Не цілував, не обнімав, рук не потискував і не хочу ні обнімати, ні взагалі всієї цієї негарної дурниці виробляти! Чуєш? Я неправду тобі сказав, що вона мене хвилює. Сказав для того, щоб примусити цим тебе припинити всю цю комедію. Мені тяжко й соромно від усього цього, й більш нічого. Мені соромно, що Марія Андріївна й прислуга знають, що вже два тижні я через щось сплю в кабінеті, що в нас ніби щось сталося. Мені соромно, що мене, як гімназиста, захоплюють на-одинці з цією дівчиною. Мені тяжко, що ми з тобою стали якісь немов чужі, щось улізло між нас. Це занадто велика жертва для тої цілі. Я більш не можу й не хочу, Інно!

Інна підходить ближче. „Сором“, прислуга“, „гімназист“—усе це дурниці. Дивись... Показує руками розмір на чверть аршина. Хіба ти не хочеш цього? А це ж може бути! Хіба все те—не є дурниця в порівнянні з цим? Скажи сам. Ну, нехай вона тебе хвилює. Ну, що ж такого? Вона молода, гарна, ти

їй подобаєшся. Це ж природно. Ти ж філософ, мій Пан. Ти ж можеш зрозуміти, що все це—умовно. „Що скаже прислуга, Тама, Круглик, громадянство?“. Нехай говорять, вони нічого не знають, а ми собі маємо і знаємо своє. Йди до неї. Підводить його за руку. Ну, йди.

Мусташенко. Інно, ми граємо небезпечну гру.

Інна. Ніякої гри ми не граємо. Ми хочемо мати свою родину. Йди, можеш робити з нею, що хочеш. Можеш мені нічого не казати. Можеш навіть брехати мені, обдурювати, що хочеш. Я не боюсь. Нехай. Тільки йди. А не підеш, то пам'ятай моє слово: твоєю жінкою я все одно не буду. Чуєш? Я буду нею тільки тоді, як матиму твою дитину. Знай це.

Мусташенко. Але ж я її не хочу! Я хочу тебе!

Інна з обуренням. Панасе!.. Стримує себе. Все одно: хочеш не хочеш, ти мусиш сьогодні ж зробити її своєю коханкою!

Мусташенко спалахнувши. Я сьогодні ж віжену її. Доки це буде, чорт його забирай?!

Інна. Панасе, ти не смієш цього зробити! Чуєш?

Мусташенко. А от ми побачимо! Можеш тоді робити, що собі хочеш! Рішуче йде до кабінету.

Інна. Панасе, подожди! Хоче його зупинити.

Мусташенко. Дай мені спокій! Одпиха її і входить у кабінет, зачинивши за собою двері.

Інна зупиняється біля дверей, хоче увійти за Панасом, не відважується і слухає.

Мусташенко підходить до свого столу. Панно Людо, ви скінчили свою роботу?

Люда як тільки входить Мусташенко, пильно й непомітно зиркає на нього; встає й підходить до нього з роботою. Скінчила.

Мусташенко бере аркуші, хмуро переглядає.

Люда. Панасе Михайловичу! Я прошу вас одпустити мене. Я не можу більше служити в вас.

Мусташенко. Так? Ну що ж... Інна Василівна мені вже казала. Будь ласка. Я не можу вас затримувати. Коли вам не подобається, то що ж...

Люда. Мені подобається, але я... скучила за своїми.

Мусташенко. За своїм коханим? Га? Ну, добре, добре. За ким би не скучили, це все одно. Коли ви хочете їхати додому?

Люда. Я хотіла б завтра, коли можна.

Мусташенко. Завтра, то й завтра. Нема вже сил так довго в розлуці бути?.. Ну, це зрозуміло. Листа, мабуть, од його одержали? Кличе? Га?

Люда. У мене ніякого... такого немає.

Мусташенко. Ну-ну, соромитись нема чого. Що ж тут такого: річ молода, природня. Ну, бажаю вам скорого й веселого весілля і щастя улюблі.

Люда відвертається, з сльозами і гнівом у голосі. Ніякого шлюбу в мене не буде! Я не того іду!..

Мусташенко. Ось тобі й маєш! Чого ж ви плачете?

Люда мовчки плаче.

Мусташенко. Гм!.. Я, може, образив вас?.. Га... Ну, панно Людо, в чому річ?

Люда. Нічого... це так... я зараз...

Мусташенко бере її за руку вище ліктя. Ну, чого ж ви, га? Що таке? Правда, не образив вас? Мені було б сумно, коли б я на прощання не хотючи зробив вам неприємність. Ну, скажіть, і я попрохаю в вас пробачення. Ну? Потискує їй руку, хвилюється. Ну, чого плачете?

Люда. Так, нічого...

Мусташенко. Як же нічого? Ну, чого? Обнімає за плечі.

Люда хоче визволитись.

Мусташенко раптом, брутально, міцно обніма обома руками Люду, пригортає до себе. Ну, чого, кажи! Га? Любиш? Га? Любиш? Впивається губами в її уста. Люда замирає, потім хоче вирватись, але Мусташенко ще міцніше, брутальніше обнімає, тримає одною рукою, другою гасить лампу на столі й веде Люду до канапи.

Інна підводиться, помалу відходить од дверей, сідає на канапу, хапає подушку й сильно вгризається зубами в неї.

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Праворуч—фасада сільської вілли з терасою. Просто—далекий краєвид із широкою річкою внизу. Ліворуч—відкрита з колонами альтанка; в ній стіл, покритий скатіркою, заставлений самоваром, тарілками, шклянками. Кущі, шезлонги, столики. Ранок.

За столом сидять: Інна, Мусташенко, Марія Андріївна, Круглик, Люда.

Мусташенко обнімаючи за плечі Круглика. Ні, слухай, Юрку: так невже ж ти таки серйозно організуєш цю експедицію на південний полюс?

Круглик. Це найсерйозніша справа в моєму житті!

Інна весело. А через що ж усе таки вам така чудна фантазія впала в голову?

Круглик осміхаючись. Хочу одною чудною фантазією другу ще чуднішу вибити. Пильно дивиться на Інну.

Інна. А вдасться?

Круглик жваво. А ви думаєте, що ні?

Інна сухо. А я звідки знаю? Ваші фантазії, то вам і знати. Тільки мені здається, що ця нова фантазія є тільки... воєнна хитрість для першої. І нікуди ви не поїдете.

Мусташенко. Яка хитрість? Про що ви?

Круглик. Інна Василівна мені не вірить. Думає, що моя експедиція є біржева гра, хитрість. Ну, що ж?

Інна. Ну, в кожному разі, спасибі, що приїхали. Сподіваюсь, ви в нас трошки поживете? Правда? Пострівайте: я вам не забула—за все літо ні разу не приїхали до нас!

Круглик. І це була хитрість, Інно Василівно.

Інна. Напевно! Встає. Ну, мої панове, я мушу вас на хвилинку покинути. Панасе, ти відправлеш пошту сьогодні?

Мусташенко. Неодмінно. Коли маєш що, давай зараз же.

Інна. Моментально! Іде в дім. До Люди. А вам на сонце пора, панно Людо!

Мусташенко. А так-так, панно Людо! Пора на сонечко! Га?.. Дозвольте бути вашим кавалером. Подає їй руку.

Люда. Ой, те мені сонце! Я вже спеклась, як перепічка. Іде.

Мусташенко. Нічого, нічого, треба. Здоров'я насамперед. До Круглика. Я зараз, Юрку! Відправляю пошту.

Круглик. Прошу, прошу! Будьте, як дома.

Люда тихо йдучи. А чого вчора не вийшов? Вийдеш сьогодні?

Мусташенко. Не можна було, не можна було,—за нами слідкують.

Люда. А сьогодні вийдеш? Як вийдеш—лежати на сонці; не вийдеш—пиду купатись. Вийдеш?

Мусташенко. Тихо-тихо, на нас дивляться.

Люда. А вийдеш, вийдеш?

Мусташенко. Вийду. Голосно. Ну, от, лягайте й печіться. Помагає лягти в шез-лонг, що стоїть праворуч біля тераси. От так... Ну, от. Лежіть.

Люда тихо. Гляди ж! Я буду ждати!

Мусташенко тихо. Добре, добре. Йде в дім.

Мар. Андр. перемиваючи посуд, тихо. Бачили, як із жінкою...

Круглик тим же голосом. І вже не ховають її вагітності?

Мар. Андр. Інна сама за нею, як за сестрою, ходить. Вірить, що від якогось поштальйона. Подумайте: так її задурили, що всьому вірить.

Круглик посміхається. Гм... „Вірить“. Гордість, Маріє Андріївно! Помре, а не признається. Та-ак. Цікаво. Що ж далі буде, як ви гадаєте, Маріє Андріївно? Пильно дивиться на неї.

Мар. Андр. Що буде? Нещастя. Інна сміється, а що за тим сміхом, то... то нехай бережуться оті! Бачили, як схудла Інна? Марніє з кожним днем. Марніє, а сміється. Ох, боюсь я, боюсь! І їх загубить, і себе. І всіх. Поговоріть ви з Панасом, Юрію Марковичу! А я з цією. Підіть, поговорить, друже. Нехай він її відправить. Може, хоч вас послухає.

Круглик. Думаєте, зараз?

Мар. Андр. А що ж? Чого чекати? Я за кожную хвилину боюсь. Хто ж Інну може вгадати?

Круглик думає. Гм?.. Ну, добре. До речі, напишу й я листа в місто. Рішуче йде в дім.

Мар. Андр. підходить до Люди. Ну, дівчино, треба нам поговорити. Встаньте, та сядьмо гарненько. Сідає.

Люда живо встаючи. А про що говорити?

Мар. Андр. А про гарненьку суконку для вас, та про вашого коханого „поштальйона“.

Люда. Ви знов починаєте мене лаяти?

Мар. Андр. Якби я тебе бить почала, то й то, мабуть, мало було б. Ну, кажіть мені просто й щиро: чи не час би вам уже від нас кудись поїхати собі з богом? Га?

Люда мовчки, широко дивиться на Марію Андріївну.

Мар. Андр. Я серйозно, дівчино, кажу, серйозно. Годі вже мовчки в піжмурки грати. Треба ж

усе таки колись і сором мати. Вас же так прийняли, так приголубили, Інна з вами як із рідною, а ви її так безсоромно, так нахабно обманюєте, так безчесно руйнуєте її життя.

Люда. Кого я обманюю?!

Мар. Андр. Ти не любовниця професора?..

Люда. Та що ви таке кажете?!

Мар. Андр. Я тебе питаю: ні?

Люда. Ні...

Мар. Андр. Ага. Ну, як ні, то тобі вже зовсім нема чого тут бути. Виїжджайте, панно Людо.

Люда з образою й соромом. Ви скажіть це Панасові Михайловичеві. Я вже давно хочу відійти, але він не пускає. Та й Інна Василівна теж. А я готова хоч сьогодні! Хоч зараз. Устає.

Мар. Андр. Почекайте. Не хвилюйтеся. Спокійненько. Що Панас Михайлович вас не пускає, то я вірю. Але що Інна, то й ви не вірте, хоч вона казатиме. На місці Інни друга вас давно з собаками вигнала б, а від Інни ви ні одного недоброго слова за все лихо, що ви їй накоїли, не почули. Правда ж?..

Люда. Яке ж я їй лихо кою?

Мар. Андр. Дівчино! Май сором. Май сором, кажу! Мовчи. Краще мовчи, та хоч не бреш. Я вас питаю: хочете по-доброму виїхати від нас? Не бійтеся, ми вас так не покинемо в такому стані. Я вам зразу дам двадцять тисяч, а потім десять літ видаватиму на дитину щомісяця сто карбованців. Письменне зобов'язання видам. Хочете?

Люда. Та за що мені такі гроші? Я й так віду. Ви думаєте, мені легко? Я сама хочу давно. Не треба мені ні ваших грошей, нічого! Поговоріть ви сами з Панасом Михайловичем, а я хоч зараз...

Мар. Андр. А нащо вам Панас Михайлович? Ви, справді, хочете виїхати? То й виїжджайте, не питаючись. А від грошей не відмовляйтесь. Куди з дитиною дінетесь?

Люда. То моя річ! Утоплюсь, а грошей од вас не візьму! Я—не продажня. А без згоди Панаса Михайловича я не можу виїхати! Як собі хочете.

Мар. Андр. Ага, он як? Знаєш що він ні за що не розстанеться з тобою, й на його спихаєш? Знаєш, що Інна краще вмере, ніж понизиться до розмови з тобою про це, й на те б'єш? Ой, бережись, дівко, бережись кажу. Я понизилась на розмову з тобою, я можу й на більше піти. Я не дам своєї дитини на глум якоїсь пройдисвітки! Я не дозволю вам топтати щастя моєї дитини! Кажу тобі не жартом і слухай пильно мого слова: мені шістдесят п'ять літ, я одною ногою стою в домовині, я не пожалію рештку свого життя віддати за життя моєї дитини. Не життя тобі тут. Поки я жива, ти тут не будеш. Чуєш? Нехай мене судять люди, а бог мені простить, бо він бачить правду. Оце я тобі сказала, а ти собі рішай, як знаєш. Тільки пам'ятай, дівко, я слова свого не міняю. Даю тобі строку до обіду. Подумай добре. Чуєш? Іде ліворуч у сад.

Люда стоїть якийсь час на одному місці, дивлячись услід Марії Андріївни. Потім із суворо-похмуреним лицем покvapом іде в дім.

Справа, з саду виходить Мусташенко з листами в руках і Інна.

Мусташенко вигляд принижений, ніжний, покірний. Ти не хочеш побути зо мною і п'ять хвилин?

Інна сміючись. Дуже хочу, але там гість—Юрій Маркович.

Мусташенко. Він пише листа. Загороджує дорогу. Підожди... Так довше не можна. Ти мене уни-

каєш, як ворога. За все літо я майже ні разу не був із тобою наодиниці...

Інна. І дивна річ: ти собі живий і здоровий.

Мусташенко. Так, я живий і здоровий, але за що мене мучити? З глибокою ніжністю. Інно, ну, прости мене, коли я в чому винний перед тобою! Ну, прости мене, забудь і дозволь вернутись до тебе! Я не можу довше так. Я дні й ночі думаю про тебе. Я ввесь холону і хвилююсь, коли чую твої кроки, твій голос. Я цілую твої шпильки й ношу їх у кишені, як гімназист. Виймає з бокової кишені шпильку й показує.

Інна з сміхом. Ну от, а я дивуюсь, де мої шпильки діваються! Пачок сім уже купила. Вони всі в тебе?

Мусташенко. Ти не скажеш мені ні одного теплого слова? Ти все забула? Але за віщо ж? Я ж робив те, що ти хотіла.

Інна. Дякую. Хвалю.

Мусташенко гладить себе по руці.

Інна. Може, почуваш потреби пенсне одягти? То вперед пропусти мене.

Мусташенко. Інно, я люблю тебе. Чуєш: я люблю тебе.

Інна. А, дуже приємно! Я й не знала.

Мусташенко. Дозволь мені сьогодні ввечері прийти до тебе. Дозволь!

Інна. Що-о?!..

Мусташенко. Я трошки посиджу з тобою. Я сидітиму тихо й буду тільки дивитись на тебе. Ін!

Інна. Пан, ти забуваєш, що я тобі сказала.

Мусташенко. Ти, очевидячки, хочеш, щоб я відправив Люду? Так?

Інна. Одправляй, але разом із нею ти відправляєш мене.

Мусташенко. Та чого ж ти хочеш?! За що ти мене мучиш?!

Інна. Я хочу, щоб ти пам'ятав, що я тобі сказала: я твоєю жінкою буду тоді, коли стану матір'ю твоєї дитини. Здається, так просто й ясно. Ти стільки складних філософських формул пам'ятаєш, а такої простенької формули не можеш засвоїти. В той день, як вона піде з нашого дому й лишить тобі твою дитину, в той день я стану твоєю жінкою. Будеш пам'ятати?

Мусташенко. Я не можу ждати так довго!

Інна. Подождеш. І нащо я тобі тепер? Я стала „новою й бажаною“, як сказав один психолог? Сміється. Іди краще до неї, а то ще приревнує.

Мусташенко. Я сьогодні ж вижену її, й уся відповідальність ляже на тебе! Без тебе мені нікого й нічого не треба!

Інна. Дивна річ: три, чотири місяці тому тобі без неї нікого й нічого не треба було. Тепер без мене. Що ж буде через три місяці?

Мусташенко. Ніколи цього не було!

Інна. Пан, я бачу, в тебе дуже попсувалася пам'ять. Це небезпечно. Я навіть дивуюсь, що ти мені тепер дозволяєш ізгадувати про неї. Пам'ятаєш, як ти мені заборонив писати про неї, заборонив торкатись ваших інтимних відносин. Чи ти й це вже забув?

Мусташенко. Я це для тебе зробив.

Інна. З жалощів до мене? Ах, який добрий! І для мене возив її в окремі кабінети? І разом із нею жалів мене там? Га?..

Мусташенко. Неправда, ніколи, ні одного слова я з нею про тебе не говорив. Ху, чорт, як же ти про мене погано думаєш! Як погано, боже мій.

Інна. Не вірю. Ви мусіли говорити, вона

мусіла тебе розпитувати. Я по вас бачила! Ти говорив їй про мене. Слухай же, коли ти хочеш, щоб я колинебудь вернулася до тебе—чуєш?—коли ти, дійсно, щось відчуваєш до мене, ти мені скажеш усю правду. Чуєш? Що б я не спитала. Побачимо, як ти любиш мене. Але пам'ятай: правду! Не смій лицемірно ховатися за жалощі! Хочеш говорити?

Мусташенко. Питай.

Інна. Говорив ти з нею про мене? Але: правду!

Мусташенко мовчить, із усилям. Говорив.

Інна. Так. На мент від болю заплющує очі.

Мусташенко. Інно, не треба. Для чого?

Інна. Що саме розказував?

Мусташенко мовчить.

Інна. Що саме питаю.

Мусташенко. Чи я тебе дуже люблю... Коли полюбив...

Інна. І ти їй міг про це говорити?! Ти дозволив їй про це питати?!

Мусташенко гнівно. Я мусив дозволити! ти сама цього хотіла! Я тебе попереджав. Вона—не вулична дівчина, вона кохала мене, вона мала право на мою... інтимність. Ти сама принесла в жертву нашу любов! Чого ж ти хочеш тепер од мене?!

Інна з посмішкою. Чого я хочу? Йди сюди. Швидко йде до альтанки. Сідай. Тепер я хочу з тобою поговорити. Все тепер мені кажи. Що найінтимніше про нас ти розказав їй? Але правду! Чуєш?

Мусташенко жорстко. Те, що я тобі сказав уже.

Інна. Я хочу деталі знати. Що саме.

Мусташенко. Як я з тобою познайомився.

Інна. І як... і як уперше поцілував? І це ти?..

Мусташенко. Ні.

Інна. Правда?

Мусташенко. Правда.

Інна. Вона тебе розпитувала, чи ти сам?..

Мусташенко. Вона.

Інна. А як ти не хотів казати?

Мусташенко. Ображалась. Уникала мене.

Інна. І вона певна, що я нічого не знаю?

Мусташенко киває головою.

Інна. І з легким серцем мене обманює?

Мусташенко. Їй од того мука.

Інна. Хе, їй мука!.. Але вона сміє тебе питати, вона сміє торкатись!.. А в той же час певна, що до її інтимного ніхто не торкнеться, бо ти ж нікому не можеш сказати. От що пікантне! Зразу брутально. Вона до тебе зовсім невинна була?

Мусташенко киває головою.

Інна. Коли вона обнімає, які вона інтимні слова говорить?

Мусташенко глухо. Навіщо це, Інно?

Інна з ненавистю. Кажі! Все кажі! Витягай сюди ваше все, я хочу, я вимагаю цього. Чуєш?.. Які слова вона говорить?

Мусташенко. „Любчик“, „котик“...

Інна злісно, довго регочеться. „Любчик“!.. „Котик“... А „цуцик“ ні?.. А ти її як називав?

Мусташенко. Може, годі, Інно? Для чого самокатування?

Інна. Як ти її називав?

Мусташенко. „Мила“, „хороша“.

Інна. Ще як? Інтимніше! Не ховай! Давай сюди!

Мусташенко. Годі, Інно, я потім сам усе розкажу. Годі.

Інна. Так, тепер ти мені будеш розказувати все! Всю душу її, до найінтимніших куточків ти мені віддаси! А потім, коли вона віддасть дитину,

ти скажи їй, що я все-все знала. Чуєш? Вона це мусить знати.

Мусташенко. Я тобі все розкажу. Але під одною умовою... Я розкажу своїй колишній Інні, тій, що має право на це...

Інна. Що-о?! Ти смієш мені ставити умови?! Ти?! Зневажливо, гнівно шулить на нього очі.

Мусташенко поглажуючи себе по руці, рівно, спокійно. Так смію, смію, бо я люблю тебе.

Інна. Котику, любчику, ти занадто...

Мусташенко схоплюючися, з вибухом гніву. Інно!!

Інна. Ах, найсвятіше зачепила?

Мусташенко. Невеликодушно, жорстоко, не...

На терасу швидко виходить Люда.

Люда голосно-схвильовано гукає: Панасе Михайловичу!

Інна тихо. Он, кіточка вийшла, біжи до неї.

Мусташенко озирнувшись, різко. В чому річ? Вибачте, я тепер не можу, я—занятий.

Люда рішуче. Мені треба з вами поговорити! Дуже важно. Зараз же! А то я... Круто повертається й біжить у дім.

Інна. Іди, там, здається, щось ізчинилося.

Мусташенко. Подожди тут. Я зараз. Я хочу докінчити розмову. Подождеш?

Інна. Іди, йди.

Мусташенко швидко йде в дім.

Інна сама, схиляє голову на стіл і непорушно сидить так, раптом стріпується, підводиться, хоче йти в дім, але роздумує й сідає на старе місце.

Мусташенко швидко виходить із дому на терасу і сходить униз із суворим лицем.

Інна стурбовано. Що там?.. Недобре їй?.. Упала?

Мусташенко. Гірше: вона хоче зараз же їхати від нас.

Інна. Через що?! Ти їй сказав що небудь?

Мусташенко. Їй сказала Марія Андріївна,

категорично й ультимативно, що коли Люда сьогодні ж не виїде, то вона її вб'є.

Інна. Коли це було?!

Мустащенко. Десять хвилин тому назад. Люда вся тремтить, укладає річі, ні слухати, ні говорити нічого не хоче.

Інна. От цього я раз-у-раз більш за все боялась!

Мустащенко. Так. Але що робити тепер? Люда хоче їхати до батьків. Або десь утопиться. Вона в такому стані, що все може. І це тоді, коли вже...

Інна. Треба зараз же з Тамою поговорити!

Мустащенко. Що ж ти їй скажеш? Що це моя дитина? Що ти цього хотіла? Що ти про все знала. Можеш ти їй-це сказати? І чи ти певна, що вона тоді все одно не вб'є її, тебе й мене за це?..

Інна. Треба з нею поговорити, щоб вона не чіпала Люди, поки та не родить. А тоді та сама виїде.

Мустащенко. Безнадійно. Вона рішила боронити твою честь і родинне щастя. Вона—мати. І я розумію її. І вірю, що вона зробить, що сказала. І Люда вірить. Та й ти віриш.

Інна не зразу. А як Люда житиме цей час окремо?

Мустащенко. То вона з дитиною може зробити все, що схоче. Ти подумай тільки: з моєю дитиною! Вона ж увесь час викидень хоче зробити. І, розуміється, зробить. Ха! Всі образи, ввесь бруд, усі жертви—ні до чого! Кінець. І через що кінець?

Інна. Я скажу все Тамі! Вона зрозуміє. Вона не може не зрозуміти!

Мустащенко. Добре, кажи. Але як не зрозуміє, що тоді?.. Ти уявляєш собі, що тоді вже

напевне все пропало, бо Люда тобі своєї дитини не віддасть. Коли ти цілком ручишся за Таму, кажи.

Інна мовчить.

Мусташенко. Нехай Тама поїде на кілька місяців до тітки Ліни. Та давно кличе її до себе.

Інна. Це значить—вигнати Таму? Так?!

Мусташенко. Не вигнати, а...

Інна. Це—вигнати! Це—вигнати. Ради цієї вигнати Таму!! Регочеться. Ти уяви собі тільки це!..

Люда виходигь на терасу, в капелюху. Голосно. Панасе Михайловичу!

Мусташенко. Зараз, панно Людо! Дві хвилинки.

Люда. Я не можу ждати!

Мусташенко. Зараз! Зараз!

Люда входить у дім.

Мусташенко. Вона вже одягається.

Інна. Що ж ти хочеш?

Мусташенко не дивлячись на Інну. Треба якось рішити: їде ця, так нехай їде к чорту!..

Інна, сильно закусивши долішню губу, непорушно стоїть, дивлячись у землю.

Мусташенко ходить туди й сюди; раптом рішуче підходить до Інни, щиро, ніжно, сердешно. Слухай, Ін: нехай Люда їде собі. Що ж робити? Признаюсь: мені це тяжко. Я вже почав вірити в реальність нашої мірії. Крім того... я вже... почув себе батьком. І мені страшно думати, що та може зробити з дитиною. Але—нехай. Ми мусимо вибирати: Люда або Тама. Але ми не можемо вчинити Тамі такої образи. Досить було жертв. Годі! Ну, що ж, давай попрощаємося з нашою мрією, й... кінець. Я скажу собі, що в мене не було ніякої дитини, що вона вмерла, й годі. І нехай їде собі й робить, що хоче. Кінець. Зате ми вернемо собі наше старе

життя. Я верну собі тебе, а це для мене більш за все. Так, Інно!

Інна мовчить, тихо, задумливо. Значить, ще й це?.. Жорстко, рішуче. Ну, що ж, хай так! Тама мусить виїхати. Можеш сказати Людї, щоб лишалася.

Мусташенко. Інно, ми не можемо цього сказати Тамі.

Інна. Все можна, коли треба. Я беру на себе.

Мусташенко. Ну, коли так, то ми візьмемо це на нас обох! Але... подумай, Інно, ще є час. У нас не вистачить жорстокости.

Інна. Годі, Панасе. Йди скажи Людї, щоб лишалась.

Мусташенко стоїть мовчки, тихо. Я не знаю, як ми це можемо зробити. Ніжно, сумно. Не треба, Інно, не треба, моя голубко! Бог з ним. Ти дивись: ти вже й так страшенно бліда. Це страшніше за вбивство. Може, ми якось із Людою...

Інна. Іди, Панасе, вона може щось зробити з собою... З мукою. Та йди ж ти, ради бога!!

Мусташенко, стиснувши зуби, рішуче швидко йде в дім. Інна, застигло стоїть на одному місці.

Зліва чується голос Марії Андріївни:

— А теля нащо ото пустили в сад? Га? Де Павло? Вижени мені зараз же теля!

Інна, зачувши голос, здригується і злякано хоче тікати, кидається праворуч, потім ліворуч, зупиняється, слухає, вдихається в сад і з жахом, помалу, крадучись, іде в дім.

Мар. Андр. виходить зліва, бурмотить. Порозпустили худобу по всьому саду. Садівники!... Тяжко, стомлено сідає, оглядає стіл. От і тут, досі не прибрали. Встає, знову дивиться в сад, гукає. А нащо ж ти за хвоста теля тягнеш? Га?.. От я тебе!

Хлопчачий голос. Так воно так не йде!

Мар. Андр. От я тебе не піду! Ач, який пастих хороший! Хитає головою і знову сідає.

На терасу виходить Інна й Мусташенко.

Інна зупиняючись, задихаючись, тихо. Я не можу говорити. Говори ти.

Мусташенко тихо. Інно, може не треба?..

Інна рішуче, ідучи далі. Треба!

Сходять униз.

Мар. Андр. побачивши їх. Ви б, Панасе Михайловичу, вашого Павла трохи прижучили. Він більше за дівчатами дивиться, ніж за садом. Повен сад худоби.

Мусташенко. Добре, я з охотою... Я неодмінно... сьогодні...

Інна підходячи до Марії Андріївни, тихо. Тамо, ми хочемо з тобою поговорити.

Мар. Андр. пильно вдивляється в обох. А що таке?

Інна мовчить.

Мар. Андр. Та що ж таке? Ну, говоріть.

Мусташенко. Бачите, Маріє Андріївно... Кгм!.. Тут вийшла така неприємна річ... Ми просимо вас нічого такого не подумати, але просто з людяности...

Мар. Андр. Нічого не розумію. В чому річ? Та що ви як прохачі-дядьки?..

Інна. Ти, Тамо, дуже налякала панну Люду, й вона...

Мар. Андр. А, сказала таки? Пожалілась?

Інна. І вона хоче їхати від нас.

Мар. Андр. Ага, ну, слава богу,—таки послухалась. Ну, так що?

Інна. Ну, так вона... Але її батьки, як довідаються, що вона...

Мар. Андр. А нехай не розпустує. Заслужила.

Інна. Зо всяким може нещастя трапитись. За що ж її карати?

Мар. Андр. Та ти чого хочеш? Грошей їй дати? Давайте.

Інна. Не грошей, а не... треба її звідси проганяти.

Мар. Андр. пильно дивиться то на Інну, то на Мусташенка. І це ти сама цього хочеш? Ти?

Інна. Я.

Мар. Андр. до Мусташенка. От до чого ви її довели! І вам ані трішки не соромно, Панасе Михайловичу? У вас вистачає совісти дивитися при цьому мені в очі?

Мусташенко. Я не маю чого соромитись. Маріє Андріївно. Я вас не розумію. Що ми не хочемо погубити бідну дівчину...

Мар. Андр. обурено. Та мовчи ж ти хоч, лицеміре ти! Та як же в тобі язик повертається говорити мені отаке?! Невже ж ти думаєш, що я нічого не бачу, не чую: не розумію? Ти думаєш, що й мене можна обдурити, як її, оцю нещасну? „Він не розуміє, бідна дівчина“... Ах ти ж, боже мій, до чого може дійти безсоромність! І ти, бідна, віриш що твій мораліст рятує „бідну дівчину“? Та чи ти осліпла, чи вони твою волю так обплутали, що ти сама на себе плюєш, сама себе сміховищем в очах людей робиш? Що вони з тобою зробили, скажи ти мені, бідна ти моя? До того вже довели, що вона сама утримує любовницю свого чоловіка! Сама! Оце вже по-філософському! Ну-ну!..

Мусташенко. Я не буду сперечатися з вами. Ви дуже помиляєтесь, і колись я вам докажу, що ви несправедливі до мене...

Мар. Андр. А, бідненький! Усі йому кривду роблять.

Інна. Але я прошу тебе, Тамо: дозволь панні Люді лишитись. Коли вона родить, вона сама собі поїде.

Мар. Андр. Інно, та не соромся ж ти! Та з тебе ж уся прислуга, все село сміється! Боже мій, що ж це таке діється?! Чи я вже на дитячий

розум перейшла, чи світ перевернувся, чи розпуста все законом стала?!.. Та краще я останні дні свого життя на каторзі покінчу, а не допущу далі цього глуму, безчестя! Чуєш ти?! Нехай ота поганка яко мога швидше забирається звідси, бо її мертвою заберуть! Коли ти сама за себе заступи- тись не можеш, коли вони тебе так обдурили, чи загіпнотизували, чи що вони з тобою зробили, що ти ні сорому, ні гордості, ні волі своєї не маєш, то я ж, я маю й сором, і гордість, і волю! Чуєте ви? І не допущу глуму з моєї дитини! Доки це буде?! Щоб сьогодні ж і ноги цієї поганки тут не було! До Мусташенка. Чуєте ви?.. Годі!

Інна й Мусташенко мовчать.

Мар. Андр. „Бідна дівчина“! Бачите, до чого дійшло? Га?

Інна. Ну... ну, я тебе прошу, Тамо... Мені так треба. Ти потім, може, про все дізнаєшся. Я не можу, щоб вона виїхала. Я тебе благаю!

Мар. Андр. Або ти хвора, або це, справді, якась скажена хороблива гордість... Але ти—ненормальна, Інно. Це—ясно. Ти просто таки ненормальна!

Інна. Нехай я ненормальна, нехай без сорому, без волі, нехай усі сміються, але я тебе благаю, ну, благаю, Тамо, нехай вона тут зостанеться, й не чіпай її!

Мар. Андр. Слухай, Інко, коли ти ненормальна, то я ж, кажу тобі, здорова! Я не можу більше цього терпіти. Не можу, не маю сил. Я не сплю, не їм, я не можу на тебе дивитись, я не можу людям у вічі глянути. Не можу, кажу тобі! Або вона й цей сором, або я. Не можу...

Інна. Ще кілька місяців...

Мар. Андр. І кількох днів, кількох годин не можу!

Інна мовчить, потім глухо, ледве чутно. Тітка Ліна..
давно вже... просить тебе приїхати до неї... Може б...

Мар. Андр. підводиться. Я-як?! Ну, кажи далі,
кажи...

Інна мовчить.

Мар. Андр. Значить, не її, а мене ви виганяєте? Так, чи що? Кажіть просто... Ну?

Мусташенко. Вам тут тяжко. Тільки на той час, поки...

Мар. Андр. тихо. Що ж це таке діється? Мене, свою матір, що викохала, на своїх руках виносила, мене ради любовниці свого чоловіка своя дочка виганяє...

Інна. Тамо! Не говори так! Ну, не говори так! Не виганяє, ніхто не виганяє!

Мар. Андр. Оце так!.. Оце дожилась!.. убито сідає. Не її, а мене. Вона, ота повія — рідніша, миліша. На каторгу за неї збиралася, за її щастя. А її щастя в любовниці її чоловіка. За неї матір виганяє... Встає. Ну, що ж, Інно, дай боже тобі щастя. До Мусташенка. Всяко я про вас думала, але щоб на отаке ви були здатні, цього я вже не припускала. Ну, що ж, треба йти, коли так... Іде.

Інна кидається до Марії Андріївни. Тамо! Ради бога, не треба так іти від нас! Я тобі потім...

Мар. Андр. з силою відпихає. Геть, нікчемнице, безвільна, гідка ганчірко! Так тобі й треба. Ганчірки й на те є, щоб ними гідь та бруд затирати.

Справа з-поза дому виходить Круглик із листом у руці.

Круглик здалеку кричить. Де ти пропав, Паньку? Ввесь дім і сад обшукав. Ще не відіслав пошти? Уважно дивиться на всіх, тривожно. Що сталося, мої панове?

Інна й Мусташенко мовчать.

Мар. Андр. Нічого особливого не сталося,

Юрію Марковичу: дочка виганяє з дому свою матір. Звичайнісінька річ. Чи можете ви мене, Юрію Марковичу, зараз на своїй машині до міста або до станції відвезти?

Круглик вражено дивиться на всіх. В чому річ, панове? Інно Василівно, що сталося?

Інна. Тама їде від нас.

Мар. Андр. Неправду кажеш: Таму виганяють. Ходіте, Юрію Марковичу, проведіть мене до вашого автомобіля. Дайте руку, чогось ноги в мене...

Круглик поспішно подаючи руку. Але ж... Чекайте... Та так зараз оце?.. Річі ж?.. Одягтися?..

Мар. Андр. Нога моя більше не ступить на поріг цього дому. Схочуть переслати мої річі,—спасибі; не схочуть,—теж спасибі. До Інни. Будь щаслива, Інно. Од усього серця бажаю тобі, щоб ніколи ти не покаялась за це. Ходіте, Юрію Марковичу... Йде праворуч у сад.

Круглик, ведучи Марію Андріївну, непорозуміло озирається на Мусташенка й Інну.

Мусташенко хапає себе за волосся й падає так на стіл.

Інна непорушно стоїть, закусивши губу, як людина, що от-от готова закричати від болю.

Люда тихо, несміло виходить на терасу й дивиться услід Марії Андріївни.

З А В І С А.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Кімната убрана квітками, що стоять у вазонах, висять у гірляндах на стінах і стелі, на столах у вазах.
Обстановка першої дії.

Круглик сам; задумливо ходить по кімнаті, прибираючи її, часом задумується, стоїть непорушно, потім знову береться за квіти.

Швидко входить Інна в капелюсі, з букетами квіток у руках; у радісному підняттю, кладе квітки на стіл, скидає капелюха, говорячи до Круглика ще з порогу:

Інна. Уже, тут я! Довго була? Правда? А ви працюєте, голубе? Що Тама?

Круглик. Здається, спочиває з дороги. Якась вона, знаєте, чудна, Інно Василівно. Часом, наприклад, зовсім не чує, що їй кажуть. Мені здається, що вона навіть хвора. Між іншим, ви зверніть увагу на її торбинку, вона не випускає її з рук. У неї якась *idée fixe*.

Інна. О, в неї одна-одніська *idée fixe*: рятувати мене! За цим і приїхала. Радісно сміється. Мила, чудесна моя Тама! Але ця ідея розлетиться в неї сьогодні ж: усе вже врятоване! Вона тут не була?

Круглик. Ні, була, але нічого не помітила.

Інна. О, помітить! Усе помітить! Яка година?

Круглик дивиться. Пів на сьому.

Інна. Ще півгодини. Круглику милий! Кругленький, дорогий, іще півгодини! Чуєте? Чекайте,

я потелефоную Панові. Телефоную. 11—19, 11—19. Так. Дякую... Слухає. Нема. Він, значить, у панни Люди. Кругличку, швиденько, ці квітки треба в ті вази! А ви гіяцинти все ж таки туди помістили? І, знаєте, дуже гарно! Чудесно. В вас є смак, Круглику. Давайте сюди ту синю вазу. Тільки, голубчику, хороший, не будьте таким кисленьким. Ви ж—Круглик, а все кругле—добре, привітне, веселе, а ви сьогодні не Круглик, а Кислик. Ви ж дивіться, які вони соромливо-невинні ці рожеві троянди. Так і хочеться сказати їм на вухо щонебудь таке, щоб почервоніли. Правда, Кругличку?

Круглик. Ви скажіть їм, де ви оце були, вони почервоніють.

Інна весело-здивовано. Ой? А де ж я була?

Круглик посміхається. Ех, Інно Василівно, якаж ви ще рожевоневинна трояндочка! Невже ж ви думаєте, що я не знаю кожного вашого кроку?

Інна. Ну, а де ж я була?

Круглик. Готували квартиру для сьогоднішнього переїзду панни Люди. Вознесенська, число вісім. Два тижні тому ви самі найняли. Навіть учора самовар купили, бо в хазяйки нема зайвого. Так?

Інна. О, та ви добрих шпіонів маєте!

Круглик. Нічого собі. Але невже ж ви, Інно Василівно, настільки ще наївні, що думаєте, що вся річ у виїзді панни Люди? І що тоді Панас буде цілком ваш?

Інна. Думаю, Кислику! Ой, та як думаю! Давайте сюди троянди. Швиденько!

Круглик. Гм!.. Ну, а дитина?

Інна хитро, весело. А що ж з дитиною?

Круглик. Та нічого особливого. Тільки мені здається, що хоч ця дитина й від поштальйона,

але Панас буде сидіти коло неї день і ніч. Буває часом таке з людьми.

Інна. Ну, розуміється, буде! День і ніч сидітиме. Сама його посаджу коло неї! Регочеться, обнімає квітки, як дитину, цілує, танцює.

Круглик пильно дивиться на Інну. Вибачте, Інно Василівно, але... я трошки боюсь за вас.

Інна. Ненормальна? То правда, Кругличку, то правда! Треба боятись. Знаєте, я сама трошки боюсь.

Круглик. Ні, боюсь вашої гордості. І ці квітки, й ця бурхлива радість ваша, все ж це, Інно Василівно, з гордості. Так-так! Та й ви самі це в глибині душі знаєте. І мені, правду сказати, сумно дивитись на вас.

Інна сміється. Ви маєте рацію, любий. Я горда! Пам'ятаєте, колись я вам сказала: перемога буде моя? Показує широким, веселим жестом на квітки. От вона! От!

Круглик. Інно Василівно, дозвольте мені спокійно сказати вам декілька слів. Можна?

Інна. Ой, „спокійно!..“ Ну, нічого, кажіть. А знаєте, сюди краще перенести той букет.

Круглик. Ні, пострівайте хвилинку. Пам'ятайте, колись у вас вирвалося з душі: „ах, заїхати б кудись далеко-далеко, в Австралію, в Африку, щоб зовсім-зовсім зникнути!“ Пам'ятаєте?

Інна. Ну?

Круглик. Я тоді зрозумів вас, зрозумів увесь ваш страшний стан. І от, дозвольте вам тепер сказати, що вся ця експедиція готувалася для вас, Інно Василівно.

Інна. Ви казалися, Круглику?!

Круглик. Не помічаю цього. Я знав, що настане такий момент, коли вам треба буде або знову в оперетку, або вбити себе, або „заїхати ку-

дись зовсім-зовсім далеко“. Такий момент незабаром настане, Інно Василівно, може, навіть, через тиждень-два. І от, майте на увазі тоді експедицію. Більше я нічого вам не хочу сказати.

Інна. Кругличку! Коли це правда, що ви для мене затіяли цю експедицію, то ви—божевільний чоловік! Розумієте ви це? Цілком божевільний!

Круглик. Не знаю. Не думаю.

Інна. Ну, я тепер не маю часу про це говорити, ми потім іще поговоримо, але це страшенна помилка з вашого боку, Кругличку. Страшенна! Ви сами це швидко побачите. А тепер давайте сюди букет. Ради бога, швидше! Згадавши. О, господи! А де ж орхідеї? Ви ж повинні зараз же за орхідеями їхати! Магазин сьогодні прислати не може. А я без орхідей теж не можу. Кругличку, дорогий, їдьте зараз же! Вони вже готові. Це дві хвилини.

Круглик. З охотою, з охотою. З орхідеями, чи без, а все одно...

Інна. Ви—милий, Кругличку! Ви—милий! Я готова вас розцілувати. Ввесь світ, усю землю, осінню, холодну, брудну, стареньку нашу землю готова обняти й обцілувати, Кругличку! Розумієте ви це?

Круглик. Буває, буває. Так більші, чи менші орхідеї брати?

Інна. Більші, найбільші! Та швиденько. Ой, я ще маю для свята переодягтися!

Круглик. Через десять хвилин буду тут. Виходить.

Інна. Та не поламайте! Чуєте? Нашвидку обнімає квітки й, весело наспівуючи, виходить ліворуч.

Павза.

Справа швидко входить Люда, за нею Мусташенко.

Мусташенко. Людо! Зупинись, я тобі кажу! Чого тобі треба від Інни Василівни?

Люда. Нічого. Я тільки скажу їй, як у матері дитину однімають. Нехай вона розсудить. Я їй усе, нарешті, розкажу! Я вже більше не можу. Нехай усе знає!

Мусташенко. Покинь дурниці, Людо. Інни немає дома. Двадцятий раз кажу тобі: дитині буде там краще, ніж у тебе.

Люда. Без матері?! Краще без матері?!

Мусташенко. Але ж ти сама згоджувалась, чорт забирай!

Люда. Я дурна була. Що я знала тоді? Хіба ж я знала, що таке мати? Та щоб я ото свою дитину кудись оддала?! Та мільйони мені давайте, та на шматки мене ріжте—не віддам! Яке виховання?! Хто ж може краще виховати, як не мати? Та в курки, в собаки відніміть її дитину, то вона вам очі видряпає. А я гірша за собаку?

Мусташенко ходить по кімнаті, гладить себе по руці; потім швидко виймає пенсне, одягає; дуже стримано розмірено, поважно. Але ви забуваєте, панно Людо, що й я маю право на нашу дитину. Ви мене обманули. Так, ви обманули мене: ви казали, що віддасте дитину на виховання. Коли б я знав, що ви будете так поводитись, я б не допустив, щоб у вас була дитина від мене. Я не допустив би цього!

Люда. Я не обманювала вас! Я не знала. Та що ж я така страшна, погана, що не можу мати своєї дитини?! Ну, відвезіть мене в якесь інше місце, я житиму там із Михасем, ніхто не знати-ме нас.

Мусташенко. Я не можу не бачити своєї дитини.

Люда. Ну, так тут лишіть і ходіть хоч щодня.

Мусташенко дуже спокійно, тихо. Не можу й

цього. Інна Василівна знатиме тоді, що це—моя дитина.

Люда. Інна Василівна, Інна Василівна! Так я через це повинна віддати кудись свою дитину?! Та ніколи!.. Убийте мене вперед, а тоді...

Мусташенко раптом вибухнувши гнівом, ступаючи до неї. Ні, ти віддаси її! Чуєш ти?!

Люда. Ніколи!

Мусташенко. Оддаси, кажу тобі! Кидається на Люду, хапа її за горло. Проклята!.. Оддаси, кажи?

Люда хрипить і крутить головою. Ні!.. Ноги підгинаються їй.

Мусташенко схаменувшись, випускає Люду, швидко відходить, скидає пенсне, люто, але тихим голосом. Я тобі дитини не віддам! Чуєш?

Люда. Поліцію покличу, оддасте. Я—мати, дитини—моя! Починає гірко, з образи плакати. За що?!.. Що я зробила?.. Я любила, руки цілувала... Ну, розлюбили. Але щоб от так?! Вибухнувши риданням, схоплюється і швидко виходить.

Мусташенко. Людо, Людо!.. Спішить за нею.

Входять Інна й Марія Андріївна. Павза.

Інна в іншій сукні, святочній. Марія Андріївна змарніла, схудла, ходить уже не рівно й поважно, а зігнувшись, нетвердо. Вигляд має скупченно-задумливий, неуважний.

Інна обнявши Марію Андріївну, веде її до фотелю, сядовить, у радісному підняттю голубить. Ну, от ти знову дома, в себе. Сюди. Тамуню... От тут, от... тут. А я коло тебе, як колись. Стає на коліна перед Марією Андріївною, пригортається. Тамуню, моя! Єдина! Ну, обніми ж свою поганку. Обніми як слід. Дай сюди твою оцю торбинку. Нехай тут полежить. Обніми... От так. Тепер так спокійно, так затишно. Я зовсім, зовсім дома. Як тихо. Як божественно, радісно-тихо, Тамуню! Правда? Ти чуєш?

Мар. Андр. Так-так, бува, дитино, бува. А панна Люда таки сьогодні виїжджає?

Інна. Сьогодні, Тамуню, сьогодні. Зараз, через півгодини. І вже зовсім-зовсім, Тамо. Ми будемо сами, як колись. І ще краще. Ще краще, Тамо! Ти побачиш!

Мар. Андр. Дитино моя дорога!.. Бідна моя!..

Інна. Я бідна? Тамо! Та немає людини щасливішої за мене! Знаєш ти це? Схоплюється. Та ти подивись. Показує на квітки навкруги. Надворі починається зима, а в мене весна. Ти бачиш: це ж свято! Та ти ж не можеш собі уявити, яка я щаслива, Тамусю! Я тобі потім колись багато-багато розкажу. І ти все-все зрозумієш і не осудиш мене, бо... переможців, Тамо, не судять. Ах, Тамо!.. Ні, ти й десятої частини не можеш уявити собі, яку величезну радість дає мені сьогоднішній день! Перш за все ти ж тут. Але це наче так і треба було, щоб ти як раз сьогодні вернулась до нас. Я готова, знаєш, вірити в якісь таємні сили...

Мар. Андр. Так-так... Ну, а та дівчина, Люда, куди виїжджає? Далеко?

Інна. Ні, вона житиме собі тут, у місті.

Мар. Андр. Треба б з нею все ж таки лагідно попрощатись.

Інна. Ну, розуміється. Чого ж нам на неї сердитись?

Мар. Андр. Та й мені б хотілось помиритися з нею. Грішила я проти неї. Може нам зробити б тут чай або каву, покликать її та на прощання всім посидіти? Так мені незручно просити в неї прощення, а тут то й нічого, якось би воно...

Інна. Та яке прощення?! Господь з тобою!..

Мар. Андр. Ну, не прощення, так помиритись. Усе ж таки ми тоді розійшлись не мирно.

Інна пильно, підозріло поглядає на Марію Андріївну. От дурниці! Абсолютно нема ніякої потреби якісь церемонії розводити.

Мар. Андр. ввесь час говорить рівним, тихим голосом, дивлячись у землю. Ну, які ж там церемонії—випити разом на прощання кави.

Інна. Та що тобі так неодмінно тої кави?!

Мар. Андр. Посидіти... поговорити. Що ж тут такого?

Інна все дивлячись на Марію Андріївну, любовно обнімає її. Бог з нею, Тамуню, хай собі їде без ніяких кав! Не треба. Я зараз покличу Пана та питаю його, в якій годині вона виїжджає. Я тобі в секреті скажу, що вона таки надокучила нам, особливо Панові. Він жде—не діждеться, щоб вона вже виїхала. Підбігає до телефону. Я зараз питаю його.

Мар. Андр. підводиться. Спитай, спитай. А я піду та скажу все таки Ганні, щоб подала сюди каву. Я вже замовила їй давненько. А ти поклич Панаса та панну Люду. Поклич, дитино...

Інна. Тамо! Та для чого ж це? Запевняю тебе, що...

Мар. Андр. Треба, треба, ти вже не кажи... Виходить.

Інна посміхається, телефонує. 11—19... Так. Дякую. Жде Пан? Ти де був? У неї? Йди сюди, швидше... Зараз, зараз іди! Моментально! Чекаю... Відходить, їде до квіток, поправляє, перемішує, наспівує. Бачить на фотелі забуту торбинку Марії Андріївни, швидко розчиняє її, виймає слоїк із течивом, похмуро розглядає; кладе в торбинку й відходить.

Мар. Андр. входячи. Торбинку свою забула. От стара!.. А, боже мій!

Інна. Хіба? Де ж вона? Немов шукає. А, ось! Подає. Що там у тебе за ліки, Тамусю? Твій незмінний морфій?

Мар. Андр. Та морфій, морфій! А, стара голова!.. Виходить, невдоволено крутячи головою.

Інна похмурено, роздумливо дивиться їй у слід; потім уся весело стріпується, немов одмахнувшись од думок, кидається до квіток, знову прибирає, розставляє.

Входить Мусташенко, в пенсне, вигляд стриманий, поважний.

Інна кидаючись до нього. Ну, що? Швидко? В мене все готове. Може хоч зараз їхати. Навіть самовар звеліла їй наставити.

Мусташенко. Вона складається.

Інна. Правда?! Бурно, радісно обнімає Мусташенка. Пан, Пан! Нарешті! Нарешті я можу з тобою привітатись як слід. Здоров був, Пан! Ти ж так довго, так далеко був од мене, мій муж, мій коханий, мій... єдиний Пан... Раптом. Та ти чого такий? Тривожно. Що сталось?

Мусташенко. Вона виїжджає з дитиною.

Інна вражено, не розуміючи. Як з дитиною?!

Мусташенко втомлено сідає. Так, вона не хоче віддати дитини.

Інна мовчить, тихо. Я не розумію... Не хоче віддати. Кому не хоче?

Мусташенко. Нікому не хоче. Ні на виховання, нікуди. З собою бере.

Інна. Постривай... Як же це? Я, ти вибач мені, я не зовсім розумію. Значить...

Мусташенко. Значить, дитини в нас не буде. Вона ні-за-що не хоче віддати її.

Інна мовчить, глухо. Але ж вона казала?... Може, вона боїться, що...

Мусташенко. Вона нічого не боїться й нічого не хоче. Я пропонував їй векселі, гроші, все, я обіцяв їй ходити до неї, любити її; я грозився, що не дам ні копійки й ніколи не бачитимуся з нею, я душив її за горло; я на колінах стояв перед нею. Ні-за-що.

Інна з жахом. Господи, що ж це таке?!

Мусташенко сидить, обхопивши голову руками.

П а в з а.

Інна помалу, тихо, роздільно. У нас не буде дитини...

П а в з а.

Інна ще тихіше. У нас не буде дитини. Раптом вибухає повним одчаю, сухим, коротким риданням і зараз же сама себе спиняє й затихає.

Мусташенко на мент підводить голову і кладе її в долоні.

П а в з а.

Інна схоплюється, люто. У нас не буде дитини!! Ти розумієш цей жах?! Ти розумієш? Значить усе, все було тільки для того, щоб дати їй дитину?! Свою любов, гордість, честь топтала, бруднила, ганьбила, свою матір понижувала перед якоюсь... і все для того, щоб вона?.. О, ні!.. О, ні!.. Цього не буде!.. В несамопитій люті кидається до столу, гарячково шукає чогонебудь гострого, кидає річі на підлогу.

Мусташенко злякано підбіга до неї, заспокоює. Інно, Інно, заспокойся!.. Не треба!.. Інно!

Інна. О, ні! Я вб'ю її!.. Я одніму!.. Вона мусить! Вона не сміє! Я горло їй перегризу!

Мусташенко обнімає, тримає. Інно, Інно, не треба! Голубко! Хороша моя, не треба... Постривай! Сідай! Заспокойся! Ми поговоримо.

Інна визволяється, опановує собою.

Мусташенко помалу відходить і сідає на своє місце, схилившись.

Інна раптом із жорстоким упертим виразом лиця. Цього не буде! Вона повинна віддати дитину! Ти повинен узяти її, ти—батько.

Мусташенко. Юридичне право за неї, як я візьму?

Інна. „Юридичне право“! Але є вище право: право справедливості! Я—мати цієї дитини, а не вона! Я! Вона не хотіла її, боялась, ненавиділа, вона хотіла на першому ж місяці життя вбити її. Ми з тобою вберегли її, ми викликали її до життя, ми хотіли її. Хто дійсна мати? Хто? Хто має дійсно право на цю дитину?

Мусташенко. Хто б не мав, а дитина лишиться в неї й ми нічого не можемо зробити.

Інна. Можемо! Я скажу їй усе. Я заявлю своє право. Вона не сміє не віддати мені моєї дитини, коли вона чесна людина. Коли ж вона хоче шантажувати цією дитиною, коли хоче тебе нею прив'язати до себе, то... то ми побачимо! Я буду боротися за своє життя!

Мусташенко. Безнадійно, Інно, говорити з нею. Зайве пониження, зайвий сором і мука. Вона не віддасть. Вона не хоче шантажувати, але вона твого права не признає, бо вона... вона всією своєю кров'ю почула в собі матір. Розумієш, матір. Ніяка логіка, ніяка справедливість, ніщо тут не допоможе. Ми сами викликали силу, що більша за нас, і за неї, й за все...

Інна. Значить, кінець усьому?!

Мусташенко. Кінець.

Інна. І ти так легко миришся з цим? Вона забере твою дитину і ти навіть не матимеш права побачити її? Ти миришся з цим?

Мусташенко схоплюється, люто, з мукою. А що ж я маю робити, скажи мені?! Що?.. Ну, кажи тепер! Ти хотіла цього. Ти викликала духа. Що робити з ним тепер? Що зробити, щоб мене не обхоплював сліпий жах, коли я тільки подумаю, що вона завезе мою дитину? О, будь проклятий той день, коли я згодився на це! Я став звірем. Голим, первісним звірем. Я попав у якийсь вихор темних, страшних нелюдських сил, які крутять мною, як пір'їною. Я нічого тепер не думаю, нічим не цікавлюсь, мені все байдуже. Наука? Філософія? Професура? Цього всього немає. Я повний тільки якогось звірячого гарчання, туги, страху за отой шматочок живого червоного м'яса. Я вночі корчусь од сорому за себе, я боюсь самого

себе. А ти мене шарпаєш за рану й питаєш, як я можу з цим миритись!.. Я боявся цього. Я від першого ж дня, як побачив її з дитиною, як помітив у неї в очах цей тьмянний, хижий блиск, коли вона вперше годувала дитину, я тоді вже почув холод у серці. Я тоді вже зрозумів, що вона не віддасть і що смішно й дико навіть говорити про це. Її можна різати на шматки й вона не випустить дитини з обіймів. Бо вона—мати. Ти забула, що „закон“, як ти казала є для всіх „закон“...

Інна тихо. Як же буде тепер?

Мустащенко. Чи я знаю? Якби ж мені хто сказав, як воно буде, як вийти з цього страшного кутка, в який ми сами себе загнали!

Інна пильно вдивляється в Мустащенка. Але все ж таки ти щось думаєш із цього приводу?

Мустащенко. Що ж я можу тут придумати?

Інна. Боротися треба за себе.

Мустащенко. Як?!

Інна мовчить і не зводить із його очей.

Мустащенко теж дивиться на неї, розуміє з страхом. Інно! Ти що задумуєш?!

Інна. Вона відбирає в нас життя. Ми маємо право боронитись.

Мустащенко. Інно, ти збожеволіла?!

Інна. Але ж мені відбирають життя! Життя мені відбирають!

Мустащенко швидко підходить до неї, обнімає, з глибокою, зворушеною ніжністю, сумом. Моя бідна, моя єдина!.. Не треба цих думок... Не треба, моя рідна. Це вже щось хоробливе, божевільне. Не треба. Ну, будемо так. Ну, що ж, іще раз спало нещастя на нас, будемо нести його твердо, не впадаючи в одчай і безумства. Закон вищий од нас.

Будемо жити нашою старою родиною, як жили...
Може й краще... Не треба, Іннусю, не треба.

Інна м'яко визволяється, відходить, машинально по-
правляє квітки. Розбитим, байдужим голосом. Як же тепер
із цією... з Людою?

Мусташенко. А що ж з нею? Нехай переїз-
дить собі на те помешкання, та й годі.

Інна. І ти будеш ходити до них?

Мусташенко мовчить, тихо. Ні, очевидячки вже
ходити не буду.

Інна. Будеш. Там буде твоя справжня родина.
Родина там, де є дитина.

Мусташенко з мукою. Ах, Інно, навіщо себе
без потреби мучити! Таке мені це тяжке, болю-
че, страшне, але коли я кажу, що не буду, то я
знаю вже, що я кажу. Для чого ж іще... Ех!
Махає рукою, сідає в фотель і кладе голову в руки.

Інна підходить до нього, ніжно гладить рукою по голові.
Це наша друга операція, Пан. Тепер ми обоє—
однакові. Тепер ми будемо собі й дітьми, й бать-
ками, й родиною. Так, мій Пан, так мій доро-
гий?

Мусташенко хапає її руку, жагуче цілує, пригор-
тається лицем до руки.

Інна любовно, сумно гладить другою рукою по голові.
Ми—бідні сироти. Сьогодні ми зовсім, зовсім осиротіли...

Мусташенко раптом стурбовано підводить голову і
прислухається.

Інна. Що таке?

Мусташенко. Мені почулось?.. Чи Михасик—
закричав?

Інна. Я нічого не чула.

Мусташенко. Може вона йому що зробила?
Встає. Вона в такому стані, що може схопити
його й без нічого вибігти.

Інна. Нехай біжить, тепер усе одно.

Мусташенко. Ну, як же так? Надворі холод, мокрий сніг. А він і так трохи хворий. Чекай, я подивлюсь. Я певен, що він закричав. Швидко виходить.

Інна блідо, гірко посміхається и так стоїть якийсь момент. Потім зразу сильно випростується, стріпує головою, немов приймаючи чийсь виклик і з загрозою, у злому, веселому підняттю про себе говорить. — „А-а?“ Швидко йде до дзвінка, дзвонить; нетерпляче, ходить по хаті, піднято посміхаючись.

Покоївка у дверях.

Інна. Ганно, скажіть Марії Андріївні, що я чекаю кави. Зараз же подавайте сюди! Чуєте? Зараз, зараз!

Покоївка, уклонившись, виходить.

Мусташенко при останніх словах Інни входить.

Інна. Ну, що?

Мусташенко похмуро. Нічого. Виїжджає. Послала по візника.

Інна. Так швидко?!

Мусташенко. Вона нічого не бере з собою. Ні копійки не хоче взять од мене.

Інна. Тільки дитину? Браво! Вона спритно грає, вона знає, що все потім нею візьме. Шантажистка!

Мусташенко. Вона—мати. А за це їй багато простити можна.

Інна. Вона—мати?! Ця вирахована, безсердечна, безсовісна міщанка, яка без крихти сорому обманює мене в мойому домі й шантажує дитиною?! Простить їй?! Ха!

Мусташенко. Ах, Інно, ти думаєш про неї гірше, ніж вона є! Коли б тебе душили за горло й вимагали в тебе твою дитину...

Інна. Ну, годі, не будемо про це говорити. Але її в такому стані пускати все ж таки неможливо. Вона може бознащо з дитиною зробити. Вона ж і квартири нашої тепер не прийме?

Мусташенко. Розуміється.

Інна. З нею треба помириться! Неодмінно!

Мусташенко. Спробуй.

Інна. Ну, це ти можеш зробити, коли захочеш! І ти ради дитини повинен це зробити. Чуєш? Піди, помирись сам і приведи її сюди,—ми тут із Тамою рішили зробити маленьку каву й попрощатися з Людою. Вона побачить, що ні я, ні Тама нічого проти неї не маємо, й тоді спокійніше виїде і прийме від тебе все. Йди.

Мусташенко. Та не помириться вона й не прийде сюди! Може ж бути і в неї гордість, сором, честь?

Інна. Коли вона любить тебе, то простить і все забуде. Забувала ж вона цілий рік і сором, і честь. І ще раз забуде. Ну, йди, а то вона візьме дитину й виїде, навіть не сказавши тобі ні слова. Швидше йди!

Мусташенко нерішуче виходить.

Інна швидко починає готувати столик для кави.

Входить Круглик із орхідеями.

Круглик з порогу. Можна? Не запізнився?

Інна. А, Юрій Маркович? Привезли? Дякую. Дякую. Поставте їх кудинебудь.

Круглик. А чудесні які. Га? Подивіться. Бездоганні!

Інна неуважно. Так-так, дуже гарні. Дякую, голубчику, дякую.

Круглик пильно поглядає на Інну.

Інна. А ми зараз будемо пити каву, Юрій Марковичу. Проводжаємо панну Люду. Останнє привітання. Останнє, Круглику! І тоді... Але що ж це Тама не йде?

Круглик. Можна спитати, Інно Василівно, що сталося?

Інна. Де?

Круглик. У вас.

Інна. Нічогісінько. Абсолютно нічого. А що таке? Чого питаєте?

Круглик. Та так... Мені здалося, що...

Інна. А вам усе якісь дурниці здаються!.. А, нарешті!

Входить Марія Андріївна й за нею покоївка з кавкою, яка, поставивши каву, виходить.

Інна. Браво, Тамо! Я страшенно хочу кави. Зараз прийде Панас із панною Людою. До Круглика. Тамуня хоче як-слід попрощатися з панною Людою. Я також. Вона хороша дівчина. Правда, Тамуню?

Мар. Андр. готуючи столик. Правда, моя дитино, правда. Правда...

Круглик пильно поглядає на обох.

Входить Мусташенко.

Інна. А панна Люда?

Мусташенко з ніяковістю. Вона не може, в неї голова дуже болить...

Інна жваво. Голова! О, так це... Так треба їй дати кілька крапель морфію! Пан, неодмінно приведи її! Чуєш? Скажи, що ми її зараз вилічимо. Вона не може в такому стані їхати. Абсолютно не може! Чуєш?

Мусташенко вітається з Кругликом, примушено посміхаючись. Та, крім того, в неї якийсь чудний психічний стан: вона боїться на хвилину відійти від дитини...

Інна. Боїться.

Мар. Андр. Ну, це часто буває в молодих матерів. Так що ж такого, нехай іде сюди з дитиною. А як голова болить, так справді дамо їй капель. Приведіть, приведіть. Чого вона там сама буде?

Інна. Ну, розуміється, вона може навіть із ди-

тиною прийти сюди. Але це необхідно, це необхідно, щоб вона перед від'їздом побула з нами! Іди, Пан! Пан, іди!

Мусташенко, почувавши себе ніяково, рвучко, рішуче
виходить.

Круглик. А панна Люда оце зараз виїжджає? З дитиною?

Інна. Ну, от така фантазія в неї. Неодмінно сьогодні!

Мар. Андр. Молоді матері раз-у-раз трошки ненормальні. Це нормально. Розливає каву, відвертається спиною, виймає з торбинки слоїк.

Круглик з посмішкою. Здається, взагалі нормальна ненормальність стає тепер нормальністю. Нахиляється до Інни і, киваючи на Марію Андріївну, тихо. Що це значить? Марія Андріївна з Людою?..

Інна теж тихо. Потім, потім розкажу. Не звертайте уваги. Голосно. Так що ви, значить, виїжджаєте з експедицією, Юрію Марковичу? Сумно, сумно. Непомітно слідкує за Марією Андріївною; бачачи, що вона вийняла слоїка, бере під руку Круглика, підводить до квіток. А дивиться, Юрію Марковичу, як це фарби гарно комбінуються. Правда? Правда? Дивиться, як Марія Андріївна наливає в чашку з слоїка.

Круглик. Так, чудесно... Раптом здригнувшись, здивовано дивиться на Інну, злякано. Що з вами, Інно Василівно?!

Інна. А що таке?

Круглик. Ви страшенно зблідли й так здушили мені руку, що..

Інна сміючись. Та невже здушила? Я не помітила. Я підвелась і мені закрутилась голова.

Круглик. Може, ви б сіли?

Інна з сміхом. Ну, що ви! Вже все пройшло.

Круглик. Але ж ви бліді надзвичайно!

Інна. Ну, дурниці! А от і Панас із панною Людою!

Входить Люда, за нею Мусташенко, ніяково посміхаючись
Люда тримається стиснено, соромливо, боязко.

Мусташенко голосно, вдаючи веселу насмішку. Ну, от! Насилу вмолив панну Люду. Страшенно боїться, щоб хто не вкрав її скарбу дорогого. Нікому не довіряє.

Мар. Андр. йде назустріч Люді. І добре робить, що не довіряє. Доброго здоров'я, панно Людо. Просимо до нас. Що було, те було, не будемо згадувати. Всяка людина помилитись може. Сідайте, будь ласка.

Люда тихо. Дякую, але я... зараз мушу їхати.

Мар. Андр. Та ви це справді на ніч хочете їхати з дитиною?

Люда. Мені треба... мене ждуть.

Мар. Андр. Та боже борони! Де ж це чувано?

Мусташенко. Бачите, панно Людо, всі це вам скажуть...

Люда. Я не можу... я мушу зараз...

Інна стоїть з блідою посмішкою.

Круглик тривожно дивлячись, на неї, тихо. Інно Василівно, може ви б сіли?

Інна не глянувши на Круглика, напружено-рівно йде до Люди, дуже ввічливо. Прошу сідати, панно Людо, будь ласка!

Люда. Спасибі... Я тільки... Я зараз хочу їхати.

Інна. Та куди їхати? Ми вас не пустимо. Вам не можна, вам треба ще в ліжку лежати. Сідайте, сідайте. Голова болить?

Люда сідаючи. Болить... трохи.

Інна. Ми вам капель дамо, перестане. Неодмінно капель! Тамо, там у тебе повинен бути морфій. Треба дати панні Люді кілька капель.

Мар. Андр. Є й каплі, а найкраще—кава. Йде до столика.

Інна. Ні-ні, неодмінно треба з кавою кільки

капель морфію! Це чудесно помагає. Я знаю. Ти, Тамуню, нічого не розумієш. Дай сюди! Дай мені твій слоїк з морфієм, я сама зроблю для панни Люди... Дай!

Мар. Андр. Але ж...

Інна нетерпляче. Ну, дай, Тамо! Дві краплі, це необхідно. Бере торбинку, виймає слоїк і капає в чашку Люди, в підняття говорячи в цей час. Ти нічого не розумієш. З кавою дві краплі морфію,—надзвичайно гарно проти болю голови. Я раз-у-раз так роблю. От і все! Знаменито. Тепер панна Люда чудесно засне. До Люди. Їхати вам сьогодні, розуміється, абсолютно не можна. Ви зараз ляжете спати, виспитесь гарненько, а завтра спокійно поїдете собі. Правда? Підносить обережно чашку до Люди.

Люда весь час почуває себе тяжко, хоче щось сказати, й не відважується.

Інна простягаючи їй чашку. Прошу, панно Людо. Випийте, мила, вам зразу легше стане... Випийте, глибоко...

Люда раптом поривчасто бере простягнену з чашкою руку Інни й гаряче цілує.

Інна як пронизана током, уся випростовується. Що ви?! Що ви?!

Люда. Я недостойна вашої ласки! Я—паскудна, погана, я повинна вам ноги цілувати, а ви мене так... Вибухає риданням.

Мусташенко тихо. Панно Людо! Панно Людо!.. Не треба... Ну, годі.

Інна якийсь момент закам'яніло стоїть, не зводячи вражених очей із Люди, потім умить, немов ненавмисне, випускає чашку на підлогу, тихо скрикнувши. Ой!.. Господи!..

Мар. Андр. кидається до Інни. Що ти зробила?! Що ти?! Ай, боже мій!.. Ай, боже мій!

Інна обнімаючи Марію Андріївну, немов здивовано, заспокоюючи. Тамо, Тамуню! Ну, чого ти, чого? Ну, що ж тут такого? Ну, випустила...

Мар. Андр. зразу ослабнувши. Ху! Як ти мене злякала! Аж ноги мені ослабли... Юрію Марковичу, допоможіть мені... Піду я ляжу... Круглик підбігає до неї.

Інна. Прости мене, Тамуню! Ну, прости мене!

Мар. Андр. Нічого... Нічого... Беручи Круглика під руку. Стара стала... Нічого... Вибачте мені.

Круглик ведучи її. Це з дороги. Стомились ви, Маріє Андріївно.

Мар. Андр. Так-так, мабуть із дороги... Мабуть. Виходить.

Інна стомлено сідає й розбито спускає руки.

Мусташенко. Панно Людо, почекайте трошки...

Люда. Ні-ні, я краще піду, я краще піду! Майже вибігає.

Мусташенко хоче йти за нею.

Інна. Панасе!

Мусташенко. Я зараз, Інно, я тільки...

Інна з силою. Панасе!

Мусташенко. Я зараз. Я тільки хочу... Я зараз, зараз! Швидко виходить.

Інна якийсь мент із гіркою посмішкою хитає головою. Застигає, сидить непорушно. Потім раптом рішуче, суворо встає й іде до дверей ліворуч, одчиняє їх і гукає. Юрію Марковичу! Коли з'являється Круглик, піднятим, але холодним, жорстоким тоном говорить. Юрію Марковичу, можете ви зараз же, негайно, вивезти мене й Таму звідси і сховати так, щоб ніхто—чуєте:—ніхто нічого не міг знати про нас?

Круглик. Думаю, що можу... Але...

Інна. В такому разі йдіть до Тами і скажіть їй, що ми мусимо зараз-же виїхати. Автомобіль ваш тут?

Круглик. Тут.

Інна. Ідіть. Я зараз прийду. Коли нас на виході хто небудь зустріне,—веземо Таму до лікаря. Чуєте?

Круглик. Слухаю.

Інна. Ідіть одягайте Таму. Я зараз.

Круглик поквапом виходить.

Інна йде до столу і швидко пише записку, яку спирає об лямпу, що на столі. Бере фотографію з столу, виймає її з рямців і кладе собі на груди. Потім зриває з стін гірлянди, викидає з ваз букети, перекидає вази, топче квітки. Гасить електрику, лишивши тільки лямпу на столі, щоб горіла. На якийсь мент зупиняється, оглядає кімнату, немов прощаючись, і швидко виходить ліворуч.

Павза.

Входять Мусташенко й Люда, одягнена в пальто, капелюх, із дитиною на руках.

Мусташенко оглядається по кімнаті. Що це? Темно. Нема нікого. Інно! Панна Люда хоче з тобою попрощатись. Інно!.. Що це значить? Бачить записку на столі, кидається, читає, потім важко сідає і кладе голову на стіл.

Люда стоїть непорушно з широко розкритими враженими очима. Починає плакати дитина. Люда шикає, заспокоює. Чути заглушений ріжок автомобіля. Дитина скрикує голосніше.

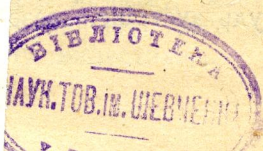
Мусташенко на вскрик дитини швидко і стурбовано підводить голову, дивлячись на неї.

Люда сідає, поквапом розстібає сукню на грудях, прикладає дитину і, заспокоюючи, наспівує колискову пісню й похитує її.

Мусташенко знову кладе голову на стіл.

Настає тиша.

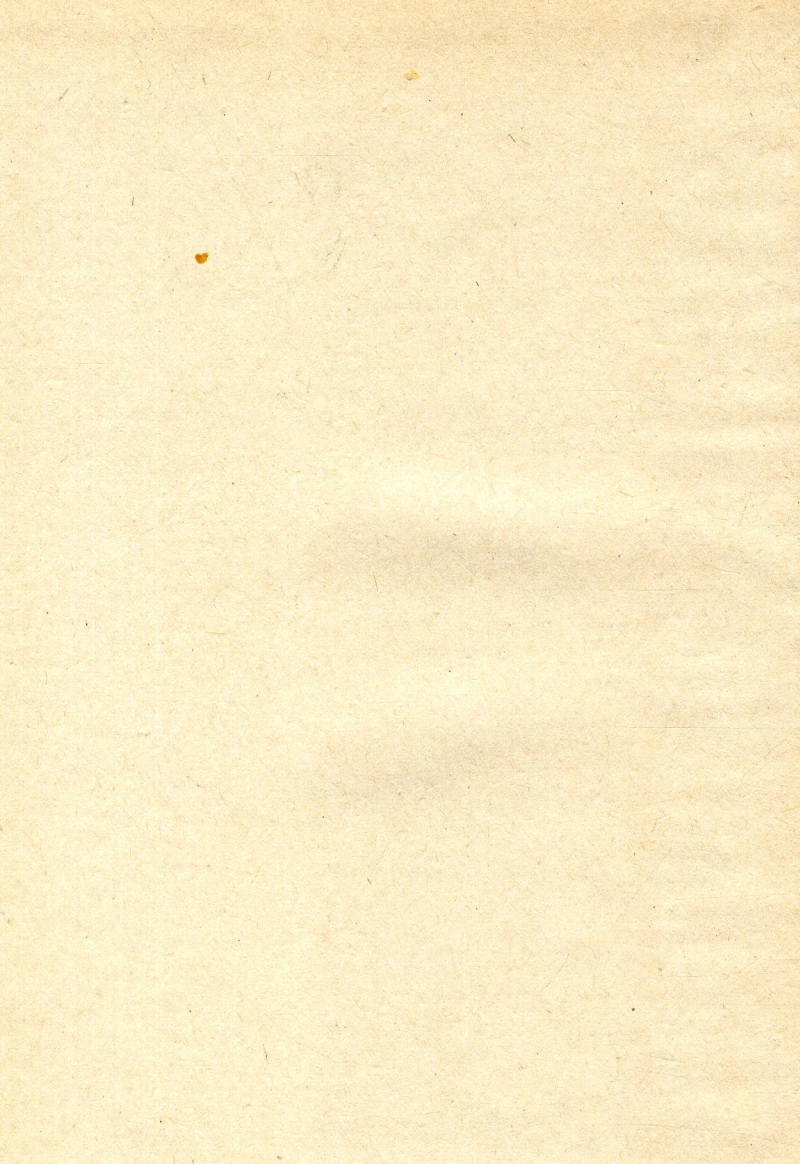
Помалу спускається
ЗАВІСА.

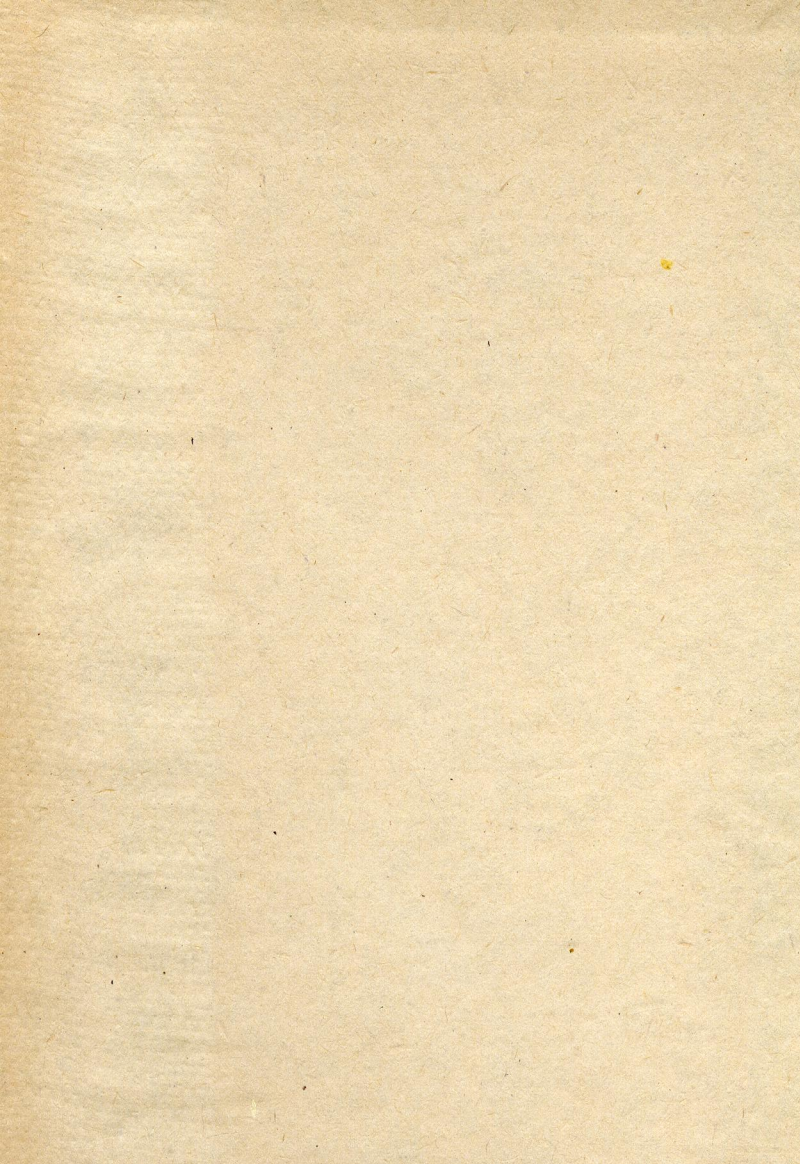

ЗМІСТ

Панна Мара	стор.	5
Гріх	„	91
Закон	„	175

Зруб 86 коп
(1986)

Р
А

885

ГУРТОВА КОМОРА
Харків, ул. 1-го травня, ч. 10
Телеф. 29-84.

ВІННИЧЕНКО

ДРАМАТИЧНІ

ТВОРИ

ДУХ

